

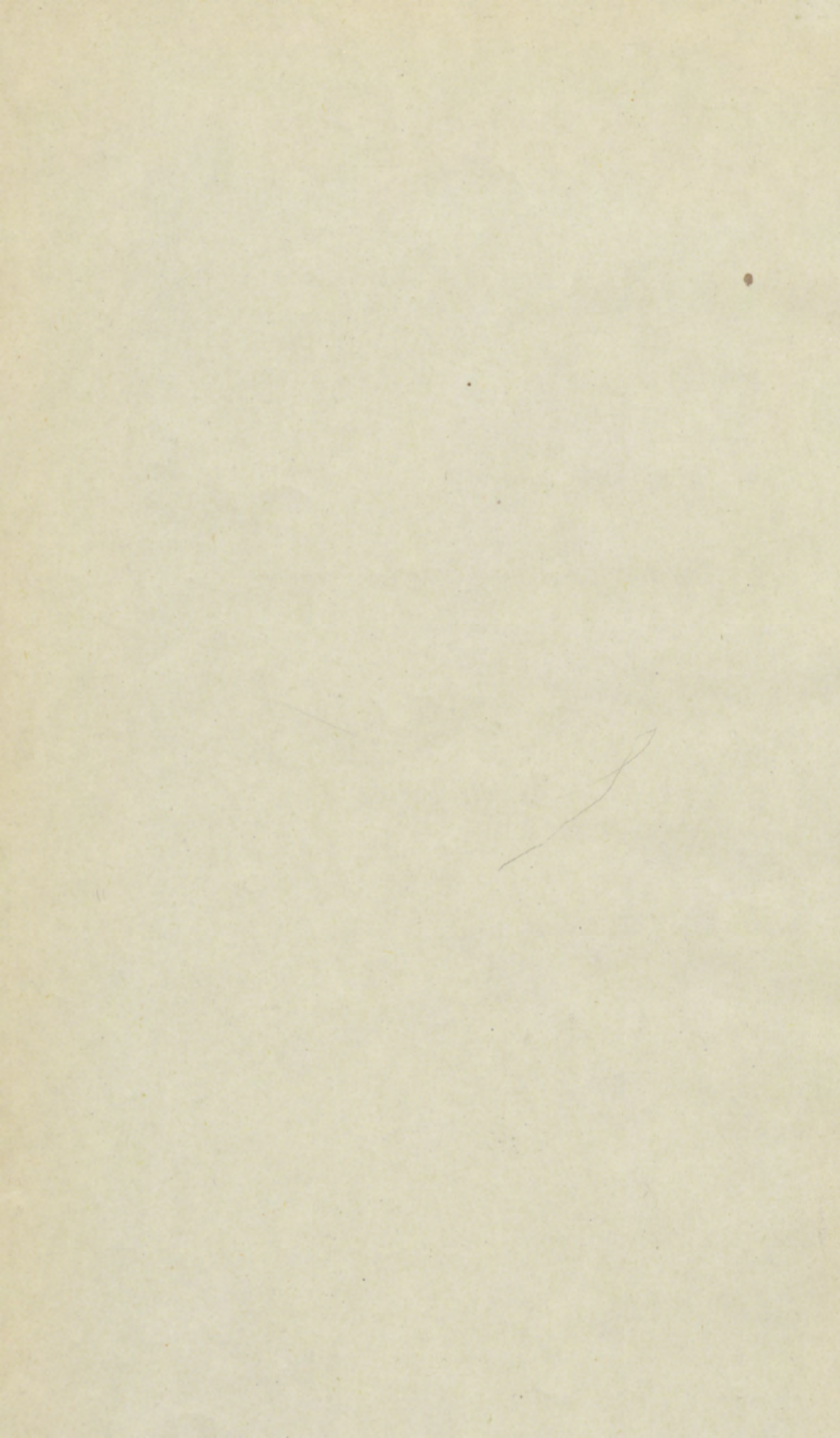
OSZK

10.725

1.

10725

LATINTANÍTÁS TÖRTÉNETE

NEVELÉSTÖRTÉNETI FORRÁSTANULMÁNY

Dr. BALASSA BRUNÓ

I

Handwritten signature: Balassa Brunó

BUDAPEST, 1930.

SÁRKÁNY-NYOMDA R.-T., VI., HORN EDE-UTCA 9.

A LATINTANÍTÁS TÖRTÉNETE

NEVELÉSTÖRTÉNETI FORRÁSTANULMÁNY

Dr. BALASSA BRUNÓ

CISZT. R. TANÁRKÉPZŐINTÉZETI TANÁR

BUDAPEST, 1930.

SÁRKÁNY-NYOMDA R.-T., VI., HORN EDE-UTCA 9.

Hung. l.

~~*6455*~~

10.7.25/1

N. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növend. osztály
1930 évi 619 sz.

BEVEZETÉS.

Az iskola lelket művelő szellemi kincsei közül a latintanításának történeti képét rajzolja meg ez az írás. Tagadhatatlanul egyik legrégebb és legkiadósabb része ez a nyugati művelődést szolgáló iskolázás multjának. A latin a felvilágosodás koráig uralkodó tekintéllyel trónol az iskolák birodalmában; sorsa addig is változatos, de hanyatlóra uralma csak a mult században fordul és az európai kulturélet világháborús megroppanásának óráiban látja meg élete teljes kioltására törő elszánt ellenségeit. A nyugati kulturának a közelmultban történt tragikus kisiklása egyetemes lelkiismeretvizsgálatot parancsolt, amely tetemre hívta egész élet- és világszemléletünk, és amin ezek nyugszanak: művelődésünk összes intézményeit. A nevelő iskolának is meg kellett jelennie e komor, mindent számonkérő ítélőszék előtt és rostára kerültek hagyományos értékei közül a humanisztikus javak is. A vallomást valójában a legáltalánosabb formában követelték: mily értéket képvisel a világháború tanulságait megélt emberiség számára az antik világ szellemi hagyatéka? Az erre kimondott ítélet adja meg a választ, hogy érdemes-e még ezután is, továbbra is átplántálásáról intézményesen gondoskodnunk.

Nemcsak a haldokló mult század természettudományos és gyakorlatias technikájában elakadt szellemek hirdettek halálos ítéletet. Az antik világ szelleme nem fölöttünk lebegő, mindent megtermékenyítő felhő többé, — mondották ezek — elapadt immár, s ha volna is még csírát fakasztó belső ereje, az is meddővé vált, mert mindenben föléje kerekedtünk. Még a mult század megértő historizmusának álláspontjáról is elhangzott a felfogás, hogy a klasszikus világ termőfájáról az utolsó gyü-

mölcsöt is leszakítottuk már, maga a fa is összeroskadt és teljesen felszívódott a modern szellemi élet humuszába. A századforduló óta nem hiányzott azonban a védelem sem. Jelentős és tekintélyes sorokban vonult föl sorompóba mindazok, akik akár a támadások pillanatnyi hangulatától indítva hevenyésztek a latintanítás érdekében védőbeszédet, akár pedig az emberi művelődés területét átfogó magasabb szempontokból világítottak rá elmélyült alaposággal az antik szellem örök értékeire. Ez magyarázhatja minden idevágó irásnak korszerűségét.

E vizsgálódások élére irt tétel csak egy szálát szakít ki az iskolás művelődés problémáinak és kérdéseinek nagy tömegéből. Csak a latinitás történeti életét követi nyomon nyugati művelődésünkben, ezt is csak abban a leegyszerűsített keretben, melyet a mindenkori iskolás élet vont számára. Nem árt tehát a klasszikus szellem eredeti görög rétegéhez, sőt a rómaiakat sem öleli fel teljes egészében: vallási, állami, társadalmi, tudományos, művészeti stb. vonatkozásaiban és hatásaiban. Mégsem lesz talán gyökértelen, csupasz ág. A római lélek kulturája maga is a görög szellemiségbe gyökerezik vissza, művelődése a hellenizmusnak éppen annyira sajátos synthesise, mint aminőt a latinitás a népvándorlás népeinek keresztény és faji kultúrájával később alkotott. Az iskola pedig akkor is, most is az a kas, amelybe minden nemzedék behordja szellemi kincseinek színmézét, hogy abból éljen és azon nevelje föl a jövő reménységét. Csirájában él itt és hull ide vissza mindaz, ami a felnőtt nemzedék munkaterein bontakozik ki és érlelődik meg.

A nyugati művelődés évszázadaira útnak indult latinitás multjában számos határkö mellett haladt el, történetének éppen ezért számos a fejezete. Első szakasza szülőföldjén, a római lélekben való élete. A faji nyelv anyaföldjéből fölszívott éltető erőkkkel lombosítja ki a hellenizmusnak beléoltott ágát. A hellenizált Róma kultúrájának a keresztény gondolatvilággal való egybeolvadásától kanyarodik a latinitás útja a nyugati művelődés új népektől megszállott területére. A történet e második fejezetében rövidesen már nem a szülőföldjén él a klasszikus műveltség, hanem idegen lelkek új és nyersebb talajába került és meggyökerezésének legelső föltétele: a la-

tin nyelv, csak az idegen, primitív nemzeti nyelvek fölött lombozódhatott ki. A klasszikus kor magas szellemi javainak az egyház közvetítő kezéből való átvétele amúgy is nagy, ugrás-szerű emelkedést jelentett a népvándorlás új jövevényeinek, ami nem is ment minden zökkenés nélkül, de ide elhatolni is csak a mesterségesen tovább plántált latin nyelvi készség kulcsával lehetett. A latin nyelv nem anyanyelv tehát többé, hanem csak a műveltségé, mert a magasabb kultúra csak ezen a pallérozott nyelven szólalhatott meg. Ez magyarázza a klasszikus művelődési folyamat folytonos hullámozását. Ezzel a korszakkal veszi föl a tárgyalás fonalát a jelen írás. Korábbi idők szellemi mozgalmaira és állásfoglalására csak annyiban utal, amennyiben azok a vizsgálódás sajátos területén továbbra is hatottak. (pl. egyházatyák és a klasszikus művelődés).

Más szempont is úgy javalja, hogy a latinitás második fejezetéből induljon ki a tárgyalás. Az emberi szellem kultúralódásának hármasszoros perspektíváját: az igaz, a szép és a jó örök eszményei adják meg. A művelődés szellemi kincseinek szemszögéből ezek a tartalom, a forma és értékek jelentésében oldódnak föl. A hellenizált római szellem erjesztő és termékenyítő erejének ezt a munkáját a középkor olthatatlan tudásszomjában és ismeretvágyában, a renaissance rajongó aestheticizmusában és modern korunk — (a múlt század elejével szakítjuk meg a tárgyalás szálát) — értékelő szemléletében látják sokan. E hármasszoros synthesis hiánytalanul fér meg a jelen elhatárolás kereteiben.

A tárgyalásban a legcélszerűbb elrendezésnek az látszott, hogy a tanítás célja, anyaga és módja, mint legáltalánosabb szempontok rendezzék az egész történeti anyagot. Ezek a fejezetek ölelik fel tárgyunk egyetemes neveléstörténeti részét és alkotják e munkának magában is önálló első felét.

Mivel ez a tanulmány elsőnek járja meg a latinitás fejlődését fölkereső teljes utat, éppen ezért talán ezzel a történeti módszerével hozzájárulhat a mai pártos és ellentétes vélemények békés és megértő kiegyenlítéséhez. Célszerűnek látszott tehát, hogy befejezésül a kutatás végső eredményeinek világánál vessünk tekintetet a mai iskola latin tanításának problémáira is. A tárgyalás súlya itt főleg nem az összes megoldandó kérdések rendszeres és hiánytalan bemutatására esett,

hanem csak a történeti tanulságoknak a jelenben való értékesítésére. A latinos művelődés minden vizsgálata a magyarság szellemének és művelődésének történetére is világot vet. Mi sem bizonyítja ékebben ennél a nyugati keresztény kultúrközösségbe való tartozandóságunkat. Ezért kínálkozott befejezésnek az iskolás latinitás hazai multja.

E két utolsó fejezet — hihetőleg — rövidesen napvilágot láthat az első rész után.

A korszerű tárgy vezető, történeti szempontja igaz, hogy kiemelheti ez írást a részletkutatást kísérő szűkebb érdeklődés köréből, de e forrásból nőttek ki egyben a legnagyobb nehézségek is: az európai szellem művelődésének multja nem egy korban, több területen töretlen ugar még. Főleg az iskola belső, tanulmányi életére vonatkozó adataink gyérek helyenkint. Gyakorta csak aprólékosságba hajtó részletek földerítése után tárultak föl az összefüggések, úgy hogy e fáradságos munkának csak főbb vonásait rögzíthette meg e lapokon ez a fejlődés nagy vonalát kutató megvilágítás.

Tudományos vizsgálódásunk célja pontosan a már megjelent és idevágó irodalom ismertetése után körvonalazható. Ezért került az élre az úttörő munkálatok című fejezet. E körülbelül másfélezer esztendő iskolás művelődésének multját átölelő kérdés sok-sok mozaik-szemét egyes korok vagy nevelő-oktató intézmények történetében nem egyszer dolgozták már föl. Ez az irodalom szinte beláthatatlan, bibliographiája sincs még meg. Teljesen hiányzik azonban pl. a latin iskolai tankönyvek összegyűjtött sora, a klasszikus írók iskolában használt kiadásainak jegyzéke, a grammatikai oktatás multjának területén pedig, főként a XVII. századtól kezdve alig akadunk egy-két feldolgozásra. Teljességre ezen és hasonló pontokban ma még egyetlen munka sem tarthat számot. Amit hazai és hozzáférhetőbb nagy, főleg német könyvtárak nyújthattak a kérdés megvilágításához, szorgosan igyekezett ez írás értékesíteni. Nem egyszer született meg a részletkutatás során az a meggyőződés, hogy a hagyományos földolgozásokban említett vagy részletesebben is tárgyalt pedagógiai elmélkedők vagy tankönyvirók egy-egy munkáját teljesen elejtsük, mert sokkal jellegzetesebbekre bukkantunk vagy pedig közel sem volt ezeknek oly jelentőségük, amely a kiemelésre jogosítana.

Ez magyarázhatja a munka helyenkint szembeötlő újszerűségét.

Az őszinte hála parancsolja végül, hogy az író legmélyesebb köszönetét tolmácsolják e sorok mindazoknak, akik neki segítő kezet nyújtottak. Mindezek élén *Fináczy Ernő* ősz és tudós mesterem, meg *Werner Adolf* Rendem feje állnak.

Budapest, 1929. Szt. András napján.

B. B.

Úttörő munkálatok.

A mult század utolsó negyedében kívánczozott a nevelés történetének területén végzett sok részletkutatás eredménye összefoglaló, lexikonszerű keretbe. E közben fogalmazták meg legelőször a kérdést, miképen ment végbe és fejlődött a latin tanítása a letúnt századok folyamán. A saeculum historicum eleven és mélyregyökerező történeti szempontja diktálta tehát, hogy egybefoglaltassék mindaz, amit a kutatás napvilágra hozott már, a lexikonírás gyorsíramú és rövidre szabott ideje pedig még alapos fölkészültség mellett sem eredményezhetett mást, minthogy csokorba köttessék minden ismert történeti adat. Így született meg *Fr. August Eckstein*¹ tollából az első és a mai napig egyetlen írásmű, mely a latintanítás egész történetét bemutatja. A lexikon kereteit messze meghaladó tanulmány önálló könyv-számba ment és megjelent külön is.

A latintanítás multjának történeti szála végig fut a nyugati iskolázás összes századain. Az iskola életének munkájából a legutóbbi időkig a legterjedelmesebb és legjelentősebb rész esett éppen rá. Alig akadt tehát a nyugati művelődés, még inkább az iskolázás történetét érintő vagy tárgyáló munka, mely szótlanul hagyhatta volna. Ez magyarázza, hogy a latinítás történetével kapcsolatos munkák sora úgyszólván megszakítatlan egymásutánban tükrözi a történetszemlélet és történetírás változásait. A mult iránt való érdeklődést és ezzel szo-

¹ *Fr. A. Eckstein: Lateinischer und Griechischer Unterricht*, herausg. v. H. Heyden. Leipzig. 1887. Eredetileg a Schmid szerkesztésében megjelent *Encyclopädie des gesamten Erziehungswesen*-ben. 1. kiadás. XI. kt. 483—696. ll.; a 2. kiadás IV. kt. 204—405. ll.

ros kapcsolatban a történetírást és tanítást is a renaissance fokozza föl.² Különös gondja e korszaknak az antik szellemi hagyaték föl kutatása, amely viszont a philológiai vizsgálódásokat élteti. A XVII. század végén a művelődéstörténet kérdéseinek (az irodalom, az iskolázás stb.) múltjával már külön is kezdtek foglalkozni és ennek keretében a latinitásra is esik már egy-egy megvilágosító sugár. A historia litteraria, ahogy akkor-tájt nevezték, foglalata volt ugyanis minden kultúrális jelenség történetének.³ Efajta, jórészben philológiai szempontból megírt történeti munkák kezdik gyűjteni az anyagot legelőször az iskolás latinitás múltjához.⁴

Az általános művelődéstörténet és a philológiai kutatás egybehordott anyagából épülnek az első neveléstörténeti összefoglalások, melyekből sűrűen kiolvashatók azok az idegen kutató szempontok is, melyek az adatokat a forrásokból kiemelték. Így esett meg pl. hogy egész napjainkig a latin nyelvnek a nyugati művelődés múltjában megtett évezredes útjára a klasszicizmus magaslatáról tekintett le a legtöbb kutató és dicsérettel halmozott el minden irányváltozást, mely a klasszikus latinság felé fordult, rótt meg és ítelt el keményen mindent, ami szigorú normáitól eltért. Még ezt a szempontot is szűkebbre zsugorította az a felfogás, mely a klasszikusban is csupán csak a formai és aesthetikai elemet látta meg. E szempontból nézheti a latinitást a philológia múltjának írója, de semmiképen sem az iskolázás történetének a művelője.

A múlt század alkonyáig hatalmasra dagad a neveléstörténeti munkák adatszerű anyaga és jórészben el is szakad eredeti forrásaitól. Terjedelmében folyton nő, de átfogó szempontokban nem gazdagodik. Hazai példa is bizonyíthatja ennek igazságát. A görög és latin egyházatyáknak a művelődés kérdésében elfoglalt (irodalmilag többszörösen is feldolgozott)

² Balassa: A törtt. 13. l. és köv.

³ V. ö. Hóman B.: Tud. tört. írás. 11. l. és jegyz.; Balassa: u. ott 25. l.

⁴ Így J. Nicolaus Funk: De pueritia linguae latinae. Marburg. 1720. és 1735.; De adolescentia linguae lat. 1723.; De virili aetate linguae lat. 2 részben. 1727. és 1730.; De imminenti senectute. 1736.; De vegeta senectute. 1744.; De inertí ac decrepita senectute. Lemgo. 1750. További két része: De latinitate decumbente et quasi in agone versante (N. Károlyig) és De restaurata vel ex orco revocata latinitate, nem jelent meg.

állásfoglalását egyhangúlag úgy szokták jellemezni, hogy a görögök megértőbbek és méltányosabbak voltak az antik világ szellemi kincsei irányában, mint a puritán és aszkéta latinok. A szentatyák irataiból fölvonultatott hosszú idézetek szolgáltak ennek bizonyosságául, melyek változatlanul vándoroltak egyik kézükönyvből a másikba. Magyar neveléstörténeti író érdeme (ritka eset az egyetemes történet területén), hogy forrásszerű vizsgálatai eredményeképen beigazolta, hogy a latin egyházatyák fölfogása közel sem egyértelmű, nem mereven kirostáló, hanem mozgalmas és színes fodrozás után hajlik át valami evangéliumi bölcseséget szolgáló theologiai hasznosításba.⁵

A latinitás közel két évezredes történetének nem egy szakasza mindmáig kellőképen föl nem szántott terület, amely fölött, ha átsiklik a kutató szeme, összefolynak vagy elmosódnak a fejlődés útjai és sötétben maradnak állomásának jelentős útjelzői. Nem is biztathatott sok reménnyel egyetlen összefoglaló kísérlet sem, mert hiszen a részletek föl kutatása hárithatja csak el ezeket az akadályokat. A középkor iskolai életében mutatkozott a legújabb időkig több ilyen járhatatlan szakasz. Eckstein munkájának megjelenése óta azonban éppen ennek a területnek akadt nem egy kiváló munkása. A korai középkor Itália területén szokásos papnevelésének hű képét Hörle rajzolta meg.⁶ A német föld iskolás viszonyait Specht tárta föl.⁷ A francia iskolázás múltja Roger M.⁸, Denifle H. és Delislé L.⁹ kutatásai nyomán vált világosabbá. A XIII. század nevelő és oktató munkáját R. Limmer mutatta be forrás-

⁵ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 51. l. és köv.; v. ö. *Eggersdorfer Fr. X.*: Der hl. Augustin als Paedagog. Freiburg i. Br. 1907.

⁶ *G. H. Hörle*: Frühmittelalterliche Mönchs- und Klerikerbildung in Italien. Geistliche Bildungsideale und Bildungseinrichtungen vom 6. bis zum 9. Jhd. Freiburg i. Br. 1914.

⁷ *F. A. Specht*: Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland von den ältesten Zeiten bis zur Mitte des 13. Jahrh. Stuttgart. 1885.

⁸ *Roger M.*: L'enseignement des lettres classiques d'Ausone à Alcuin. Paris. 1905.

⁹ *L. Delislé*: Les écoles d'Orléans au XIIe et au XIIIe siècle. Annuaire-Bulletin de la soc. de l'hist. de France. 1869. 139—154. II.

szerű kutatásai alapján megírt hatalmas művében.¹⁰ Kevésbé sikerült nagy, átfogó szempontokat nyújtania egy újkeletű írásnak, melynek szerzője a nevelés változó eszményének történeti múltjáról igyekezett vázlatot adni.¹¹ Az antik világ sokrétű és bonyolult szálakból szőtt szellemi kultúrájának nyugati művelődésünkre kifejtett hatása szintén csak a legújabban kutatott kérdés,¹² pedig az iskola latinitása is csak egy fonalszál az antik műveltségnek e gazdag kötegében. Az oktatás anyagának nem egy fejezete szintén nagyon hiányosan földolgozott, részben teljesen föl nem derített probléma. A latin nyelvtan iskolás történetére J. Bäbler hézagos írásához¹³ a legújabban is csak egyetlen munka csatlakozott.¹⁴

Ezért nem szembeötlő, hogy a legalaposabb neveléstörténeti összefoglalások is mellőzték a grammatika tanításának történetét és csak a humanizmussal kezdik a tárgyalás sorát. Fr. Paulsen¹⁵ emellett még a németországi felsőbb iskolázásra szorítja csak a kutatását, H. Leser pedig ugyancsak a renaissancetól kezdi a tárgyalást, de munkája kitűzött céljánál fogva nem száll le az iskola részletesebb és konkrétabb világába.¹⁶

A latintanítás történetének Eckstein óta mindmáig nem akadt írója, jóllehet a kérdés történeti képét azóta lényegesen megváltozott megvilágításban láthatjuk, mert hisz csak a középkorra felsorakoztatott legjelentősebb munkálatok száma is

¹⁰ *Rudolf Zimmer*: Bildungszustände und Bildungsideen des 13. Jhdts. Oldenbourg. München—Berlin. 1928.

¹¹ *H. Stoeckert*: Der Wandel der Bildungsidee von Plato bis in die neuzeitliche Schulreform. Quelle und Meyer. 1928.

¹² Ezt a célt tűzte ki az O. Immisch szerkesztésében megindított *Das Erbe der Alten* c. könyvsorozat. Dieterich. Leipzig. 1910-tól. I. és II. Reihe.

¹³ *J. Bäbler*: Beiträge zu einer Geschichte der lateinischen Grammatik im Mittelalter. Halle a. S. 1885.

¹⁴ *L. Jeep*: Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern. Leipzig. Teubner. 1893.

¹⁵ *Fr. Paulsen*: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht. 3. kiad. Lehmann-tól. Leipzig. Veit. I. 1919. II. 1921.

¹⁶ *H. Leser*: Das pädagogische Problem in der Geistesgeschichte der Neuzeit. Oldenbourg. München—Berlin. I. 1925.; II. 1928.

meglehetős, amelyeknek megállapításai Eckstein előtt még ismeretlenek voltak. Az újabb kor történetére pedig számos monográfia, kisebb nagyobb értekezés vetett új fényt. Mégis mélyebb oka van annak, hogy a kutatás eredményeit csak az összefoglaló neveléstörténeti kézikönyvek értékesítették és azoknak a latintanításról írt fejezetei gazdagodtak és módosultak ez újabb munkálatok nyomában. A nyugati iskolás művelődés legkiadósabb része éppen a latin tanítására esik, erről számol be tehát a legterjedelmesebben minden neveléstörténet. Nem ütközött ki tehát hamarosan egy pusztán csak a latintanítás történetét tárgyaló munka hiánya. Aki pedig a kérdés különfogott tárgyalásába és írásába kezd, rövidesen meggyőződhet arról, hogy mennyi munka vár még a részletek egyes kutatóira, hogy együtt legyen minden építő anyag, amelyből az iskolai latinítás története megszerkeszthető. Hiányzik az iskolás tankönyvek összegyűjtött sora és feldolgozása. A középkori iskolás magyarázatok jórésze a szótárakkal együtt kiadatlan. A nyomtatott könyvek közül is egész sereg ritkasággá vált, mert hisz az ilyenek közös sorsa, hogy elkoptatja és elrongyolja őket a folytonos használat.

Mindazonáltal nem értéktelen vállalkozás a latintanítás mindent átfogó nagy történeti képének megrajzolása, melynek közelebbi célja az úttörő munkálatokból adódik. Fel kell ölelnie az iskolás latinítás egész tartalmát, meg kell járnia történetének egész útját, hogy megkeresse és megvilágíthassa azokat a nagy összefüggéseket és problémákat, melyek a részletkutatás során oly könnyen elkallódnak vagy legalább is homályosakká válnak. Értékesítenie kell a régi és új történeti adathalmaz fölött a fejlettebb történetiszemlélet és módszer legújabb szempontjait. A hézagok is leginkább e magaslatról tűnnek ki, amelyeket a lehetőséghez mérten kell az írónak megvilágítania. Munkája eképen tüzetes terepszemle lesz, amely rávilágít a további teendőkre és problémák sorára. A magyar nyelven szóló neveléstörténeti munkásság szemszögéből pedig az ajánlhatja a kísérletet, hogy Fináczy Ernő¹⁷ nagy, tudo-

¹⁷ *Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. 2. kiad. Budapest. 1926.; A renaissancekori nevelés története. Budapest. 1919.; Az újkori nevelés története. Budapest. 1927.*

mányos művének egyik jelentős szála ölt részletesebb és önálló alakot e földolgozásban.

II.

Korfelfogás és iskolai latinitás.

1. A latinitás egyik felét jelenti annak, amit a szokásos szóhasználat „antik” néven emleget. A görög-római kultúra a maga egészében és minden megnyilvánulásában tartalma az „antik” fogalmának, a latinitás pedig azt emeli ki, ami ebből a római lélek alkotó-teremtő erejére esik.¹ Egybeöleli tehát mindazt, amit a római nép évszázadok során szellemi, politikai, gazdasági stb. téren megteremtett, foglalata a latin bölcselők elmékedéseinek, a költők énekeinek, a prózairók, szónokok gondolatainak, a pár törzsből a világ urává nőtt nép politikai, jogi, közigazgatási, gazdasági felfogásának, folyton hullámzó, fejlődő színes életének, végezetül a latin nyelvnek is, melyen mindez valaha megszólalt, vándorolt egyik lélekből a másikba és közben maga ez a nyelv is finomodott, csiszolódott és lett jellemző kifejezője annak a fajnak, mely a maga kultúrájával együtt ezt a nyelvet is megteremtette és élte. Mert a mondanivalók kifejezésére a szó a lélekben születik meg, az fűzi mondatokká, az látja el jelentéssel és értelemmel. Ezért tükrözi a nyelv olyannyira alkotója sajátos lelki világát és művelődésének egész fejlődését.² Az így értelmezett latinitásnak azonban mégis csak egyik jelensége a latin nyelv vagy irodalom, mely — bár a teremtő lélek kultúrájának nagyon sajátos tükre ugyan — de még sem merítheti azt ki teljességgel.

A római kultúra múltja pedig — mint minden emberi művelődése — az evangéliumi mustármag története. Szerény kezdetből bontakozik és terebélyesül végül is oly nagy birodalmat beárnyékoló fává, melynek oltalmat nyújtó biztonságát milliók élvezik. Közben fölszívja mindazt, amit maga körül értékesnek talál. Hanyatló életében azután kincseivel gazdagon megtermékenyíti a nyomában fakadó új kultúrákat.

¹ U. v. Wilamowitz-Moellendorf: 1. l.

² Kaim: 9. és 10. l.

A latinitásnak is, mint az átfogóbb értelmű antiknak a mai kor szemében *hármás jelentése* van.³ Tárgya a tudomány-nak, melyet classica-philológiának nevezünk. Eleven és éltető eleme a mai — főleg európai — szellemi és erkölcsi kultúrának és végezetül hagyományos kincse magasabbfokú nevelő iskoláinknak, amelyeknek falai között a latinitás értékein nevelődik a kor fiatalságának egy része. A latinitás e hármás vonatkozásban más-más módon viszonylik hozzánk. A tudomány szemében az emberiség történeti életének egyik kiemelkedő, összefüggő szakasza, melynek adatai mögött a klasszikus kor régmúlt élete húzódik meg. A classica-philologia arra törekszik tehát, hogy megelevenítse a letűnt római élet képét, megrajzolja fejlődésének vonalát, megállapítsa bonyolult életének sokszoros összefüggéseit és mindeme tudásunkat rendszerbe öntse. A másik két jelentésében a latinitás ma is ható, eleven erő, évezredek sorsának és hatásának egyik fejezete csak korunk, mely láncszem módjára kapcsolódik az előzőkbe. Az egyes korok iskolájának és művelődésének szemszögéből tekintve tehát a latinitás még ma is alakító erő, melynek mértékét és irányát a közfelfogás szabja meg.

2. A mindenkori *életszemlélet* sok és bonyolult szálú szövetében ér össze a múlt és a jövő. Az élő nemzedékek uralkodó fölfogásában benne rezeznek a kor nevelő intézményeiből elhozott emlékek, ezeknek útravalójával harcolja végig az ember saját korának küzdelmeit és közben megrajzolja vágyódó lelke a jövő vásznára a szebb és boldogabb jövő képét, melynek megteremtőit utódaiban szemléli. Ezért fordul minden idők embere a legönzertlenebb és legjobb akarattal a szebb-holnap ígérete, a ma ifjúsága felé. Amit pedig az új célok sikeres megvívására szükségesnek talál, a nevelő-intézmények falai közé hordja össze, hogy annak birtokbavételével készüljön föl az új munkára az új nemzedék.⁴ Ezért válik perdöntővé az iskola céljainak vizsgálatánál a korszellem szerepe. A felnőtt nemzedék szabja meg a nevelés formáját, a tudományok anyagát, keresi módját az alkalmas és eredményes közlésnek és szeme előtt folyton a lelkéből a jövőbe vetített új célok megvalósítása lebeg.

³ Zielinski: Die Antike . . . 1. l.

⁴ E. Spranger: Wilh. v. Humboldt und die Reform . . . utolsó fejezete.

Az iskola a korszellem előtt legértékesebb kincsek tárháza tehát, céljai pedig a művelődés útját mutatják. Ez a magyarázója, hogy az iskola életének történeti fordulói csekély eltolódással azonosak a korszellemével, válságai és küzdelmei tükröképei azoknak a változásoknak, melyeken előbb a közfel-fogásnak kellett átvergődnie.

Ma már a legszélesebb emberi rétegek tudatában is fölszívódott annak igazsága, hogy nyugati-keresztény műveltségünk az ókori klasszikusok, de különösképen a latinitás emlőin nőtt nagyra. Közel két évezredes útján folytonosan a régi forrásból merített magának erőt. Bizonyossága ez annak, hogy az európai élet- és világszemlélet tudatosan tekintette egyik legnagyobb értékének a latinitással való eleven és folytonos kapcsolatát. Művelődésünk történetének éppen ezért kell minden korszak fordulóján beszámolnia az új világnak a latinitással szemben elfoglalt álláspontjáról.

Kettős út kínálkoznék annak bemutatására, hogy mint ke-reste és találta meg koronkint a keresztény nyugat a maga sajátos kulturideáljainak a latinitással egybeolvadt összhangját. Az egyetemes művelődés szemszögéből az egyik út azt követné nyomon, hogy miként veszik mind teljesebben birtokukba Európa jövevény népei a latin kultúra kincseit. Az így megszerkesztett történet első fejezetét a kereszténységnek az a törekvése adja, mellyel az egész vallási rendszerét az antik szellemiség alapjaira építi föl, életét (liturgia) pedig ezen a nyelven szólaltatja meg. A művelődés második szakaszában az antik tudományt szívja föl a keresztény világ. A renaissance idején újra megszületik az egész antik világszemlélet és megértésre talál az ókor aestheticizmusa is. Az antik kultúra intellektualisztikus voltát a felvilágosodás embere értette át, az „egész” ember harmonikus kinevelésének jelentős gondolatát pedig a neohumanizmus födözi föl az ókor szellemi hagyatéka között. Az antik élet történeti távlatait, a keretében végbement fejlődést és kultúránk-nak az antikén nevelődött sajátosságát a mult század historiz-musa pillantotta meg.⁵

A másik megoldás pedig azt keresné, hogy miként olvad újra meg újra eggyé a latinitás az európai népek sajátos ve-

⁵ V. ö. Zielinski: Antike . . . 9—11. ll.

zérő eszméivel. Ezen az alapon a keresztény gondolatnak, a faji kultúrának, melynek legkifejezőbb megnyilatkozása a nyelv, a hivatásbéli vagy tárgyi ismereteknek az iskoláért folytatott küzdelmeit és a latinitással keresett megegyezését kell a vizsgáladásnak föltárnia. Ez az írás az utóbbi útra lépett, mert az első eljárás inkább a classica-philologia történetének kedvezőbb. Hogy azonban a történeti egymásután szála se szakadjon meg, a kereszténységgel kapcsolatban a középkor, a litterae renatae fejezetében a renaissance és humanizmus, a tárgyi ismeretekre való törekvések során a XVII. és XVIII. századok összefoglaló képét rajzoljuk meg.

Az iskolázás és korszellem szoros összefüggése miatt mindkét esetben azonos korszakok állapíthatók meg, sőt még az egyes történeti szakaszok időbeli elhatárolásában sem ütköznék ki jelentősebb eltérés.

Az iskola munkájának a közfelfogásból eredeztetett célja kívánja meg, hogy ebben a részben ne csak az iskolával kapcsolatos adatokra történjék hivatkozás (helyenként amúgy is gyérek ezek, vagy teljesen hiányzanak is). Másrészről viszont a latinitás bőséges tartalmából azokra kell e dolgozatnak szorítkoznia, melyek a valóságban az iskola szellemi javai közé tartoztak.

III.

Az iskola latinságának korszakai.

A) A kereszténység és a latinitás.

Az Itália anyaföldjén megszületett és nagyranőtt latin kultúra a nyugati Egyháznak jutott örökségül, ez lett továbbra fenntartója és terjesztője. A latinitás azonban nemcsak gazdát cserélt sorsának e fontos fordulóján, hanem lelket is, mert a keresztény lélek merőben új eszmék szolgálatába szegődött és új célok felé, új irányba indult útnak.⁶ Az evangélium nem adott hívő seregének sem új nyelvet, amelyen megszólaljon, sem pedig a világban való újszerű berendezkedés céljait szolgáló profán ismereteket. Hozott azonban merőben új vallásos világ- és élet-szemléletet, melynek mindent meggyőző ereje az új hit szellemében gyúrta át és teremtette újjá a lelkeket. A keresztény és pogány világfelfogásban azonban szöges ellentétek kerültek szembe egymással. Ezeket igyekezett az Egyház feloldani, hogy így megszülethessék az az összhang, amelyet a művelődés zavartalan fejlődéséhez szükségesnek látott. Az Egyház mindenkori állásfoglalása szabta meg tehát, hogy a latinitás átvett szellemi kincsei közül melyeknek volt súlyuk a keresztény értékelés mérlegén. Őrző gondjába is csak ezeket vette és nevelőintézményei keretében pedig csak ezeket óhajtotta nemzedékről-nemzedékre továbbplántálni.

Az egyházi felfogásban kiváltságos szerep jutott a *latin nyelvnek*, ezért látszik helyénvalónak ezt a latinitás gazdag tartalmából kiemelnünk. A nyelv és az egyazon lélekben termett

⁶ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 1—16. ll.

kultúra valójában teljesen el nem szakíthatók egymástól, ezt sokszoros tapasztalatból kellett az Egyháznak megtanulnia. A latinitás szellemi kincseit koronként különböző, egyszer apróbb, máskor nagyobb szemű rostára vetette a keresztény korfölfogás. A latin nyelv mellett azonban liturgikus és hivatalos életében, iskoláiban — ha manapság pusztán a theologiai intézetekre zsurgódott is csak az Egyház meg nem nyirbált hatalma — törhetetlen ragaszkodással tartott ki mindvégig. Evvel a nyelvvel azonban mindenkor átadta a kulcsot is a pogányszellemű latin kultúra kincsesházához, amelyből legszigorúbb tilalma ellenére is iparkodtak alattvalói időnkint gazdagodni.

Évszázados fejlődés eredménye volt, hogy a nyugati Egyház kizárólagosan csak a latin nyelvet vallotta magáénak és iskoláit is erre szorította. Korántsem volt a latin kezdettől fogva egyetlen szószólója az evangéliumnak, még Itália földjén sem, mert hiszen a hellenizált Róma jelentős társadalmi rétegei, Itália és Gallia déli részeinek lakói jóideig görög nyelven olvasták a szent írásokat és vallásos közös-életük is ezen a nyelven virágzott. Politikai és egyházi külső okok hatása következtében sorvad el a görög nyelv a nyugati részeken, az egyházzszakadás pedig éles demarkációs vonalat vont jóidőre Kelet és Nyugat közé.⁷ A hellén szellem írott kincseinek egy részét fordításban menti meg az Egyház, a többi csak később jut birtokába arab és, a renaissance idején, görög közvetítéssel.⁸ Így vált a latin nyelv a nyugati Egyház kizárólagos nyelvévé, amelyhez mindvégig szívósan ragaszkodott. A IX. század Cyrill és Method szláv térítéseivel kapcsolatban már tanúja annak, hogy mily szívósan harcol az Egyház a latin nyelv egyedüli uralmáért, amelyben immáron nemcsak a theologiai tudás forrásainak és a liturgikus könyvek megértésének kulcsát látja, hanem ezenfelül az egységes és egyetemes keresztény művelődés zálogát is. A mult század végéig elszigetelt eset és egyetlen példa maradt ez a szláv liturgia; azóta sikerült ugyancsak a szlávsnáknak újabb engedményeket kierőszakolnia.⁹

A legnagyobb elismeréssel szokták fölemlíteni, hogy a latin

⁷ *Bardenhewer*: II. kt. 253. l. és köv.

⁸ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 103. l. és *Grabmann M.*: *Mittelalterliches Geistesleben*. Hueber. München. 1926. 461. és köv. ll.

⁹ *Mihályfi Á.*: A nyelv. istentisztelet. Szt. István T. 1923. 55—56. l.

nyelv megőrzéséért folytatott sokszoros és nagy erőfeszítés mily üdvös hatással volt művelődésünk és iskolázásunk egész fejlődésére. Ennek igazolására mutatnak rá arra, hogy mint vált fonnyadóra minden kultúra, mely pusztán a fordításokból akart megélni (a keresztény szírek, koptok, az orosz szlávság és végül az arabok).¹⁰ Tagadhatatlanul érvényesült ennek igazsága nyugaton is, ahol viszont a görög nyelvnek a hellén szellemhez vezető útja torlaszolódtott el jó időre.¹¹

Az Egyház a latin nyelv fönntartásáért folytatott munkásságában két nagy korszakot élt át. Az első ott veszi kezdetét, amikor az iskolás nevelőintézményeknek kellett mesterségesen gondoskodniok arról, hogy a latin nyelv, mely nem élt tovább a keresztény népek ajkán, azontúl is fönnmaradhasson. Jobbára az iskola padjaiban nevelődő egyháziak körére korlátozódott ezzel a latin nyelv élete, de ezt a területet teljes egészében, mindennapi vonatkozásával és tudományos törekvéseivel egyaránt megszállva tartotta. A hitújítással az istentisztelet is a nemzeti nyelvekre tér át. A protestantizmussal szemben a tridenti zsinat, a janzenisták ellenében VI. Pius veszi védelmébe a latin nyelvet.¹² A XVIII. és XIX. sz. fordulóján pedig már a tudományokat sem latin nyelven adják elő. Evvel ért el az Egyház a latin nyelv istápolásában és megvédésében a második korszakhoz. A latin nyelv életét csak az iskolák biztosították, ezek viszont az állam kezére kerültek a papnevelő és theologiai intézetek kivételével. Ide menekült tehát vissza a latin beszéd, de már mindenképen megtépázottan, mert az egyházi nevelőintézetek ifjúsága mind kevesebb beszédkészséget hozhatott magával a múlt század középiskoláiból, főleg pedig, mert a theologiai tudományok számos ágát szintén nemzeti nyelven művelik és tanítják.¹³ A századforduló, de főleg a világháború után a középis-

¹⁰ Zielinski Th.: Die Antike . . . 7. l. és 46. és köv. ll.

¹¹ Hörle: 31. l. V. ö. Traube L.: Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters. München. 1911. 158. és köv. ll.

¹² Denzinger H.: Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum . . . 12. kiad. Herder. 1913. Tridentinum sess. XXII. can. 9. 315; l.; 1794.-ből „Auctorem fidei“ kezdetű bulla 33. pontja, 406. l.; XI. Kelemen „Unigenitus“ kezdetű bulla 377. l.

¹³ V. ö. Petró József: A theologiai oktatás reformja. Eger. 1924. 14—15. ll.

kolák latintanítását több oldalról érték támadások, nem egy országban indult mozgalom megszüntetésére vagy legalábbis korlátozására.¹⁴ Ezekre szánt válasz az 1922. évi aug. 1-én kiadott pápai (XI. Pius) rendelkezés. „A latin nyelv tanulása — úgymond a pápa — a klerikusok képzésénél minden erővel előmozdítandó és ápolandó, mert az nemcsak a klasszikus műveltség és irodalom szempontjából szükséges, hanem a vallás miatt is igen fontos.”¹⁵ Az idézett sorok az Egyház és latinitás szemzögéből azért esnek különösképen latba, mert a latin nyelv ápolásának szükséges-voltát hivatalos alakban, — ami ritka eset — hozzák kapcsolatba a klasszikus műveltséggel és irodalommal.

Zsinatok és pápák ugyanis sűrűn szorgalmazták a latin nyelv tanulását és iskolai tanítását a letűnt századok folyamán is, de mindig csak a nyelvét, a klasszikus irodalomét azonban kifejezetten sohasem. Az a nyelv pedig, melynek az Egyház hűségese őrzője volt, nem a klasszikus irodalom csiszolt, finom beszéde, hanem az a megszakítatlan múlttal bíró latinság, mely sok század hullámmzó művelődésében élte a maga sajátos életét. A hivatalos egyházi felfogás élőknek tekintette a latin nyelvet és a maga szükségleteinek megfelelő módon formálta, éppen azért távol állott tőle minden klasszikus minták után induló purizmus. Viszont azonban sohasem nyugodott bele abba, hogy az egyházi élet a megromlott, vagy a fejlődés egészen külön útjára tért közönséges latinság (vulgare) vágányába zökkenjék.¹⁶ Egyházi személyek mindakét irányból sorakoztathatók föl, de a hivatalos Egyház egyik álláspontot sem vallotta magáénak.

Ez az egyházi felfogás ismét döntő volt a keresztény iskolázásra is, főleg a középkorira. A klasszikus nyelv utánzásáról elvi okok miatt mondtak le. A keresztény lélek gondolatvilágának, tudásának nem lehetett alkalmas köntöse a pogány szel-

¹⁴ V. ö. *J. Stiglmayr* S. J.: Das humanistische Gymnasium und sein bleibender Wert. Ergänzung-Heft zur „Stimmen der Zeit“. I. Reihe 4. Hft. Freib. in Breisgau. 1917. Humanistische Studien und Theologie c. fejezetét 127. és köv. ll.

¹⁵ *Petró J.*: i. m. 10. l.

¹⁶ V. ö. Az iskola latinságának a vulgare-ből kialakuló román nyelvekkel való küzdelmére l. *Meillet A.*: Esquisse d'une histoire de la langue Latine. Paris. 1928. 281. l. szemlélteti a vulgare által megromlott latinságot. 285. l. további bőseges irodalmat ad; *Bonnet Max*: Le Latin de Grégoire de Tours. Paris. 1890. 47. l. és 80.; 751. ll.

lemből sarjadt nyelv, egyébként sokkal több újat hozott magával a kereszténység és a nyomában kialakuló nyugati kultúra, semhogy a pogányság latin nyelve mindazt kifejezhette volna. Különben is a klasszikusok igazi megbecsülését már azoktól a későbbi pogány grammatikusoktól sem tanulhatta az Egyház, akiknek helyébe maga állított keresztény iskolamestereket.¹⁷

Az egyházi latin nyelv tisztaságának egészen a renaissance-ig folytonos akadályja volt a latinra fordított szent iratok nyelvének az aszketikus életszemből eredő, túlhajtott tisztelete. A Szentírás egy részét először a nép, sőt a provinciák tájzólásokkal tarkított latin nyelvére fordították.¹⁸ Nem a stilus megjavítása készítette szt. Jeromost arra az újabb fordításra (Vulgata), melyet a latin egyház mindvégig hivatalos szövegének tekintett. A Vulgata latin fordítása közben sűrűn csúsztak szt. Jeromos tolla alá a régi fordítások vulgáris kifejezései, de meg nem is vetett gondot arra, hogy mint Donatus egykori tanítványa kifogástalan nyelvi köntösbe öltöztesse a Szentírás gondolatait.¹⁹ Az egyházi közösségek kebelében élő székesegyházi, káptalani és monostori iskolák tanulói és tanítói legtöbbször mégis csak ezt a latin Szentírást forgatták, az evangéliumokat és zsoltárokat könyv nélkül kellett tudniok, ezeknek pallérozatlan nyelve ütötte rá bélyegét külsőleg is évszázadokon át a középkori iskolai, de a későbbi egyházi latinságra is. A renaissance és humanizmus idején az iskola reformjait sürgető elmék figyelmét nem kerülte el a Szentírás latin nyelvének ez a jelentős iskolai hatása; a legszivesebben dolgozták volna át az evangéliumokat és a zsoltárokat is a humanista stilus szellemében.²⁰

A renaissanceban fölébredt történeti érzék, de főleg a Szentírás hagyományos tekintélye állotta azonban minden ilyen meddő vállalkozásnak útját. Ez a tekintély azonban éppen a nyelv szempontjából erősen megcsappant már a klasszikus latin sti-

¹⁷ Zielinski Th.: Cicero . . . 97. l.

¹⁸ A. Cornely: Hist. et Criticae introductionis in libros utriusque Testamenti Comp. 8. kiad. Parisiis. 1914. 94. és köv. ll. ismerteti a fordításokat: Africana, Itala stb.

¹⁹ „curae ei non erat vitare sermonis vitia, sed Scripturarum obscuritatem quibuscumque verbis disserere.” in Ezech. 40. 5.; Migne: P. L. 22. kt.

²⁰ Huizinga J.: Erasmus. Deutsch von W. Kaegi. Basel. 1928. 109. l. és köv.; Cornely: i. m. 115. l.

lus uralma idején, úgyannyira, hogy a renaissance sikerrel döntötte meg a középkori felfogásnak azt a túlhajtását, mely a Gondviselés és inspiratio szerepét még a Vulgata nyelvezetére is kiterjesztette.²¹

Az Egyháznak a latin nyelv kérdésében képviselt álláspontját valójában az világítja meg a legalaposabban, hogy mily könyvekből sajátították el az iskolák egymásra következő nemzedékei a latin nyelvet. Az Egyházat azonban ezen a ponton nem formai vagy esztetikai szempontok vezették, hanem tartalmiak. A latin nyelv kérdésében is az volt tehát végső eredményben a döntő, hogy mily mértékben gondolta átvehetőnek a klasszikus műveltség tartalmát, mert hiszen ettől függött jó részben az is, hogy minő könyveket forgasson az iskola, s mily ismeretekkel gazdagodjék a keresztény ember. A kereszténység vezérlő elvét tehát nem az esztetika, hanem a *tartalom* szabta meg.

A kereszténység felfogása az antik szellem kultúrájával szemben időről-időre változott, értékelése oly tarka és változatos képsort mutat, amelynek nehezen akadnak mindenütt egyaránt föllelhető azonos és egységes vonásai. Ennek az az oka, hogy minden egyes kornak megvoltak a maga keresztény peszsimistái, akiknek koronkint másként színezett véleménye rosztalta a klasszikusok írásain való nevelődést és azok helyébe a keresztény írók munkáit tette volna. Az antik ellenségeinek ezzel, a múlt századba benyúló sorával szemben²² a keresztény optimistáknak hasonlóképen minden korszakból összetoborzott tábora áll. Ezek rostáján megmarad a klasszikusok szellemi hagyatéka és azt oly kincsnek tekintik, amelyről sohasem mondhat le a keresztény művelődés szolgálatába szegődött is-

²¹ *Thurot M. Ch.*: 81. l. „In his Donatum non sequimur, quia fortiozem in divinis Scripturis auctoritatem tenemus. Corticem, silicem, stirpem et diem communis generis esse non negamus. Radicem vero et finem et pinum femini generis esse Scripturarum auctoritate damnamus.”

Bäbler J.: 22. l. Smaragdus (IX. sz.) grammatikájából: „ . . . de scala et quadriga Donatum et eos, qui semper illa dixerunt pluralia, non sequimur, quia singularia ea ab spiritu sancto cognovimus dictata.”

²² *Gaume J.J.*: La Révolution . . . depuis la Renaissance. 12. kt. 1856—59. németre fordították Brückmann és Müllergross. Regensburg. 1856. v. ö. Hurter: V. 2. 1818—1820. II.

kolázás.²³ E két véglet között azonban sohasem hiányzott az átmenet sem, melynek hívei közül egyesek többet, mások kevesebbet kívántak értékesíteni a klasszikusokból a keresztény iskolában. Ez a hármas felfogás azonban nemcsak egymásután, hanem egymás mellett is él. Így pl. *Nagy szent Gergelynek* sikerül évszázadokra biztosítani Itália földjén a puritán és aszketikus egyházi művelődés irányát, mely méltatlannak tartotta, hogy az Isten igéjét *Donatus* nyelvtani szabályainak igájába hajtsa, a görög nyelv tanulását pedig fölöslegesnek vélte, mert hisz az Egyház összes jeles iratai latinul is olvashatók,²⁴ azért kell megfeddeni *Desiderius* viennei püspököt (†608), hogy kispapjait a klasszikusokra tanítja, maga pedig még a templomban is a latin nyelvtanról és mythológiáról prédikál.²⁵

Ezért eshetett meg, hogy egyoldalú történet szemlélet az iskolás humanisztikus művelődés védelmére is, de elítélésére is, megszakítatlan sorban vonultathatta föl a tekintélyeket.²⁶ Az iskolák falain belül érvényesülő közfelfogás korszakai csak úgy határolhatók el, ha a legnagyobb tábor vezetőszerpét is sikerült tisztáznunk. Az optimisták győzelme a klasszikusok nagyraértékelését és iskolai virágzását jelenti,²⁷ a pesszimizmus uralmával viszont messze sodródik az iskolás élet a klasszikus forrásoktól.

²³ *P. Daniel: Des études classiques dans la société chrétienne.* Paris. 1853.; németül Graser Freiburg. 1855.

²⁴ N. szt. Gergely különben a klasszikusokban is alaposan képzett ember. *Migne: P. L.* 75. kt. col. 516. Moral. lib. sive Exposit. in Job. Epist. 2. „ . . . ipsam loquendi artem quam magisteria disciplinae exterioris insinuant servare despexi. Nam sicut huius quoque epistolae tenor enunciat, non metacismi collisionem fugio, non barbarismi collisionem devito, situs motusque et praepositionum casus servare contemno, quia indignum vehementer existimo, ut verba coelestis oraculi restringam sub regulis Donati.”

²⁵ *Decret. pars I. Diss. 86.; és 37. c. 8.* „Recitabat in ecclesia fabulas Jovis et eas moraliter exponebat in praedicatione sua . . .”; „Beatus Gregorius quemdam episcopum non reprehendit, quia litteras saeculares didicerat; sed quia contra episcopale officium pro lectione Evangelica grammaticam populo exponebat.” v. ö. *Stempflinger: Horaz . . . 6. l.; Denk O.: 225. l.; Roger M.: 188. l.*

²⁶ V. ö. *Gaume J. J. és P. Daniel* fennt 22. és 23. jegyz.; *Stempflinger: Horaz . . . 15—16. ll.*

²⁷ Erről részletesebben a köv. pont számol be *litterae renatae* címen.

Az iskolázás képe valójában még e szemszögből tekintve sem mutat egységes képet, főként a középkor folyamán nem, amelynek neveléstörténetében nem vette mindig eléggé fontolóra a kutatás a középkorban uralkodó partikularizmust. Ezért akad a vizsgálódás renaissance-bélyeggel ellátott korokban régivágású iskolákra és találkozik viszont a klasszikusoktól messze kanyarodott korszakokban is antik írásokon művelődő ifjúsággal.²⁸

E tarka, sokrétű és együttélő, folytonosan mozgalmas és mindig harmóniát kereső felfogások örökös vajúdásának végső okát a keresztény lélekben kell keresnünk. A keresztény világnézetben mindig benne élő és feszítő erők nemcsak koroknak és egyéneknek, de egyazon léleknek is időnkint különböző életirányt szabhattak. A tisztán kontemplációba merülő aszkéta-típustól kiindulva, mindenkor találkozik az élő nemzedék végeláthatatlan sorának túlsó végén aestheta-lélek, aki akár örök üdvösségének veszélyeztetésével is, de megcsodálja és önfeledten körülrajongja a szépet, még ha az a pogányság szülötte is. Már a klasszikus kor legjelesebb írói között akadtak (Vergilius pl.), akiknek felfogása a könnyűvérű hédonizmusból vagy epikureizmusból az élet alkonyára a komor stoicizmusba hajlott át. A keresztény századok során nem egyszer ismétlődött meg ez a belső lelki átalakulás.²⁹ A keresztény művelődés intézményeinek története ugyanennek az átformálódásnak a bizonyossága, csak hogy ezek legtöbbször, mint maga az Egyház is, fordítva járta meg az utat. A puritán aszkézis álláspontjáról indulnak ki és innen jutnak el a klasszikusokat nagyraértékelő renaissanceokhoz.

²⁸ *Denk*: 243. l. pl. a VI. és VII. sz. iskoláit vagy a bécsi iskolát Ulrik mester idejéből (1287), kinek Adolf nevű tanítványa oly hexameterekben írt ajánlást ír mesterének, melyek a legkiválóbb humanistáknak is becsületére válhattak volna. *R. v. Kralik*: Ruhmesetelle deutscher Arbeit in der oest. ung. Monarchie. herausg. Müller-Guttenbrunn. Stuttgart. 1916. 219. l.

²⁹ *Huizinga*: Erasmus példáján igazolta ezt. 182. és 189. l. „Pogányság, hidd meg nekem, tisztára csak a pogányság az, ami fülünket, lelkünket (a klasszikusokban) elvarázsolja. Csak névleg vagyunk mi keresztények” — mondja E. a Ciceronianusban. „Wir sehen hier den bejahrten Erasmus auf einem Weg der Reaktion, der ihn schliesslich weit vom Humanismus hätte wegführen können. In seiner Bekämpfung des humanistischen Purismus ist er der Vorbote eines christlichen Puritanismus.” — mondja a források idézése után az író.

A művelődés örökös problémája, de mondhatjuk: állandó erjesztő kovásza is abban a szöges antitézisben rejlik, hogy a hívő, keresztény léleknek, ha művelődni akar, a pogányság szellemi kincsein kell nevelődnie. E kiáltó ellentétet egyformán látja szt. *Jeromos* vagy az ezer esztendővel később élt utolsó nagy pesszimista, *I. I. Gaume* francia abbé.³⁰ E két név és a közójük ékelődött évezred bizonyítja egyben azt is, hogy ezt az ellentmondást sohasem sikerült úgy megoldania egyetlen kornak sem, hogy az a keresztény lélek minden típusát (aszketá, reális ismeretekre vágyó, elmélkedő vagy aestheta) teljes megalézással töltötte volna el. Az összhang megteremtésében egyébként nemcsak pusztán a szellemi erők játszottak közre. A kereszténység állásfoglalására döntő hatással voltak ezenfelül a szellemi és hatalmi élet külső viszonyai is. A keresztény és antik szellem küzdelmének *első szakaszát* az jellemezheti, hogy a hódító útjára indult Egyház a magas és fejlett szellemi kultúrában élő hatalmas pogánysággal áll szemben. Ennek virágzó és mindenüvé szétszórt iskoláiban már a zsenge gyermeki lélekbe hintik a pogány írók és költők a mythologia dőre babonáit, a pogány társadalmi, erkölcsi és állami élet eleven eszméit. Képzett tanítósereg trónol a katedrákon és kialakult szempontok irányítják őket az iskolai szerzők megválogatásában és magyarázásában. Mindezzel szemben a kereszténység csak szent könyveit tartja kezében és a prédikáció erejében bizakodik. Ennek segítségével sikerül is az alsóbb, nem művelt néposztályok ezreit megszereznie, de a bárdolatlan és csiszolatlan beszéd kötösébe bujtatott keresztény igazságok nem férközhettek alkalmas módon a műveltek szívéhez.³¹ Amikor ezeket is meg akarja

³⁰ Szt. *Jeromos* híres víziójában. Epist. XXII. sz. 30. *Migne: P. L.* 22. kt. col. 416—17. „Qui consensus Christo cum Belial? Quid facit cum Psalterio Horatius? cum Evangeliiis Maro? cum Apostolo Cicero? Nonne scandalisatur frater, si te viderit in idolio recumbentem? Et licet omnia munda mundis, et nihil reiiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur, tamen simul bibere non debemus calicem Christi et calicem daemoniorum.”

J. Jos. Gaume: Le ver rongeur des sociétés modernes ou le paganisme dans l'éducation. Paris, 1851. 276. l. „Exalter les payens et mépriser nos pères dans la foi, tel est depuis trois siècles le fonds obligé de l'éducation publique en Europe.”

³¹ *Bardenhewer: II. köt. 352. és köv. l. — Boissier: La fin du paganisme. II. 210. l.*

nyerni, vége az írástudatlan hithirdetők idejének,³² de a keresztény hitigazságokat is megalapozottabb és kifejtettebb formában kell irodalmi nyelven megszólaltatni, hogy meghallgatásra találjanak és megdönthessék a pogány életből és világszemléletből kinőtt előítéleteket. A kereszténységnek azonban nincsenek iskolái, vagy mikor vannak már, ezek csak a vallásoktatást szolgálják (katechumenatus, katecheta-iskolák), egyébként a vallási igazságok is alapos megvilágításra és kifejtésre várnak még, mely csak a bölcsélet és a profán tudományok segítségével bízhat reménnyel. Ha keresztény ember művelődni akar, már pedig hite érdekei is így kívánják, nem talál se iskolát, se keresztény szellemi kultúrát, amelyen nevelődhetnék. Mit tegyen? Az első századokban a latin Egyház még húzhatott éles határfalat kereszténység és pogányság közé. De ahogy belső kibontakozása mindinkább sürgetővé vált és a magasabb társadalmi osztályok is közeledtek feléje, hidat kellett verni a két világ közé. Az Egyház a merev elutasítás álláspontjától semmit sem várhatott,³³ vagy ha ez ígért is valamit, pl. *Tertullianus* esetében, csak következetlen erőlködés árán tehetette.³⁴

Keleten az alexandriaiak munkássága rövidesen dülőre vitte a kérdést: az antik-kultúra egész, de megválogatott anyaga előkészület a hitben és a Szentírás megértésében gyökerező egyházi művelődéshez. Ott a fejlődés vonala is egyenesebb és állhatatosabb irányt mutat.³⁵ Nyugat hosszabb és hullámzóbb útat járt meg, melynek irányát mint sok más vonatkozásban is szt. Ágoston jelölte meg. Nem a frissen megtért, ünnepelt rétor, aki cassisiacumi magányában a szabad-művészeteket magyarázza lelkesen tanítványainak, mert akkor még az volt a meggyőződése, hogy „azok, akik csupán a tekintéllyel érik be és csak a jó erkölcsökben és helyes szándékban keresik állandó törekvésük tárgyát, a legjobb értelemben vett szabad tudományokat ellenben megvetik vagy tanulmányozásukra elég erőseknek nem mutatkoznak, boldog embereknek ebben az életben alig mond-

³² Apost. csel. 4, 13. *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 20. l.

³³ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 56—58. ll. Arnobius és Lactantius elutasító állásfoglalásáról; Zielinski: Cicero . . . 96—99. ll.

³⁴ *Fináczy E.*: u. ott 53—56. ll. A keresztény tanulhat a pogány iskolákban, de tanítania nem szabad.

³⁵ *Hörle G.*: 1. l.

hatók".³⁶ A nyugati egyház felfogását évszázadokra a hippói öreg püspök döntötte el, aki visszavonta fenti állítását³⁷ és az összes pogány és profán ismereteket csak abból a szempontból rostálja és mérlegeli, hogy mennyire hasznosíthatók a Szentírásnak, a hit igazságainak megértéséhez és kifejtésében.³⁸ A szabad-mesterségek mindegyik ága értékesíthető e cél szolgálatában, ha anyaguk egy részét teljesen el is kell vetnie a keresztény iskolának. A görög egyházatyáknál szigorúbb mértéket alkalmaz ugyan, de semmi ellenszenvet nem éreztet a klasszikusokkal szemben, akiknek művein nevelődött maga is fiatal korában. Szt. Ágostonnak ezek a gondolatai a papneveléssel kapcsolatban születtek meg és kezdettől fogva irányt szabtak az egyházi művelődésnek. A cél tehát tisztán vallásos, amelyhez lépcső az antik szellem művelődésének felhasználható része. Nem gyűlöletre, hanem gondos selejtezésre van szükség a pogány klasszikusokkal szemben. Amennyiben lehetséges, helyökbé keresztény írókat kell léptetnünk.

A keresztény iskolázás további fejlődése szt. Ágoston elveivel indul útnak. Haladását megkönnyítette, hogy a hellenizmus hatása mindinkább elgyengül a nyugati egyház terein és a római impérium szárnyai alatt tengődő pogányság is teljesen kivész. Az V. században az egészen görög déli Galliában is uralkodóvá lesz a latin beszéd.³⁹ Ausonius latin költő és iskola-mester⁴⁰ (309—c. 395) atyja pl. még csak görögül tudott. A VI. század végén pedig már Rómában is megszűntek a pogány iskolák, melyeket pedig még a hódító barbárok is támogattak.⁴¹ A barbárok támadásai és a Tiberis áradásai végleg megsemmisítik és elsodorják a pogány császári Róma utolsó foszlányait.⁴² Ujabb akadály merült azonban föl éppen a pogányság hatalmát megdöntő és az Egyház korlátlan tekintélyét megalapozó új

³⁶ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 61. l. De Ordine. Lib. II. cap. 9: n. 26. *Fináczy E.* fordítása. V. ö. ugyanott 2. jegyz.

³⁷ *Retractationes*. Lib. I. cap. 3. n. 2. „Et quod multum tribui liberalibus disciplinis.”

³⁸ *Fináczy E.*: u. ott 77—82. ll. V. ö. De doctrina christiana c. művéről mondottakat.

³⁹ *Roger M.*: 24. l.

⁴⁰ *Denk O.*: 36—37. ll.

⁴¹ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 102. l.; *Hörle*: 3. l.

⁴² *Hörle*: 3—4. ll.

jövevények képében. Ezek számára az Egyház kezébe került⁴³ pogány kultúra szellemi kincseinek átvétele ugrásszerű emelkedést jelentett s sok bajlódást a latin nyelv elsajátítása, melyvel e szellemi hagyatékhhoz férhettek.

A kultúrálódás vágya helyenkint és időnkint nem hiányzott az új jövevényekből,⁴⁴ nagy tömegeik azonban beérték a pusztán vallásos művelődéssel, amelyet az Egyház szorgalmazott és látott el. Ezért szorítkozott az iskolázás jórészen a papságra és szerzetességre. Gyakorta mellőzték e jelentős körülményt annak mérlegelése közben, hogy joggal követelhetette-e a renaissance esztétikai, a későbbi korok philológiai vagy fejlettebb történet-szemlélete a klasszikusok behatóbb és többoldalú értékelését a középkornak tisztára egyetlen, az egyházi hivatásra előkészítő iskolázásától. Annál súlyosabb ennek igazsága, mert a középkori egyházi művelődésnek mindvégig eleven és döntő problémája a theologiai, mely a tekintély és ratio folytonos küzdelmei során a skolasztikában ér föl a tetőpontra. Ennek az útnak kiindulásánál szintén Szt. Ágoston áll és szigorú aszkétikus fölfogással párosultan *Nagy szt. Gergely* (540—604) ezt teszi uralkodóvá.

A latin klasszikusok iskolai értékelése tehát augusztinus-hagyomány szerint csak a theológia érdekében történt. A szerepük előkészítő (propedeutikus), feladatuk, hogy a Szentírás magyarázata közben tárgyi okulással szolgáljanak és mint az emberi történet tanui tegyenek bizonyosságot a keresztény hit igazsága mellett.⁴⁵ A latintanítás múltjának szemszögéből a középkor ezen elvi iránya megszabta a lehető fejlődést is. Mint előkészítő tanulmányok szélesebb medret vájhattak, bizonyos fokig önállósulhattak és csak a realiztikus — történeti vonatkozások

⁴³ *Szt. Jeromos* és *Szt. Ágoston* (De doct. christ. lib. 2. cap. 40.) óta az egész középkoron át a renaissanceba benyúló példaként szolgált erre az Egyiptomból kivonuló zsidóság. Isten engedte meg, hogy a pogányok arany- és ezüstmarháival megrakottan távozzék kiválasztott népe. Ez utóbbi szerepet először az egyházatyák, később a renaissance és humanizmus vezetői sajátították ki maguknak az antik kultúra kincseire vonatkozólag. V. ö. *Cassiodorus*: De instit. cler. cap. 28. *Migne*: P. L. 70. kt. 1142 B.; *Borinski K.*: Die Antike . . . I. kt. 28. l. *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 80. l.

⁴⁴ Pl. a keleti gótok királyaiból. V. ö. *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 102. l.

⁴⁵ *Zielinski*: Cicero . . . 180. l.; *Borinski*: Die Antike. I. kt. 10. l.

mellett érvényesíthették egyéb általánosabb hatásukat. Ebben az irányban *Cassiodorus* (490—583) szt. Ágoston kezdeményezésének folytatója, az angolszász—ir (Alcuin) és a XII. századbéli délfrancia iskolák további istápolói. Hogy ezek a határkövek időrendben a theologiai irány fontos állomásaival esnek egybe vagy kapcsolódnak,⁴⁶ mutathatja egyben azt is, hogy az egyházas művelődés mint hat vissza a profán klasszikusokat értékelő iskolázásra.

Szt. Ágoston szemében a nevelés papnevelés, *Cassiodorus* szemében szerzetesnevelés, mindkettőnek magja a Szentírás, gyakorlati tere a közös liturgia és a prédikáció.⁴⁷ Két fajta iskolában folyik a művelődés is: a klerikusi vagy papnevelő intézetekben (székesegyh., káptalani) és a monostori iskolákban. *Cassiodorus* a sokkal állandóbb irányú és biztosítottabb életű szerzetesi iskolák életébe ülteti át szt. Ágoston elveit. A monostor rendjét szt. Benedek regulája szabta meg, mely a „fuga saeculi” jelszavával ver gyökeret és eleinte jóformán aszkétikus művelődést szorgalmaz csak.⁴⁸ Szt. Ágoston hippói püspök korában már maga is „a tévelygések részegítő borát” látta a klasszikusok odaadó tanulmányozásában és⁴⁹ saját lelkén tapasztalta a hiú öröm és büszke dicsőség rontását, mely a diákkori deklamációk nyomán eltöltötte.⁵⁰ Nem csoda tehát, ha az V. század elejétől kezdve az erkölcsi romlás okait a rhétorok iskoláiban keresik a hívő lelkek,⁵¹ inkább lemondanak az egyházi beszédek díszéről, semhogy a pogány írók megmételtyezhessék a papság lelkét.⁵²

⁴⁶ *Cassiodorus* — N. szt. Gergely; Alcuin — Jámbor Lajos — cluni reform; délfrancia iskolák — skolasztika.

⁴⁷ *Hörle*: 2. l.

⁴⁸ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 104. és köv. ll.; *Hörle*: 48. l.

⁴⁹ *Stempflinger E.*: Horaz . . . 5. l.; in Joh. 6, 7.

⁵⁰ *Borinski*: Die Antike . . . 14. l.

⁵¹ *Claudius Victor* (410 körül):

„ . . . Paulo et Salamo relicto

Quod Maro cantatur Phoenissae et Naso Corinnae

Quod plausum accipiunt lyra Flacci et scena Terenti

Nos, horum nos causa sumus.” *Collat. Patrum*. XIV. c. 12.; *Maxima Bibl. Patrum*. VIII. kt. 596. l. V. ö. *O. Denk*: 224. l.

⁵² *Migne*: P. L. 59. kt. 415. l. *Pomerii lib. III. de vita contemplativa*. „Oratio episcopi sit simplex, gravis atque clara etsi in corrupto latino . . .”

Cassiodorus az antik kultúrát és a pogány iskolázást ápoló longobárd királyok udvarából vonul vissza Vivarium monostorába és elvitte ide a klasszikusokat megbecsülő tiszteletet.⁵³ A lelke vágya szólította a magányba; ő is theologiai és vallásos művelődést kíván, de úgy találta, hogy a korában dívó egyházi nevelés nagyon fogyatékos és szomorú képet mutat.⁵⁴ A főoka ennek, hogy az egyházatyákat sokan úgy értelmezik, mint ha ellenségei lettek volna a klasszikusoknak, pedig azok sohasem gondoltak a világi tudomány megvetésére.⁵⁵ A monostori oktatásnak megállapított terv szerint kell történnie s a Szentíráásra előkészületképen meg kell ismerkednie a szerzetesnek a szabad művészetekkel is. „Mivel mind a Szentíráásban, mind a tudós magyarázók irataiban sok olyan dolog van, amit csak képletesen vagy a meghatározás módszerével, vagy a grammatika vagy a retorika vagy a dialektika vagy az asztronómia segítségével lehet megértenünk,” célszerű ezeket is legalább röviden elsajátítania a szerzetesnek.⁵⁶ A Cassiodorus lelkéből a monostor falai közé költözött művelődés „ama hanyatló kor átlagos igényeit messze meghaladó általános képzés” volt tehát. Méltán tekintették ezért Cassiodorust „a tudományok bajnokának és újjáteremtőjének”.⁵⁷

Itália földjére azonban csak nagy és kanyargós útról visszatérve hullottak le a monostori művelődésnek ezek a termékeny magvai. A theologiai és aszketikus irány győzött a klerikusok nevelésében, amelynek zászlaját Nagy szt. Gergely (540—604) vitte diadalra. Már az első keresztény költőnek tartott *Commodianus* (III. sz.) is pusztá beszédtanításnak minősítette a klasszikus kor iskolájának munkáját, mely a keresz-

⁵³ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 109. l.

⁵⁴ „Cum studia saecularium litterarum magno desiderio fervere cognoscerem, per quae multa pars hominum se mundi prudentiam crederet adipisci, gravissimo sum, fateor, dolore permotus, quod scripturis divinis magistri publici deessent, cum mundani auctores celeberrime procul dubio traditione pollerent.” *De instit. div. litt. Migne*: P. L. 70. kt. 1105. — 6. D. V ö. *Roger*: 175. l.

⁵⁵ U. o. c. 30.

⁵⁶ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 112. l.; F. fordítása.

⁵⁷ Montalambert véleménye v. ö. *Stempflinger E.*: *Horaz . . .* 5. l.; és *Foligno C.*: *Latin thought during the middle ages.* Oxford. 1929. 46. l.

tény életről hallgat.⁵⁸ A vallásos lélek igazi kincse azonban nem a tudomány, hanem az erény — mondja N. szt. Gergely — ennek öröke pedig az alázatosság.⁵⁹ Az isteni bölcseséggel egybevetve pedig minden emberi tudás balgaság-számba megy.⁶⁰

Kell-e hát egyáltalában művelődniök az egyháziaknak? Igen, de csak a Szentírásón és az egyházatyák művein, ezekben is legelsősorban az erények példáit keressék, aztán értékesítsék azokat a magyarázatok céljából. Profán ismeretekre pedig semmi szüksége a klerikusnak. Nagy szent Gergelyben tehát újra a régi, klasszikusokat ellenzők felfogása jut kifejezésre, de egyben az iskolázás világában uralomra is. A VI. század végén enyésznek el végleg a régi retorikai és grammatikai iskolák, a régi római családok tagjainak neve mellett már nem áll többé, hogy „litteratus”.⁶¹ Róma és a ravennai exarchatus területén az Egyház a korlátlan úr és ezért nem verhet gyökeret Cassiodorus monostori oktatása, hanem diadalmaskodik az egész itáliai egyházi művelődésen az a merev aszketikus szellem, melyet szt. Benedek iskolájából hozott N. szt. Gergely⁶² és a római scholacantorbumban valószínű meg. Az új papi ideál szemszögéből a jámborság a lényeges, a tanulmányi anyag nem sok, a Szentírásón és az egyházatyákon kívül nem terjed semmi másra.⁶³ A barbárok betörései nyomán pusztulnak az iskolák és a papság szellemi szintje olyannyira leszáll, hogy a 679. évi synodus keserűen panaszolja, hogy nincsenek a világi tudományokban járatos papjai.⁶⁴

⁵⁸ Hurter: Nomenclator I. kt. 82—84. ll.; Stiglmayr: Kirchenväter . . . 87. l.; H. Brewer: Kommodian v. Gaza. 1906. Carmen Apolog. 583.

„Vergilius legitur, Cicero aut Terentius item.

Nil nisi cor (nyelv) faciunt, ceterum de vita siletur.”

⁵⁹ „Scientia enim virtus est, humanitas etiam custos virtutis. Restat ergo, ut in omnibus, quod scit, sese mens deprimat, ne quod virtus scientiae congregat, ventus elationis tollat.” Migne: P. L. 76. kt. 1102. B.

⁶⁰ „Omnis humana sapientia, quanto libet acumine polleat, divinae sapientiae comparata insipientia est.” Migne: P. L. 76. kt. 751. A.

⁶¹ Hörle: 14. l.; v. ö. Manacorda: Storia della Scuola in Italia. Milano. 1913.

⁶² Hörle: 13—16. ll.

⁶³ Hörle: 22—27. ll. a régi litteratus megnevezés helyébe „divinae Scripturae eruditus” kerül.

⁶⁴ „ . . . si ad eloquentiam saecularem non aestimamus quemquam temporibus nostris reperiri posse, qui de summitate scientiae gloriatur,

A keresztény szellem és érzület ilyfajta meggyökereztetése, mely nem tűrt az antik kultúrával semmiféle megegyezést, nem lehetett végleges megoldás, jóllehet az Egyház megingathatatlan tekintélye az iskolázás területén századokra biztosította európai uralmát, mint ez a részletes, forrásszerű igazolásból kitűnik.⁶⁵ A gregorianus puritanizmusban nevelődő papság körében az antik ezentúl, mint kísértő szellem él, amely azonban már a nagy pápa közvetlen környezetében is érezteti hatását.⁶⁶ A klasszikusok védelmének hangja azonban igen halk és bátoratlan, mindjobban elhalkuló beszéddé válik. A közfelfogás azoknak juttat elismerést, akik megtagadják régi irodalmi képzettségüket és az evangélium egyszerű latinságához szegődnek.⁶⁷ Monte Cassinonak, a bencések főfészkének sorsa példázhatja az iskolázás szempontjából ezt a fordulást, és egyben rávilágíthat arra is, hogy Cassiodorus kezdeményezése miatt nem folytatódik Itália földjén. 589-ben a longobardok kifosztják a monostort és lakói Rómába menekülnek és itt kerülnek az uralkodó, profán művelődést kárhoztató schola cantorum hatása alá. A zavaros idők egyébként semmiféle szellemi művelődésnek nem kedveztek.⁶⁸ Gallia a római császári kortól kezdve eleven és virágzó iskolai élet színtere. Főleg délvidéki városainak jeles iskolái ragaszkodtak sokáig (még a IV. században is) a Quintilianus féle nevelési eszményekhez. A keresztény köl-

---

quando quidem in nostris regionibus diversarum gentium cotidie aestuat furor, nunc conflingendo, nunc discurrendo ac rapiendo. Unde tota vita nostra sollicitudinibus plena est, quos gentium manus circumdat et de labore corporis victus est." — *Migne: P. L.* 87 Ut. 1220. A—B.

⁶⁵ *Hörle: 22.* 1. és köv. ll.

⁶⁶ *Paterius* (Gergely pápa tanítványa és titkára):

„Nos enim cum a quibusdam saecularibus vigilantiam ingenii in defensionem veritatis trahimus, eorum eloquium in usum rectitudinis vertimus . . .”

Migne: P. L. 79. kt. 778. B.; v.ö. *Hurter: Nomenclator* I. kt. 559. l. jegyz.

⁶⁷ Sulpitius Severus dicsérete: „Inanis gloriae sublimiter negligens, piscatorum praedicationes Tullianis omnibus et tuis litteris praetulisti . . . Mutescere voluisti mortalibus, ut ore puro divina loquereris et pollutam canina facundia linguam Christi laudibus et commemoratione ipsa pii nominis expiaries . . .” *Epist. V.*; v. ö. *Halm C.: Sulp. Severi libri* in *Corp. Script. eccl. lat. I.* kt. Viennae. 1866.

⁶⁸ *Hörle: 18—19.* ll.

tők is jórészben szintén e földről valók. Az V. század barbár pusztításai nyomán ott is bomlani kezd minden, a következő század pedig már a teljes széttűlés és süllyedés képét tárja elénk.⁶⁹

Az iskolázás szemszögéből tekintve e korszak hármas tevékenységet fejt ki. Az antik iskolának nem nélkülözhető hagyatékát megtisztogatja a pogány elemektől (pl. grammatikákat);⁷⁰ a maga theologiai céljaihoz szükségesnek ítélt reális-történeti részeket kiszakítja a klasszikus írók műveiből és gyűjteményekbe foglalja; keresztény írók és költők műveivel próbálja pótolni a klasszikusokat. Ez utóbbi próbálkozás nyúlik a legmesszebbre, keresztény-hellén kezdeményezésre vissza. Az ó- és újszövetség szent irataiból vett tárgyakat próbálták földolgozni, hogy kiszoríthassák a pogány írók műveit. *Tatianos* nagyon is népies és darabos nyelvezetű első kísérleteit mellőzve, a klasszikus görög irodalmi formák valamennyije utánzókra talál. A homeroszi eposz, a pindarosi hymnus, az euripideszi drámai alak, a platoní dialogus lesznek a szent történetek irodalmi köntösei.⁷¹ A latin nyelvterületen *Commodianust* illeti az elsőség. Szt. Ágoston pedig már a keresztény írók egész sorára mutat és Cyprianus, Lactantius, Victorinus, Optatus és Hilarius műveit szánja a művelődni-vágyó híveknek.⁷²

Rámutathatott volna azonban *Gaius Vettius Juvencus*⁷³ hexameterekbe szedett négy evangéliumára, melyért őt keresztény Vergiliusnak nevezték, a költészetében még egészen pogány *Ausonius* tanítványára, nolai *Paulinusra*⁷⁴ (353—431), akinek mélységesen keresztény lelke szólal meg elégiáiban és szt. Félix tiszteletére írt műveiben, *Szt. Ambrus* hymnusaira, de kiváltképen Aurelius *Prudentius Clemensre* (348—405), aki a keresztény élet és lélek érdeklődési köréből vette tárgyait, „nyelve, verselése, előadása, hevülete, szárnyalása a klasszikus

⁶⁹ *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 115 és köv. ll.; *Roger*: 5 és 6. ll. 77. és köv. ll.

⁷⁰ Lásd a köv. fejez.

⁷¹ Nonnos, a szt. János evangélium parafrázisa; Synesios, Aineias. V. ö. *Stempflinger*: Horaz . . . 1. l.; *Bardenhewer*: III. kt. 178. l.

⁷² V. ö. *Hurter*: Nomenclator I. kt. 76 és köv. ll.; 104. l.; 199. l.; 193. l.; 380. l.; *Fináczy E.*: 81. és köv. ll.

⁷³ *Hurter*: Nomenclator I. kt. 208—210. ll.

⁷⁴ U. ott 440—444. ll.

római költészet legjobb korszakaira emlékeztetett." Mindezek a keresztény írók a középkori iskolákba is megtalálták útjokat.⁷⁵

Idővel még folytatódott a keresztény költők sora. De a gallok lelkében még nem olvad egybe az antik és keresztény eszmény. *Sidonius Apollinaris*⁷⁶ (430—490) és *Ennodius* (473—521) püspök-létükre is a keresztény optimisták közé tartoztak, akiknek írásain ott díszlik a grammatikai és retorikai iskolák dús frázis-sujtása, tolluk pedig mindent átszőtt a pogány mythológiával. *Sidonius Eucharisticonjában* a szt. Lélek mellett ott sűrög az Olympos egész kara.⁷⁷ *Ausonius* (310—395) írásaiból pedig jóideig nem sikerült megállapítani, hogy szerzőjük keresztény ember volt-e.⁷⁸ A mythológiával szemben azonban megváltozott a keresztény fölfogás. *Fulgentius* szemében a pogány istenek nem bálványok többé vagy az egyházatyák gyűlöletes démonjai, hanem csak erények és bűnök, hajlamok, szenvedélyek, életirányok és tévedések jelképei, amelyek mögött mindig az emberi lélek áll, mint valami harcos a maga nemesebb életküzdelmével. Ilyen értelemben értékesítette a középkor az antik mythológiát, ez a hagyomány tart ki a renaissanceig és oka annak, hogy még a jezsuita-iskolák sem léptek föl tüzzel-vassal ellenében.⁷⁹

Mindezek a költők egyik lábukkal még pogány talajon

⁷⁵ V. ö. *Hurter*: *Nomenclator* I. kt. 335 és köv. ll.; *Fináczy E.*: *A középk. nev. tört.* 81—82. ll. Műveinek tartalmát saját maga így foglalta össze:

„Atqui fine sub ultimo — peccatrix anima stultitiam exuat.
saltem voce Deum concelebret, si meritis nequit.

Hymnis continuet dies, nec nox ulla vacet, quin Dominum cantat.

Pugnet contra haereses; catholicam discutiat fidem.

Conculcet sacra gentium. Labem Roma tuis inferat idolis.

Carmen martyribus devoveat, laudet apostolos.”

⁷⁶ *Hurter*: *Nomenclator* I. kt. 446. és köv. ll.; *Fináczy E.*: i. m. 115. l.

⁷⁷ *Hörle*: 1., 3. ll.; v. ö. *Mon. Germ. Hist. Epist.* III. kt. 116. l. és köv. ll.; *Denk O.*: 153. l.; *Roger*: 65—68. ll.; *Boissier*: II. 1—176. ll.; *Migne*: 58. kt. 435—752. ll., és 63. kt. 13—364. ll.; *Sidonius művei a Mon. Germ. hist. auct. ant.* VIII. kt. Berolini. 1887.; *Ennodiusé pedig Hartel*: *Corp. script. eccl. lat.* VI. kt. Vindob. 1882.

⁷⁸ *Hurter*: I. kt. 230. l.

⁷⁹ *Hurter*: I. kt. 462. jegyz.; *Borinski*: *Die Antike . . .* I. kt. 22. l.; *Jungmann E.*: *De Fulgentii aetate et scriptis.* *Acta soc. Phil. Lipsiens.* (1871) I. p. 73. l. és köv.

állottak és még a pogány iskolákból indultak útnak. Teljesen keresztény szempont vezette azonban a keresztény kompilátorokat, akiknek élén sevillai *Izidor* († 603) áll. Munkásságának célja az, hogy a művelődni vágyó keresztény embernek feltárja a világi és egyházi ismeretek kincses házát. Kivonatolt, összefoglalt és világos elrendezésben bocsájtotta közre mindazt, ami az antik kultúra szellemi kincsei közül a kereszténység szempontjából értékesnek látszott.⁸⁰ Összefoglalta és bemutatja a szabad művészetek anyagát és arról győz meg bennünket, hogy az antik tudományokból azt válogatta össze, aminek ismerete a világi és egyházi tisztségek ellátására szükségesnek látszott. A klasszikusok hagyatékát pusztán csak tárgyi vonatkozásban értékesíti. A formai, nyelvi és költői szépség iránt nincs semmi érzéke, sőt bizonytal az aszketikus egyházi irány hatása folytán a legkeményebben tiltja meg a pogány auktorok olvasását. „A pogányok könyveit vagy az eretnekek köteteit ne olvassa szerzetes; mert jobb veszedelmes tanaikat nem ismerni, mint tapasztalat útján a tévedésnek valamely hálójába belerohanni.”⁸¹ Valójában nemcsak a szerzeteseket kötelezi erre, hanem az összes keresztényeket, mert éppen a Szentírás szeretete miatt kell kerülniök a pogányok iratait.⁸² „Tiltva van keresztény embernek a költők képzeleti alkotásait olvasnia, mert hiú mesék gyönyörűségeivel érzéki vágyak gerjedelmeire ingerlik a lelket. Hiszen nemcsak tömjén felajánlásával lehet a gonosz szellemeknek áldozatot bemutatni, hanem azzal is, ha mondásaikat kelleténél szívesebben fogadjuk magunkba.”⁸³ Ami a

⁸⁰ Művei, melyek az iskola életével is kapcsolatosak: *Originum sive Etymologiarum* II. XX., *Migne*: 82. kt. 73—729. II.; *Differentiarum* II. II., *Migne*: 83. kt. 9—98. II.; *De natura rerum*, u. ott 83. kt. 93—1018. II. *Regula Monachorum*, u. ott 83. kt. 877. és köv.; v. ö. *Hurter*: *Nomenclator* I. kt. 565—569. II. és *Fináczy E.*: i. m. 96—100. II., akinek fordítását idézem; *Stempflinger*: *Horaz . . .* 2. l.; *Foligno*: 25. l.; *Borinski*: *Die Antike* I. kt. 10. l.; v. ö. *Schmechel*: I. v. Sevilla, sein System und seine Quellen. Berlin. 1914.

⁸¹ *Gentilium libros vel haeticorum volumina monachus legere caveat; melius est enim eorum pernicioosa dogmata ignorare, quam per experientiam in aliquem laqueum erroris incurrere.* *Migne*: 83. coll. 877.

⁸² „Cavendi sunt enim tales libri et propter amorem sanctarum Scripturarum vitandi.” *Migne* Tom. 83. col. 686.

⁸³ „Ideo prohibetur Christianus figmenta legere poetarum, quia per oblectamenta inanum fabularum mentem excitant ad incentiva libidinum.

klasszikusokban formai szépségnek tűnik föl, az a legértéktelebb a keresztény ember szemében. „Minden világi tudomány, mely a szavak zúgó áradatától visszhangzik, és az ékesszólás dagályán emelkedik a magasba, üresnek bizonyul az egyszerű és alázatos keresztény tudomány mellett, miként meg van írva: Nem tette-e bolonddá Isten a világ bölcseségét?”⁸⁴

Martianus Capella Philologia és Mercurius⁸⁵ házassága c. műve a latintanításnak Afrika területén uralkodó felfogásáról tesz tanubizonyságot. Jelentősége kettős: meggyőz arról, hogy a nyelvi és irodalmi forma iránt való érzéket úgyszólván semmibe sem vették már a VI. század derekán és megelégedtek a hét szabad művészet lényegére szorítókozó száraz összefoglalással, mert a közfelfogás ennyit is elegendőnek ítélt a fontosabbnak tartott keresztény jámborság mellett; azonfelül pedig példája annak, hogy mennyire összebarátkozott a keresztény fölfogás a pogány mythológiával, melynek pogány élet a középkori lélek az allegorikus értelmezéssel tompította le.⁸⁶

Hogy a korszellemet mennyire kielégítette M. Capella sóvány és száraz kompendiuma, mi sem igazolja jobban az iskola életénél, melyben meg nem érdemelt szerephez jutott. Egyes korok szellemi súlyedésére pedig az vethet világot, hogy a világi ismeretek kútforrását látták ebben a könyvben.⁸⁷

A pogányság hatalma alól fölszabadult és önállóságot nyert nyugati Egyház művelődésének első fejezetében a latinitás és az iskola viszonya nem ölt határozott és kiforrott alakot. Alta-

---

Non enim solum thura offerendo daemonibus immolatur, sed etiam eorum dicta libentius capiendo." Sant. III. 13. *Migne*: 83. col. 685.

⁸⁴ „Omnis saecularis doctrina spumantibus verbis resonans, ac se per eloquentiae tumorem attollens, per doctrinam simplicem at humilem Christianam evacuata est, sicut scriptum: Nonne stultam facit Deus sapientiam huius mundi." *Migne*: P. L. 83. kt. col. 687.

⁸⁵ De nuptiis Philologiae et Mercurii libri IX.; legújabb kiadása Adolph Dick-től a Bibl. Teubneriana-ban 1925.

⁸⁶ *Fináczy E.*: i. m. 100. és köv. ll.; *Roger*: i. m. 129. l. *Foligno*: 47. l.

⁸⁷ *Specht F. A.*: Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland von den ältesten Zeiten bis zur Mitte des XIII. Jhd. Stuttgart. 1885. 83. l.; dicséri C.-t toursi Gergely Mon. Germ. Script. Rer. Mervoing. I. kt. 1, 449. l.; corveyi Wibaldus (1149) levele: „sed vide ne erraverit iudicium tuum quod in me scientiam et facundiam praedicasti, quae illo Martiani Capellae multiplici et enigmatico epithalamio figurantur. Artes quae dicuntur liberales . . . de optimis praeceptoribus accepi." *Jaffé*: Bibl. rerum G. I. kt. 279. l.

lában a reális ismeretekben való gyarapodás forrásának tekintették a latinitást és irodalmi és esztétikai értékét teljesen mellőzve a teológiai tanulmányokra való előkészítést szánták hivatásának. Ez azonban jórészt csak szándék maradt, mert a tisztán csak egyházas művelődést szorgalmazó gregoriánus felfogás jutott uralomra, ezenfelül a keresztény iskolázás sem öltött állandó és határozott formát. A klerikusi iskolák rendje nem tudott megszilárdulni. A nagy monostorok zavartalanabb és a hagyományok folytonosságát jobban megőrző élete kedvezőbb fejlődést diktálhatott volna, azonban irányító szellemi középpontokká ezek sem váltak. Cassiodorus kezdeményezése a kor aszketikus törekvéseiben akadt el, a külső zavarok pedig egyáltalán lehetetlenné tették, hogy a kipusztult pogány grammatikai és retorikai iskolák katedráit keresztény mesterek foglalják el. Ezért a műveltség tarka és változatos képe igazában mindinkább szomorúbb hanyatlást mutat.

Az út újabb fordulóhoz és határköhöz az angolszász és ír szerzetesek európai szereplésével jut. Ezek elvitték magukkal a szigetország földjére Cassiodorus művelődési eszményét és a régi római patriciusi családok klasszikus-kódexeit. Ir földön a VI. század végén virágzik a tudományok és szabad művészetek minden ága, az ír monostori élet nagy reformátora, az európai térítő útra indult *Kolumbán* pedig az egyházi és világi ismeretekben egyaránt alaposan képzett férfiú.⁸⁸

Britanniában a kolostori iskolázás később veszi kezdetét, de a VII. század második felében tarsosi *Theodoros* és *Hadrianos* tanítása már itt is egészen felöleli az egyházi és világi tudományokat. A VIII. század pedig virágzó angol iskolákról tanusodik, melyekben alaposan tanítják a hét szabad művészetet és szorgalmasan olvassák a klasszikus írók műveit. Az iskola számára serényen írják a szerzetesek a könyveket és tanításukat igazi klasszikus szellem tölti el. (*Beda Venerabilis*).⁸⁹

⁸⁸ *Fináczy E.*: i. m. 121. l.; *Hörle*: 55. l.; *Vita Columbanii* I. 3. „Liberalium litterarum doctrinis et grammaticorum studiis ingenio capaci dare coepit laborem . . . Mon. Germ. Script. merov. IV. kt. 68. l.; v. ö. *Graham*: *The early Irish monastic schools, a study of Ireland's contribution to early mediaeval culture*. London. 1925. *Leach A. F.*: *The Schools of Mediaeval England*. London. 1916. 78. l.

⁸⁹ V. ö. A yorki és jarrowi iskolákra vonatkozólag *Fináczy E.*: i. m. 123—25. M.; *Roger*: 313—317. U. ott *Alcuinus és Beda Venerabilis. Parmen-*

A művelődés végső célja náluk is az egyházi tudományosság, a klasszikusoktól szintén erkölcsi okulást várnak, de bennük még az aszkéta-felfogás is a műveltség nagyrabecsülésével párosul.⁹⁰

Az angolszász és ir szerzetesek európai szereplésének két szakasza van: az első, a VII. század fordulóján jobbára térítői munkára szorítkozott.⁹¹ A VII. és VIII. század során a nyugati kereszténységet újra az a magányba-vágyó aszkétikus szellem tölti el, amely szt. Benedek korában is élt már. Kiváló és jelentős szerepet játszott emberek seregétől lépnek be a monostorokba, még a hazai földhöz kapcsolódó köteléket is elszakítják és idegen föld szerzetesi családjaiba kérik felvételüket, mint ha otthon nem szolgálhatnák teljes odaadással az Uristent. Ezekről újra nem várhatta senki, hogy a klasszikusokat értékelő monostori iskolázást ápolják. Nem azért hagyták el szülőföldjüket, hogy a tudományokban gyarapodjanak, hanem, hogy az erényes élet útján az örök boldogságba jussanak.⁹²

Még a klasszikus műveltségük is ellenségei a szabad művészetekben való iskolázásnak. Legfeljebb akkor változik meg a felfogásuk, ha az európai átalakulás színterére, frank földre lépnek. *Paulus* diakonus pl. mélyen elítéli a klasszikusok köve-

---

tier: Histoire de l'éducation en Angleterre. Paris. 1896. 171. és köv. ll.; *Taylor* (H. Osborn): The mediaeval mind . . . London. 1911. I. kt. 169. és köv. ll.

⁹⁰ *Hörle*: 55-56. M.; Kolumban így jelöli meg a művelődés útját:

„Sint tibi divitiae divinae dogmata legis
Sanctorumque patrum castae moderamina vitae
Omnia, que dociles scripserunt ante magistri
Vel quae doctiloqui cecinerunt carmina vates.

Has cape, divitias, semper contemne saducas.“ *Mon. Germ. epist.* III. kt. 183. l. 11—15. sorok.

⁹¹ *Hörle*: 54. l.

⁹² *Hörle*: 51—52. ll.; „audio, quosdam apud ros dicere, non posse aliquem in patria suae nativitatis perfectum esse.“ *Conflictus Epilog.* c. 28.; egy frank származású apát, *Ambrosius Autpertus* mondja: „Neque enim ideo patriam parentesque reliqui, ut mihi scientiae dona largiaris, sed ut perfectione virtutum ad vitam aeternam perduceres.“ „Nihil mihi Plato, nihil Cicero, nihil Homerus, nihil Vergilius, nihil Donatus, nihil Pompeius, nihil Servius, nihil Sergius, nihil Priscianus contulit. Sed si quid fortasse habere videor, hoc de horreo dominicae praedicationis a Christo accepisse me fateor.“ Az írás stilusa több más korabélivel egybevetve rácáfol a mondottakra.

tőit, mikor pedig Nagy Károly udvarába kerül, maga is lelkes híve az új művelődésnek.⁹³

Az angolszász és ír bencés monostorokban megszületett iskola a maga elhatárolódott tanulmányi anyagával és kialakult módszerével új egyházi ideált szolgált, amelyben sikerült harmonikus egységbe olvasztani az antik és keresztény kultúra elemeit. Cassiodorus felfogásából nőtt ki ez a megoldás. A végső cél itt is az egyházi, theologiai művelődés. Alcuin toursi iskolájában a Szentírás tanulmánya a betetőzés. A korszakot-jelentő fordulat abban állt, hogy a szabad művészetek elsajátítását a theológiához szükséges alapvetésnek kívánják meg. A trivium és quadrivium hagyományos fokozatait kell ezentúl a tanulóknak végig járniok, mielőtt a theológiába belekezdjenének. Ebben a keretben azután a klasszikusok, de általában minden szellemi munka becsületet és elismerést nyert.⁹⁴ A latintanítás szemszögéből az a jelentős változás történt, hogy az iskola részben átvette a klasszikus kor iskolás művelődésének anyagát (a grammatika mellett a klasszikus írók műveinek olvasását) és a latin beszéd elsajátítása és theologiai ismeretek tanítása közé ékelte be. Nagy Károly reformjainak hatása alatt kezd meggyökerezni az a felfogás, hogy az alapos papképzés nem lehet el a szabad művészetek tanítása nélkül.

Az egyház hivatalos felfogása is tükrözi ennek az átalakulásnak. A 435. évből származó *Statuta Ecclesiae antiqua*⁹⁵ kereken eltiltja a pogányok könyveinek olvasását. Az V. század fordulójáról való Apostoli konstitúciók még részletesebb és élesebb tilalmat tartalmaznak; „Pogány könyvek közül egyhez se nyúlj! Mert mi közöd neked más hitűek álprófétáinak beszédeihez és törvényeihez? Az ilyenfajta könyvek a hitükben kevésbé megerősödötteket megtévesztik. Akadhat-e egyáltalában

⁹³ „Peream, si quemquam horum (sc. Vergilium et Horatium) imitari cupio,

Avia qui sunt saeculi, pergentes per invium.

Potius sed istos comparabo canibus.” *Mon. Germ. poetae aevi Carol.* I. kt. 49. l.; v. ö. *Hörle*: 49. l.; *Dahn F.*: *Paulus Diaconus Long.* Studien I. 31. és köv. ll.

⁹⁴ *Fináczy E.*: i. m. 135—136. l.

⁹⁵ „Ut episcopus gentilium libros non legat.” can. 16. v. ö. *Stiglmayr*: *Kirchenväter* . . . 88. l., valószínűleg még régebbi zsinati határozat megismétlése volt ez; *Stempflinger E.*: *Horaz* . . . 10. l.

valami is, ami nem volna meg Isten törvényeiben, hogy te azokra a csacska pogány mesékre veted magadat?"⁹⁶

A VI. század hivatalos egyházi felfogása is csak vallási művelődést ismer a vaisonai zsinat (529) bizonyossága szerint.⁹⁷

Nagy Károly azonban a pap- és szerzetesnevelés érdekében az aacheni 789. évi zsinattal azt a határozatot hozatja, hogy minden székesegyházi és monostori iskola köteles a grammatikát is taníttatni.⁹⁸ Ez azonban foglalata volt ez időben az angolszász monostori iskolák tanulmányi anyagának. A későbbi 802., 825., 826. és 853. évi konstitúciók rendelkezéseinek a célja ugyanaz volt a grammatikai oktatással,⁹⁹ ami már Nagy Károly szemei előtt lebegett: a jámbor, de művelt papság és szerzetesség nevelése. „ . . . A tudományok tanítását — mondja a király — ne csak el ne hanyagoljátok, hanem Istennek is tetsző alázatos szándékkal versenyezzetek megtanulásukban, hogy ily módon a szent írások titkaiba könnyebben és helyesebben tudjatok behatolni. Mivel ugyanis a szent könyvekben átvitt-értelmű, képletes és más efféle kifejezések találkoznak, kétséget nem szenved, hogy aki olvassa őket, annál hamarabb hatol be szellemökbe, mentől alaposabban képezték ki előzetesen a tudományok mesterségében . . . Azt óhajtják ugyanis, hogy Ti — miként az egyház katonáihoz illik — külső magatartásban ajtatosak, belsőleg pedig tanúltak legyetek, tiszta életet éljétek s művelt emberek módjára tudjatok beszélni . . .”¹⁰⁰

⁹⁶ *Funk*: Didaskalia et Constitutiones Apostolorum. 2 kt. 2. kiad. Freiburg i. Br. 1914.; v. ö. *Bardenhewer*: IV. kt. 162. és köv. ll. *Borinski*: Die Antike . . . 28. l. és 253. l. 28, 2 jegyz.

⁹⁷ *Roger*: 157. l. a papság azt az utasítást kapja, hogy „ . . . iuniores lectores . . . secum in domo recipiant et eos quomodo boni patres spiritualiter nutrientes psalmis parare (!), divinis lectionibus insistere et in lege Domini erudire contendant.” *Maassen*: Concil. Aevi Merov. 56. l.

⁹⁸ „ut scholae legentium puerorum fiant . . . Psalmos, notas, cantus, compositum, grammaticam per singula monasteria vel episcopalia tradant . . .” *Pertz*: Mon. Germ. Hist. III. kt. 65. l.; *Fináczy E.*: i. m. 146—48. ll.; *Specht*: 21. l. és jegyz., 67. l.

⁹⁹ *Mansi*: Sacr. conc. nova et ampl. collectio. 14. kt. 1008. és 1014. ll.; v. ö. *Giesebrecht G.*: De litterarum studiis apud Italos primis medii aevi saeculis. Berolini. 1845. 10. l. *Fináczy E.*: 153. l.

¹⁰⁰ N. Károly levele Baugulf fuldai apáthoz 787-ből. *Pertz*: Mon. Germ. Hist. (Leges I.) III. kt. 51—53 ll.; v. ö. *Fináczy E.*: i. m. 147: l.; *Fináczy fordítása.*

Nagy Károly birodalmában eleven iskolai élet indult meg, a világi elem sem zárkózik el a művelődés elől, a virágzásnak indult új grammatikai tanulmányok nyomán közkedveltek lesznek a klasszikus írók művei, olyannyira, hogy valami világias, ha nem is pogány levegő — mint ahogy a pesszimista kortársak vádja hangoztatta — vesz minden szellemi mozgalmat körül. Aachent második Rómának, Nagy Károlyt Augustus császárnak,¹⁰¹ Galliát pedig Róma leányvárosának tartja a költő,¹⁰² a régi családok a rómaiakig viszik vissza eredetüket,¹⁰³ a tudományok új Athen-jévé szeretnék országukat¹⁰⁴ tenni, melyben igazi becsülete csak a latin beszédnek van.¹⁰⁵

Hogy lendület és belső erő nem hiányzott az iskolás művelődés ezen új irányából, kitűnik abból, hogy a Nagy Károly uralmát követő zavarok nem voltak képesek többé teljesen elfojtani.

A sokfelé szakadt középkori Európa művelődési középontjai, monostori és klerikusi iskolák azonban csak lassan hódoltak meg.¹⁰⁶ Meggyökerezik mindenütt a grammatika, legtöbb helyütt az egész trivium tanítása és ezzel kapcsolatban fölzaporodnak az egyházi művelődést szolgáló iratok mellett a

¹⁰¹ Pertz: Mon. Germ. II. 395. Angilbertus (799): „Augustus sed et urbe potens, ubi Roma secunda“.

¹⁰² Walahfrid Strabo (849), Max. Bibl. Patrum. Lugdun. 15 kt. 220. l. „Felix Gallia Romae Soror nobis atque consors.“

¹⁰³ Zappert G.: Virgil's Fortleben im mittelalter. Ein Beitr. zur Gesch. der class. Lit. Wien. 1851. különlenyomatban is a K. K. Akad. d. Wissensch. philos-hist. Cl. Denkschriften 2. kt. 16—17. l. és 271. 28. jegyz. Charibert és Pipin Anchisesig és Juliusig viszik vissza nemzetségüket.

„cum sis progenitus clara de gente Sygamber

Floret eloquio lingua latina tuo

Qualis es in propria docto sermone loquela

Qui, nos Romanos vincis in eloquentia?“

¹⁰⁴ Alcuini epist. ad D. Regem. op. I. kt. 102. l. Zappert: i. m. 17. l. és 31. jegyz.

„forsan Athenae novae perficerentur in Francia.“

¹⁰⁵ Zappert: i. m. u. ott. Otfrid vádja a latin beszéd ellen. „Res miram magnos viros prudentia deditos, sanctitate praeclaros cuncta haec in alienae linguae gloriam transferre et usum scripturae in propria lingua non habere.“

¹⁰⁶ Fináczy E.: i. m. 152—160. ll. országunkint részletesen mutatja be a IX. és X. iskolázásának képét.

klasszikus auktorok kódexei is a könyvtárakban.¹⁰⁷ Most már alig akad ország, vagy nagyobb korszak, amelyben ne találkoznék a latinitásban igazán járatos és művelt ember. Olasz földön Liutprand és Ratherius, a franciák között Joh. Scottus Eriugena, Gerbert, Servatus Lupus, Németországban kölni Bruno, Hrabanus Maurus. Ezen sor mellé iktathatók a jeles iskolák: Monte Cassino, Bobbio, Reims, Chartres, Fulda, Reichenau, Sanct Gallen.

Annál figyelemreméltóbb ez a jelentős fordulat, mert a közfelfogás eleinte szemben állott a világi és pogány ismereteket terjesztő mozgalomnak. Itália területén pl. csak Nagy Károly halála után hatott az új művelődés eszménye.¹⁰⁸ A nagy császár közvetlen utóda, Jámbor Lajos, az egyháziak életében sürgetett és teremtett szigorítást, s ennek nyomán újra föléled az aszkétikus, tisztán csak egyházi művelődést méltányoló felfogás. Ujra megkezdik a harcot a klasszikusok pogánysága ellen, a tanulmányok során keresztény írókat használnak; egyesek azonban minden művelődésnek ellenségei, mert benne a lélek veszedelmét látják.¹⁰⁹ A latinitás oldalán állók keserűen panaszkodnak ezért a tudományok romlásáról.¹¹⁰

Ezeket a viszonyokat festi Servatus Lupus: „Aki manapság tanulni akar valamit, azt sokan igen a szívükre veszik. Mintha valami magaslaton állnának a tanulnivalók, úgy vonzzák magukra a tudatlan tömeg figyelmét és ha bennük valami gyengeséget fedeznek föl, azt nem az emberi természet tökéletlenségének, hanem azoknak a tudományoknak rovására írják, amelyeket tanultak. Míg egyik rész semmi vágyat sem érez a tudományosság babérja után, a másik irtózik a rossz hírnévtől, mely gonosz megszólásba keveri őket, lemondanak valamennyien egyetemesen a tanulás magasztos feladatáról.”¹¹¹

Igazában csak helyenkint bénította meg a tanulnivalókat a közfelfogásnak ezen szöges ellentétben álló megosztottsága.

¹⁰⁷ Specht: i. m. 53. l.

¹⁰⁸ Hörle: i. m. 66. l. és köv. ll.

¹⁰⁹ Specht i. m. 52. l.

¹¹⁰ Jaffé: Bibl. R. G. 4. kt. 507. l. Walahfridi prolog. ad Einharti vitam C. „Nunc vero relabentibus in contraria studiis, lumen sapientiae, quod minus diligitur, rarescit in plurimus”.

¹¹¹ Servati Lup. epist. 1.; Baluzius: Opera S. Lup. Paris. 1664. 2. l.

A két párt küzdelme a XIII. századig egyszer fokozottabb, máskor lankadóbb erővel, de szakadatlanul folyik. Az iskola latintanításának multjában folytonos hullámvás és változás kíséri e harcot nyomon, amelyben az vagy a klasszikusokhoz, vagy az egyházi és keresztény írókhoz sodródik, aszerint, hogy az iskolát-fenntartó monostor vagy káptalan az egyházas vagy szabadabb optimista irányhoz csatlakozott. Nagy Károly és az Ottók uralkodása idején a klasszikusok barátainak tábora népes.

Rigbod trieri püspöknek maga Alcuin veti a szemére, hogy járatosabb az Aeneis 12 könyvében, mint a négy evangéliumban.¹¹² Radbert Paschasius corveyi apát (844) érdeklődését teljesen a klasszikusok világa köti le: a legnagyobb költőnek tartott Vergilius, a legkiválóbb szónoknak ítélt Cicero az ő lelki barátai, írásai pedig hemzsegnek a Horatiusból vett idézetektől.¹¹³ Eulogiust (kb. 850) útra készíteti lelkesedése, hogy spanyol monostorok könyvtáraiból ássa elő Vergilius, Juvenalis és Horatius kódexeit.¹¹⁴ Az antik minták utánzása sem hiányzik, amelyeknek dicséretében nem fukarok a kortársak. Önteltségük nagyobb-e vagy a klasszikusok tekintélye kisebb-e, mint a renaissance idején, nem tudjuk, de írásaikat jobbnak tartják Vergilius, Ovidius vagy Horatius alkotásainál is.¹¹⁵ Hadewiga, Hohentwil várának úrnője, Hrosvita, Gerbert és a tegernseei monostor lakói közül nem egy szolgálhat a klasszikusok barátságának bizonyosságául.

Jámbor Lajos uralkodásával, majd a cluny reformmal¹¹⁶ kapcsolatban az ellentábor lesz hatalmasabb és hangosabb. Ha a túlsó oldalon az ékes és finom beszédnek volt becsülete, ezzel szemben ezek az igazság elsőbbségét és az egyházas műveltség emlékeit szögezik szembe.¹¹⁷ Méltatlan dolognak tart-

¹¹² *Jaffé*: Bibl. Reg. Gall. VI. kt. 714.; Alcuin epist. 216.

¹¹³ v. ö. *Stemplinger*: Horaz ... 9. l.

¹¹⁴ Liber apolog. 915. v. ö. *Stemplinger* u. ott.

¹¹⁵ *Hrabani Mauri* opera 6. kt. 203. l.

Carmina nempe tua dico Maronis

Carminibus celsi cantibus Ovidii,

Odis quas cecinit Flaccus."

¹¹⁶ *Specht*: i. m. 55. l.; v. ö. *Salvioli G.*: L'instruzione pubblica in Italia nei secoli VIII. IX. et X. Firenze, 1898.; *Maitre Léon*: Les écoles épiscopales et monastiques en occident (768—1180). 2. kiad. Paris. 1924.

¹¹⁷ *Pertz*: Mon. Germ. Hist. II. kt. 52. l. Iso (IX. sz.) „Non pomposa

ják, hogy Krisztus szolgálói pogányok után induljanak,¹¹⁸ mert hiszen az Ur nem rétorokra, hanem egyszerű tanulatlan emberekre bízta az evangélium igazságait.¹¹⁹ Ezért figyelmezteti az egyházi író az esetleg kényesebb izlésű olvasóját, hogy ne akadjon fenn írásának pallérozatlan előadásán, hanem fogadja az igazságot úgy, mint az elrejtett gyöngyszemet.¹²⁰ A szerzetesi életnek szigorú cluny reformja után még keményebb tilalmak hangzanak el. Az igazi szerzetesélet — úgy mond Petrus Damianus (1007—1072) — nem Donatus grammatikájának, hanem a regulának nagyrabecsülésében rejlik, mert csak ürügy az, hogy ezáltal eredményesebben foghatnak a hit tudományához.¹²¹ Othlo (XI. sz.) még tovább megy: de doctrina spirituali c. könyvében külön fejezetet szentel annak, hogy a pogányok írásait miként kell elkerülnünk.¹²²

Az iskola latintanításában ez a küzdelem azáltal jutott kifejezésre, hogy időnkint, amint a helyi vagy egyéni felfogás változott, a klasszikusok helyett keresztény szerzők munkáit

---

verborum complexione supervacuum laudantium gloriam aucupantes, sed dictorum tantummodo simplicitate veritatem rerum quaerentibus ostendere cupientes . . .” *Zappert*: i. m. 31. l. 62. jegyz. „Non enim arma virumque Maronis . . .”, sed fonte Spiritus Sancti Catholicorum Patrum sensus . . .”

¹¹⁸ *Pertz*: Mon. Germ. Hist. 5. kt. 687. l. 6. Leonis epist. Gerbertnek († 1003) „Et quia vicarii Petri et eius discipuli nolunt habere magistrum Platonem, neque Virgilium, neque Terentium, neque ceteros pecudes philosophorum . . . ab initio mundi non elegit Deus oratores et philosophos, sed illiteratos et rusticos.”

¹¹⁹ *Mabillon*: Act. Sanct. I kt. 557. l. (X. sz.) „Regnum quippe Dei non in sermone constat, sed in virtute. Porro autem nec condecet Christiani famulatus devotissimos verborum perseguere fucum, cum ipse simplicitatis et puritatis Amator Pater omnipotens ad praedicandum verbi sui veritatem non Rhetores aut Grammaticos verum simplicissimos quosque et idiotas delegerit.”

¹²⁰ U. o. IV. kt. 268. l.; *Wolfhardus* (IX. sz.): „Curiorum ceterum lectorem, admoneo, ut barbarismorum foedam congeriem in hoc opusculo floccipendat et veritati in vulgari eloquio fidei aurem apponat et quod hic invenit, simpliciter perlegat et acsi in sterquiinio margaritam exquirat.”

¹²¹ *Petri Dam.*: opuscula 13. cap. 11. „ . . . parvipendentes regulam Benedicti regulis gaudent vacare Donati . . .”; „ . . . ut locupletius ad studia divina proficiant . . .” v. ö. *Stiglmayr*: Kirchenväter . . . 92. l.; *Stempflinger*: Horaz . . . 7. l.; *Hörle*: i. m. 78. l.

¹²² *Pertz*: Thes. Aenec. III. kt. 2, 431—475. ll.; 11. fej.: De libris gentilium vitandis.

magyarázták. Így került nem egyszer ugyanazon iskolamester életében Persius, Juvenalis, Vergilius, Horatius, Ovidius helyébe Boethius, Prudentius, Arator, Selubius, Jób és Tóbias.¹²³

Ez az évszázados állóharc, melyben az egyházi, theologiai és a klasszikusokkal kapcsolatban világiasabb és aestheta irányok küzdöttek egymással, a XII. és XIII. századokban jutott el a döntő fordulathoz. A VIII. századtól kezdve fölébredt theologiai érdeklődés középpontjába újra a ratio és auctoritas problémája került. A X. században újult erővel indul meg a vita a dialektikusok és a theologusok között a ratio és a tekintély principiumának uralma érdekében. A kérdésnek az a megoldása, melyet Alcuinék szt. Ágoston és Cassiodorus szellemében adtak, nem elégítette ki már az arab közvetítéssel gazdagabbá vált antik bölcséleten nevelődött keresztény gondolkodást. A skolasztika, mely e kérdés megoldását és a keresztény theológiának a XIII. században megteremtett rendszerét foglalja egybe, elsodorta azt a régi problémát, hogy a klérus mennyiben értékesítse a hagyományos, részben antik kultúra anyagát.

Az iskolás művelődés története is ebben a megvilágításban állítja elénk e két századot. A theologia diadala nem jelentette a keresztény optimisták vereségét, csak félresodorta őket és kisebb területre, főleg a délfrancia városok iskoláiba szorította őket vissza. Itt azonban még erőteljesebben bontakozott ki a klasszikusokon élő keresztény lélek, amelyen sok oly rokon vonás mutatkozott, mely a későbbi renaissance korabeli lélekhez hasonló.

Páris a skolasztikus, Orleans és Chartres a klasszikus-

¹²³ *Pertz: Mon. Germ. Script. XXIII. 583. l. Gesta abbatum Horti S. Mariae. c. 17. „Persium, Juvenalem, Virgilianos, Oratainos, Ovidianos, quos habebat (magister Frethericus) pro multa parte cordetenus et sciebat et legebat, is quibus legendis et religiendis iuvenis existens, ut quandoque ipsum audivi dicentem, quam plurimum iocundabatur et delectabatur. Etate vero succendente, ut pro parte cognovi, certe non sic. Nam libris istis gentilium sepositis, in libris catholicis videlicet Boecio, Prudencio, Aurora, Aratore, Sedulio, Florido aspectu, Job et Tobiae libris ac ceteris, quos longum est enumerare, suorum scholarium ingenia exercebat.” v. ö. *Specht: i. m. 57. l. számos példáját.**

aestheta fölfogás főerőssége, amaz az auctoritas és ratio, emez az auktorok hazája.¹²⁴

Az iskola latin nyelvén és tanításán mind a két irány módosított a maga szellemében. A skolasztika lehántott róla minden díszet, hogy a csupasz, de élesen fogalmazott gondolatok pontosan tapadó köntöse legyen és visszaadja hajszálfínom megkülönböztetéseit és elhatárolásait. Céljainak megfelelő átdolgozás közben pedig egyházas fölfogása kiselejtezett az iskola latin tanulmányi anyagából mindent, ami a pogányság veszedelmével kísértett. A tudomány nyelve így tagadhatatlanul száraz és szintelen formát öltött, kínos gonddal vetett el minden egyéni vonást. Mivel pedig a skolasztika kérdései állottak az érdeklődés és az iskolás tanulmányok középpontjában, ez a beszéd és előadásmód vált uralkodóvá. Az iskolának az egyetem skolasztikus latin nyelvére kellett előkészítenie a tanulóifjúságot, ezért a bölcselet szempontjainak megfelelően gyúrta át az iskola grammatikájának anyagát is (gram. speculativa).¹²⁵

E kornak lelke azonban nemcsak ezen a nyelven szólalt meg. Nem tudományos viszonylatban tudott ünnepi és sújtásos díszben is pompázni. Petrus de Vineis II. Frigyes kancellárja híres volt pompázó stylusban szerkesztett írásairól, a római kúria pedig nagy gonddal tett különbséget a „cursus velox“ és „cursus tardus“ között. Még a skolasztika iskolás mestereinek tolla alól is gyakorta kiszaladnak a klasszikusokból vett idézetek, ha nem skolasztikus tárgyról értekeznek. Albertus Magnus Jób könyvéhez írt magyarázataiban 10 klasszikus írótól több mint 30 szószerint való idézet fordul elő, a legtöbbször (10) természetesen e kor legkedveltebb írója, Ovidius jut szóhoz, akinek *Ars Amatoria*-ját is idézi.¹²⁶ A skolasztikusok ismer-

¹²⁴ *Delisle L.*: Les écoles d'Orléans au XIIe et au XIIIe siècle. Annuaire-Bulletin de la soc. de l'hist. de France. 151. kt. (1869.) 139—154. ll.

„... Parisius dispensat in artibus illos

Panes unde cibatos robustos. Aurelianus

Educat in cunis autorum lacte tenellos.“ 143. l.; v. ö. *Clerval*: Les écoles de Chartres au moyen âge. Paris. 1895. 29. l.

¹²⁵ v. ö. *Brandi K.*: Mittelalterliche Weltanschauung, Humanismus und nationale Bildung. Berlin. 1925. 11—12. ll.

¹²⁶ *Melchior Weiss*: Alberti Magni commentarii in Iob. Freib. Bregg. 1904. Index.

retvilágából nem hiányoztak a klasszikusok, tudtak is belőlük idézni sokat, ha gyakran nem is első kézből vettek¹²⁷ mindent és az antik irodalom és kultúra minden történeti és érték-távlát nélkül állt szemeik előtt.¹²⁸

Ezen utóbbit, a történeti perspektívát még a renaissance és a humanizmus sem ismeri, a klasszikus írókkal való közvetlen kapcsolatot azonban már a XII. és XIII. század humanista iskolái is bensőségesen ápolták. A finom, klasszikus formát, a választékos és díszes stylust nagyra tartották és mintaképeik az antik írók legjobbjai közül kerültek ki.¹²⁹

Hogy mennyire eleven és termékeny volt a tanulóifjúság lelkébe csepegtetett klasszikus szellem, az a vándorló (vagantes) diákok gazdag költészetéből világlik ki.¹³⁰ Igaz, hogy ezeket a verseket nem fésülték meg gondosan az iskolamesterek, sokat bizonytalansággal tűzbe vetettek volna közülök, de annál hívebben tűkrözik azt a fölfogást és tanulmányi anyagot, amit a diákok az iskola padjaiból vittek magukkal. E költeményeknek az iskolával való szoros kapcsolata orleansi Hugo iskolamester alakja adja meg, aki a vándordiákok verseiben Primas álneven szerepel. A hang, mely a legtöbb versből kicseng, teljesen világias és egyéni, a tárgykör az élet természetes örömeit, antik mythologiai és történeti vagy egykorú eseményeket, vallásos tárgyakat stb. ölel föl. A műveltsége forrásának a vándordiákok az antik világ ismeretét tartja.¹³¹ A római költőkre emlékeztető

¹²⁷ *Abaelard*: Opera (ed. Parisiens 1616.) col. 1045. „Quae enim ex philosophis collegi testimonia, non ex eorum scriptis, quorum pauca novi, imo ex libris sanctorum patrum collegi.”

¹²⁸ *Brandi K.*: i. m. 10. l. „Hier (in der Skolastik) fanden auch die „Alten“ ihren Platz, von denen man nie vergessen darf, dass das Mittelalter davon nicht weniger, sondern mehr besass, als wir.”

¹²⁹ Hist. litt. de la France XII. kt. 676. l. Stephanus Rouen. (XII. sz.)

„In prosa Sicerio, versu Maro...”; Petrus Pictavitviensis (1159);

In prosa Cicero novus est, in carmine Maro... Alter Virgilius... v. ö. *Zappert*: i. m. 14. l. A főauktorok Vergilius, Lucianus és Ovidius v. ö. *Delislé*: i. m. 144. l.

¹³⁰ *Schmeller I. A.*: Carmina Burana. Breslau. 1904.; *Süssmilch H.*: Die lateinische Vagantenpoesie des 12-ten und 13-ten Jhdts als Kulturverzeichnung. Beiträge zur Kulturgesch. des MA und der Renaissance. Jhrg. v. W. Goetz. 25. kt. Teubner 1917. További irodalmat ad *P. Merker*—*W. Stamm-Jer*: Reallexikon der deutsch. Lit. Gesch. Berlin 1925—26. I. 166. l.

¹³¹ *Süssmilch H.*: i. m. 18. l.

fordulatok, a mythologia gazdag és sűrű alkalmazása, a minduntalan előbukkanó antik történeti analógiák a tanúi, hogy a kóbor diák iskolás emlékei és tanulmányai csengnek ki lépten-nyomon verseiben. Egyik-másik költemény nem más, mint Horatiusból vett idézetek összefűzése, vagy más ókori költő csekély változtatással átírt szerzeménye. Ez az ókorra való utalás azonban nem pusztán díszlet vagy tudós ciráda, hanem az egyéni hangulat magyarázója. Valami érzelmi közösséget érez a költő a klasszikus kor íróival, főleg költőivel. Mesterének elsősorban Ovidius, a császári kor érzékies szerelmi költőjét tekinti, ezért a költemények legtöbbször erősen erotikus a színezete.¹³² Mi sem világít azonban jobban arra, hogy mily szellem töltötte el a vándordíák-ságot, és hogy mennyire messze esett a keresztény jámborságtól, mint az, hogy lelki világuk éppen Ovidiusban találta meg ideálját. Ha az egyéni hangulat és érzés mellett az erotika is renaissance-jelenség, a Carmina Burara-k méltán vehetik föl a versenyt a renaissance hasonló termékeivel.¹³³

Csak ezek alapján érthető meg az a mélységes megvetés és megbotránkozás, mellyel jámbor kortársak most már nem ezekről a versekről, hanem az antik szellemet ápoló iskolákról, mint mindennek végső okáról nyilatkoznak. Alexander de Villa Dei, a híres Doctrinale szerzője, pestises fészeknek nevezi

„enutritus in Piero
eruditus sub Homero“

¹³² Schmeller I. A.: i. m. 42. l. C. B. LXXI.

„Ergo nemo vivit purus,
castitatis perit murus
commendatur Epicurus,
nec spectatur moriturus,
grata sint convivia.“

u. ott CLVI. 221. l.

„Ars amatoriae
iam non instruuntur
a Nasone traditae
passim perventuntur,
nam si quis istis utitur
more modernorum
turpiter abutitur hac assuetudine morum
Naso meis artibus
feliciter instructus...“

¹³³ Süßmilch H.: i. m. 86., 91., 94. ll.

az orleansi iskolát, melynek növendékei előtt csak akkor nyílik meg a mennyország, ha mosdatlan ajakuk megtisztul.¹³⁴ A fölháborodás helyenkint oly tisztogató munkához fog, mely az eladdig nagyrabecsült Vergiliusnak sem kegyelmez.¹³⁵ A klaszszikusok szeretete, úgy tapasztalják, megöl minden vallásos jámbor érzést.¹³⁶

A keresztény világ nagy közösségének érdeklődési köréből különben ki is esett a klasszikusok alaposabb tanulmányozása.¹³⁷ A XII. és XIII. században azonban él, ha mindig kisebb körben is, az auktorok tisztelete és ezzel kapcsolatosan az orleansi iskola híre-neve.¹³⁸

A korfölfogás e pártos kettőssége tagadhatatlanul lelkiismeretbéli zavart okozott azok lelkében, akik a skolasztika mellett más irányban is akartak művelődni. Saját maguk megnyugtatására újra csak a régi érveket sorakoztatják föl. Mindenkinek kötelessége — mondják ezek — Istentől nyert szellemi képességeit kifejleszteni. Senki se hallgasson egyes túlzókra, akik az egyháziakat el akarják tiltani a világi tudományoktól. Ezek szemében úgy is csak az megengedett, amit ők maguk cselekszenek és így megfosztják az egyházat is fényétől. Ha

¹³⁴ *Delislé*: i. m. 145. l.

„Sacrificare Deis nos edocet Aurelianus,
Indicens festum Fauni, Jovi atque Liei.
Hec est pestifera, David testante, cathedra...
Aurelianiste via non patet ad Paradisum,
Ni prius os mutet...”

¹³⁵ *Mabillon*: Act. Sanct. V. kt. 769. l. Maiolus cluny apát (X. sz.) Vergiliust is kitiltja a monostori iskolából.

¹³⁶ *Pez*: Thes. Anec. I. kt. 3. pars. 399. l.

Gerholdus (XII. sz.) „Quia gesta Sanctorum nonsolum legere dedignantur, sed nec audire quidem dignantur, solent ea odisse et fastidisse, magis diligentes commenta Maronis, scripta Ciceronis, naemias Nasonis, quam signa Nicolai, virtutes Aegidii et aliorum Christi amicorum.”

¹³⁷ *Joh. Salisbury* (megh. 1180): *Metalogicus* I. 3. „Si quis incumbat laboribus antiquorum, notabatur et non modo asello Arcadiae tardior, sed obtusior plumbo vel lapide omnibus erat in risum.”

¹³⁸ *S. Anselm* (megh. 1109): „Si autem (Arnulphus grammaticus) nihil tibi legit, et tua hoc est negligentia, displicet mihi: et volo quatenus ut fiat quantum potes, satagas et praecipue de Virgilio et aliis auctoribus, quos a me non legisti, exceptis his, in quibus aliqua turpitudine sonat.”

csak a zsoltárokat és a Szentírást lapozzuk, hogyan értjük meg alaposan azokat a könyveket, amelyek olvasását megparancsolta szt. Benedek. Az egyházatyák is sokat idéznek mások műveiből. Nekünk is kötelességünk tehát a világi bölcsesség kincseit átvennünk azzal a céllal, hogy a tövis mellől tépett virágot Isten kertjébe plántáljuk.¹³⁹

Ez a megoldás azonban úgy látszik nem tudott véglegesen eloszlatni minden kétséget. Talán egyetlen kör sem volt a skolasztika virágkorán kívül, melyben annyi példa akadt volna arra, hogy a klasszikusok egykor lelkes hívei életük későbbi szakaszán maguk is szigorúbb felfogást vallottak. Szt. Jeromos és szt. Ágoston megváltozott fölfogása mindig ismeretes volt a keresztény világ előtt, de megjárta ezt az utat Boethius is, akit pedig az utolsó pogánynak neveztek.¹⁴⁰ Élete alkonyán Alcuinnak is az a véleménye, hogy elégedjenek meg tanítványai a vallásos költőkkel, mert semmi szükség, hogy Vergilius buja beszéde bemocskolja őket.¹⁴¹ Az emberi lélek kiválósága, — mondja másutt — hogy törekedhetik a bölcsesség után.

Alexander Neckam: De laudibus divinae sapientiae. (ed. Th. Wright.) 454. l.

Non se Parnassus tibi conferat, Aurelianis,
Parnassi vertex cedet uterque tibi.
Carmina Pieridum, multo vigilata labore,
Exponi nulla certius urbe reor."

Joh. de Garlandia (XIII. sz.): *Ars lectoria ecclesiae* (Hauréau: *Notice... de Jean de G. a Notices et extraits... de la Bibl. nat. XXVII. kt. 2. rész.*)

„Vos vates magni, aurea comparat auro
Fama, favete mihi, quos Aurelianis ab urbe
Orbe trahit toto, pegasei gloria fontis.
Vos Deus elegit, per quos fundamina firma
Astent eloquii studio succurrere, cujus
Fundamenta labant: emarcet lingua latina,
Autorum vernans exaruit area, pratum
Florigeram Boreas flatu livente perussit."

¹³⁹ *Pez: Thes. Anec.* IV. kt. 1, 259-262. M. Wilhelmi abbatis Hirsaug. praef. in sua astronomia.

¹⁴⁰ De consol. philos. I. 1. 25 és köv. A siralomházban utolsó vigasztalója a philosophia, de bejönnek hozzá a múzsák is. Ezeknek mondja: El, ki innen! Szirének!, kik áldozatotokat a romlás meredek széléig oly édesen körül hizelgitek.

¹⁴¹ *Jaffé: Bibl. R. Gall.* VI. kt. 24. l. Vita Alcuini c. 10.

Az igazi bölcsesség azonban csak az, amely Isten tiszteletére és szeretetére tanít meg. Ezt nem találja meg az ember a vergiliusi hazug mesékben, hanem csak az evangéliumokban.¹⁴² Bloisból való Péter (kb. †1200) fiatalkori leveleit tele szötte a klasszikusok idézeteivel, élete alkonyán azt tanácsolja egyik kedves fiatal hívének, hagyja a pogány írók műveit és szakítsa ki magát a világi tudományok karjaiból.¹⁴³ Akik nevelésről írnak, a keresztény írókkal helyettesítik a klasszikusokat.¹⁴⁴ Bár az Egyház hivatalosan nem foglalt állást a klasszikusok ellenében, a kor felfogása azonban mégis ezt olvastatja ki magatartásából.¹⁴⁵ Az auktorok mindinkább eltűnedeznek az iskolából, a XIV. század elején már csak mint a régiek szokását emlegetik a klasszikusok olvastatását.¹⁴⁶

A skolasztika végleg úrrá lett az iskolás életen, az antik szerzők művein nevelkedő iskolázás eszménye pedig feledésbe ment. A teljes elmúlást végeredményben a skolasztikus tudományokra elkövetkezett misztika idézte elő. A hiú tudományok fölé a hívő lelkek alázatossága kerekedik, amelynek legfőbb gondja az istenes és jámbor élet. Kempis Tamás ez életrajzát legkiválóbb tolmácsolója. „Fiam — úgymond — ne hallgass az emberek szép és fellengző beszédeire;” „a legfőbb bölcsesség, hogy a világ megvetése által törekedjünk az örök hazába.”¹⁴⁷ Visszahatás volt ez a skóla merész szárnyalású spe-

¹⁴² U. ott 783. l. epist. 243.

¹⁴³ *Fináczy E.*: i. m. 247. és 252. ugyanott számos más példa; v. ö. a fenti 123. jegyz.

¹⁴⁴ *Beauvaisi Vince*: (†1264) *De eruditione filiorum regalium*. V. ö. *F. Schlosser*: V. v. B. Frankfurt a. M. 1819. Azt állítja, a pogány írók művei nem az ifjúság kezébe valók. V. ö. *Limmer R.*: *Bildungszustände und Bildungsideen des 13. Jhdts*. Oldenbourg. 1928. 205. l. ugyanott felsorolja a 13. sz. nevelés elmélkedőit, akik egyszerűen csak keresztény írókat említenek.

¹⁴⁵ *Hirschauól való Konrád* (kb. 1100): *Dialogus super auctores c. művében*. „Antiquorum studia, quae non recipit nec approbat nunc ecclesia, quia facile respuitur vana et falsa doctrina, ubi incipiunt clarescere divina.”

¹⁴⁶ *Trimbergi Hugo* (†1315): *registrum multorum auctorum*. V. ö. *Joh. Huemer*: H. v. T. *Sitzungsbericht der Wiener Akad.* 1888. 145. l. „omne vetus studium perit accedente moderno; quondam apud veteres lecti sunt auctores.”

¹⁴⁷ *Imitatio Christi*. Platz fordításában. III. könyv. 43. fej. 1. és I. könyv 1. fej. 12.

kulációira, de elsöpörte vele együtt az iskolákból a pogányok ékesszavú íróit is. „Csak épületes könyvet olvass, — tanácsolja egy másik misztikus — s ne olyanokat, minők a költők képzeleti alkotásai: az újféle olvasmány új gondolatokat szül és kioltja az elme alázatosságát.”¹⁴⁸

*

Ez a fölfogás kísérte át a latintanítást a középkorból az újkorba. Az új ember mellé, mint a megelőző korszakokban ismételten az újjáéledt antik kultúra szegődött nevelőnek. A vizsgálódások további során¹⁴⁹ rajzolódik majd csak elénk a latintanításra vonatkozó mindenkori közfelfogás képe. A következőkben ebből csak egyetlen szálat ragad ki a tárgyalás: a keresztény életszemléletnek a latintanítás alakításában és irányításában megnyilvánuló szerepét.

Az iskola ellehet a klasszikusok nélkül, az egyházas művelődés nem érzi ezek hiányát, a klasszikusokat ápoló oktatás a múlt tanúsága szerint világias szellemet teremt és a keresztény jámborság sírját ássa: ez volt az a szívós és egyetemes egyházi felfogás, amellyel szemben találja magát a renaissance a hagyományos keresztény iskolákban. Az egyháziak nincsenek valamennyien ezen a véleményen, a renaissance-mozgalmak élén főpapok seregében a nyugati egyház nem egy legfőbb vezérének, pápájának alakja állott ugyan, de hatalmi szóval — pedig az iskolázás körében ennek az ereje nem hiányzott még — még sem tártak nyitott és szabad utat a renaissance nevelő eszményének. Bizonytal nem utolsó sorban azért is, mert az új ideálok után indult ember nem döntötte meg a keresztény fölfogás hagyományos vádjait, hanem a legtöbb pontban igazolta. Az a világias és pogánykodó, egyéni hang, amely az újítók ajkáról ömlött, az a sok erkölcsi folt, mely reájuk tapadt, a hagyományoknak kíméletlen lebecsmérlése, mind csak arra szolgált, hogy az ellenség még jobban megerősödjék elutasító meggyőződésében és az új eszmék elől mereven elzárkózzék.

Az iskolát, melynek birtokáért nem utolsó helyen folyt a küzdelem, lépésről-lépésre kellett az antik kultúrában való

¹⁴⁸ Migne: P. L. 84. kt. col. 1194—5.; v. ö. Fináczy E.: i. m. 251. l. és 3. jegyz.

¹⁴⁹ E fejezet köv. pontjaiban.

újjászületés gondolatának meghódítani, közben a renaissance-nak eredetileg az egész életszemléletet átfogó, zabolátlan belső ereje elcsendesedett és a humanizmusnak inkább tudományos és irodalmi terein lassúdott el, mindinkább szűkülő medret vágva magának.

A kezdet küzdelmeire mindakét tábor a mult fegyvertárából szedi elő védő és támadó harci eszközeit. Az egyháziak nem titkolják, sőt nyíltan hirdetik, hogy megvetik a mázos és cicomás beszédet,¹⁵⁰ méltatlannak tartják, hogy keresztény ember a pogányok bölcseségén művelődjék, mert ez csak a lélek üdvössége árán történhetik.¹⁵¹ Az iskolamesterek legtöbbször maga riasztja az ifjúságot a klasszikus írók, főleg költők olvasmányaitól, mint amelyek a lélek ártalmára vannak.¹⁵²

Az újítók megint az egyházatyákat sorakoztatják föl a rigoristák ellenében, állandó fegyvertársuknak tekintik N. szt. Vazult, szt. Jeromost és főként szt. Ágostont.¹⁵³ A hippói püspök híres hasonlatát az egyiptomiak kincseivel távozó zsidóságról nem kisebb ember idézi föl, mint Erasmus.¹⁵⁴ Mások pedig nagy munkával halmoznak idézetet-idézetre, hogy meggyőzzék a megrögzött rigoristákat arról, hogy a régi theologusok közül is azok a legkiválóbbak, akiknek alapos klasszikus képzettségük volt.¹⁵⁵

A klasszikusok és az új művelődés eszménye győzelmesen foglalta el közben egyik egyetemet és iskolát a másik után. A keresztény világot megváltozott állásfoglalásra a kebelében végbement nagy szakadás készítette, melynek előidéző okát nem egyszer a közvetlen előzményekben, az újjászületett pogányság-

¹⁵⁰ *Despauterius*: Előszavában a 193. l. „Grammaticae leges plerumque ecclesia spreuit.”

¹⁵¹ *Laurentius Valla*: *Linguae latinae elegantia*. lib. IV. praef. „Scio ego nonnullos eorum, qui sibi sanctiores ac religiosiores videntur, ausuros meum institutum hoc laboremque reprehendere, ut indignum Christiano homine, ubi adhorter caeteros ad librorum saecularium lectionem . . .”

¹⁵² *Erasmus*: *M. T. Ciceronis De Officiis*. Lugduni 1520. praef.

¹⁵³ *Laurentius Valla*: i. m. u. ott.

¹⁵⁴ *Erasmus*: *Flores Lucii A. Senecae* . . . Antverpiae. 1534. praef. 2. l.

¹⁵⁵ *Christoph. Hegendorfius*: *M. T. Ciceronis De partitione oratoria dialogus*. Év és hely nélkül. *Epist. nuncupatoria*. „ . . . argumento sunt veteres Theologi, inter quos ii multo rectius . . . literas sacras interpretati sunt, qui eloquentiae quoque, gnari fuerunt.”

ban látták a kortársak. Hogy a visszahatás azért mégsem siklott újra a rigorista purizmus vágányára, azzal okolható meg, hogy a vallási küzdelmek tüzeiben a humanizmusban mindkét harcos fél fegyvert látott.

Az eshetőség a másik megoldásra nem hiányzott volna. Pico Mirandola szt. Jeromos mintájára becsmérőleg állítja a klasszikusok legnagyobbjait a keresztény múlt íróival szembe.¹⁵⁶ Savonarola pedig fanatikus tűzzel dörög a pogány írók és költők ellen, akiknek műveit az ördög ihlette.¹⁵⁷

Luther szintén az újjászületés hirdetője volt, de nem a klasszikusokban, hanem a hitben való megújulást sürgette.¹⁵⁸ Fölfogása visszakanyarodik a középkori kereszténységéhez: a latinnak s általában a klasszikus nyelveknek az a hasznuk, hogy a Szentírás tanulmányozásában segítségére vannak a teológusoknak.¹⁵⁹ Az antik kulturát is ebből a szemszögből értékeli, így azután a héber nyelv a forrás, a latinitás pedig már csak pocsolya-számba megy.¹⁶⁰

A protestáns részen Melanchton, a katolikusok körében pedig a jezsuiták szerepe dönti el a kérdést a humanizmus, de nem a renaissance javára. Manapság mind többen vallják azt a nézetet, hogy a vallási kettészakadtság ölte meg a renaissance-t: Németországban és Angliában a reformáció, Itáliában az ellenreformáció.¹⁶¹ A tridenti zsinat is csak annyit köt ki, hogy a tanuló ifjúság kezébe a klasszikusok megtisztogatott írásai kerüljenek.¹⁶² A lutheranizmus kezdetben a renaissance nagy pedagógiai optimizmusával karolja föl a klasszikus nyelveket,

¹⁵⁶ Pico Mirandola (†1494): examen vanitatis doctrinae gentium c. művében.

¹⁵⁷ Savonarola: Apologeticus in poetice.; v. ö. Stempflinger: Horaz... 12. l.

¹⁵⁸ Borinski: Die Antike . . . 3. l.

¹⁵⁹ Fináczy E.: A renaissancekori nevelés története. Bpest. 1919. 210—212. l.

¹⁶⁰ Stempflinger: Horaz... 3. l. Luther: „Die Ebräer trinken aus der Bronnquelle, die Griechen aber aus Wesserlin, die aus der Quelle fliessen, die Lateinischen aber aus Pfützen.“

¹⁶¹ V. ö. Zielinski: Cicero . . . 324. l.

¹⁶² Conc. Trid. „(Libri) antiqui . . . ab Ethnicis conscripti propter sermonis elegantiam et proprietatem permittuntur, nulla tamen ratione pueris praelegendi sunt.“ Mänsi: 33. kt. 19 B.

az a hite, hogy az irodalmi műveltség megőrizheti az egyházat a romlástól és elbukástól.¹⁶³ A jezsuiták, mint a későbbi fejlemények igazolták, igaz és őszinte hívei voltak a humanisztikus képzésnek, de a klasszikusok szerepe nevelő céljaik megvalósításában mégis csak másodrendű szerepet játszott.¹⁶⁴

Egyik tábor állásfoglalása sem jelentett végleges megoldást, főleg a protestantizmusé nem. Itt már a megújulás sem volt minden zökkenő nélkül, mert hisz Lutherrel szemben Melanchton humanizmusa győzött. A XVII. század folyamán újra kiújult tehát a harc a klasszikusok ellen az evangéliumi hamisítatlan kereszténység megóvása érdekében. Ratichius, Comenius Amos és Francke jelentik e változások egyes állomásait. Akárcsak az egyházatyák valamelyike, vagy a középkori egyházi-aszketikus irány egy híve szólalna meg Comenius *Didactica magna*-ja lapjain:¹⁶⁵ „Ha igazán keresztény iskolákat akarunk — úgymond C. — le kell tennünk a pogány tanítómestereket . . . a keresztények felsőbb iskolái csak névleg vallják a kereszténységet, igazában Terentius, Plautus, Cicero, Ovidius, Catullus, Tibullus, Venus meg a múzsák kincseik és szerelmük tárgyai. Innen ered, hogy jobban megértjük a világot, mint Krisztust és hogy a kereszténység kebelén belül alig akad valódi keresztény. A tudósokon, — a theologusokat sem véve ki, akik az isteni bölcseség sáfárai — Krisztus álarca van csak, a vér, a szellem bennük Aristotelestől és a többi pogánytól való.” Hogy mennyire komolyan veszi Comenius ezen állításait, abból tűnik ki, hogy az önmagának tett ellenvetések egész sora ellenében igyekszik fölfogásának helyességét igazolni. Mi tiltja — kérdi — hogy a pogányok oldalán nevelődjünk? Az, hogy mi Istennek, a királyok királyának vagyunk gyermekei, Krisztus testvérei, akiket nem oktathat a feslett Ovidius, a parázna Catullus vagy a piszkos-szájú Martialis. Ezek műveivel a legveszedel-

¹⁶³ *Melanchthon*: De corrigendis adolescentiae studiis. Basileae. 1519. „ . . . bonis litteris, si quae salvae mansissent, liberum erat ruinosos ecclesiae mores corrigere, animos hominum iacentes excitare, confirmare et in ordinem cogere.”

¹⁶⁴ V. ö. Ratio et via recte atque ordine . . . 19. l. *Stemflinger*: Horaz . . . 11. l.

¹⁶⁵ Amsterdami kiadás 1657-ből, I. 147 és köv. ll.; v. ö. *Paulsen Fr.*: i. m. I. kt. 477. l.

mesebb bálványokat visszük az iskola falai közé, akik már annyi kiváló embert tettek istentelenné. Hogy igazságok vannak írásaikban? De kell-e keresztény embernek az igazságokért idegekhez fordulnia. Azt se mondja senki, hogy a szép stylusért kell hozzájuk folyamodnunk. Ki küldené bordélyba gyermekeit, hogy beszélni tanuljanak és ki merné tagadni, hogy Terentius, Plautus, Catullus, Ovidius nem oda viszik őket. Igaz, hogy nem minden gonosz írásaikban, de a rossz tapad meg a gyermeki lelken. Az ékes és finom beszédet ne ezektől tanuljuk, hanem a szt. Lélektől, az Ő könyvéből, a Bibliából. Végezetül mégis megengedi, hogy igaz és jó is akad műveikben (Seneca, Epictetus, Plato), ezeket olvashatják, de csak a hitben megerősödött felnőttek.

Francke pietista fölfogásába sem illenek bele a pogány klasszikusok. Hogy káros hatásuknak elejét vegye, ellensúlyozásukra párhuzamosan egyházas szerzőket is olvastat. 1698-ban azonban mégis odafejlődik a dolog, hogy a tanítótestület — Francke közbelépése hiúsította meg a tervet — minden klasszikus íróat ki akar zárni az iskolából.¹⁶⁶ A philanthropisták vallásosságát korántsem azonosítanók a kereszténységgel, de még ők is a keresztény erkölcs nevében kelnek ki a klasszikusok pogány szelleme, főleg mythológiája ellen.¹⁶⁷

Katholikus oldalon a jezsuiták iskolái biztosították a közfelfogás állandóságát. E rendnek szigorúan egyházas érzülete és a nevelés terén kifejtett nagy gondossága útját vágta annak, hogy a klasszikusok lelkiismeretesen megtisztogatott iskolai kiadásai a legkisebb veszedelemmel fenyegezzék az ifjúság tiszta erkölcsét. A XVI. század végéről származó iskolai kódexük, a Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu, a humanisztikus nevelő-oktatás mellett foglal állást és a rend egyformán kintartott a Ratio és a klasszikusok mellett, tagjai pedig ennek az irányynak mindenkoron védelmezői is voltak.

A katolikus nevelők táborából két támadás történt az iskola klasszikusai ellen. Az egyik a XVII. század folyamán, amikor a szigorúbb monostori életre tért ciszterciek (trappisták) alapí-

¹⁶⁶ Paulsen: i. m. I. kt. 569. l.

¹⁶⁷ Salzmann: Noch etwas . . . 88—90. ll.; v. ö. Pinloche A.: Geschichte des Philantropinismus. (németül Rauchenfels és Pinloche). Leipzig. 1898. 349. l. „Die ganze Mythologie ist auch im Grunde weiter nichts, als eine wahre Huren- und Ehebruchsgeschichte und noch etwas schlimmeres.“

tója, Armand de Bouthillier de Rance, az egyháziakat, főleg szerzeteseket nevelő iskolákból akart minden klasszikus művelődést száműzni. Az Egyház kebelében újjáéledt szigorú aszketikus irány álláspontjáról történt ez a támadás, amellyel a francia tudós maurinusok vezére, J. Mabillon szállt szembe. Terjedelmes és alapos tanulmányban mutatja ki, hogy a szerzetes-élet irodalmi műveltség nélkül sohasem volt, de nem is lehet el. Részletezi ezenfelül a tanulmányok anyagát és célját. Felteszi, hogy a monostorba belépő ifju hoz már magával valamelyes klasszikus képzettséget, alaposabb és behatóbb philológiai tanulmányoknak azonban csak a fölszentelés után látja helyét.¹⁶⁸

A vád az iskola klasszikusaival szemben mindig az volt, hogy a keresztény ifjú nem művelődhetik lelki kár nélkül az erkölcstelen pogányok írásain, mert az antik lelkes ápolása nyomán a pogányság kap lábra. Ujabb bizonyosságát látta ennek a keresztény közvélemény a neohumanizmus vezéralakjaiban. Már a pietizmus tartózkodó állásfoglalása is kihívta az antik barátainak haragját. Lessing egy polcra tette a kereszténységet az izlammal és a zsidó vallással, ezenfelül kereken tagadott minden kinyilatkoztatást. Schillerben a pogány művészi világnézetet ítélte el a keresztény világ. Goethe maga állította, hogy ő mint költő és művész polytheista, mint természetkutató pantheista és pedig egyformán meggyőződéses mindakettő. W. Humboldt a vallásról írt értekezése miatt „a pogány” jelzöt szerezte meg magának.¹⁶⁹

A második támadás katolikus részről a XVIII. század derekán a neohumanista gimnáziumot érte, éppen megalkotóinak pogány életszemlélete miatt. A harc újból francia földről indul meg, ahol egykor a legtovább élt a renaissance, melyet sem a jezsuiták, sem a hugenották nem döntöttek meg.¹⁷⁰ J. J. Gaume számos munkában szállt síkra,¹⁷¹ hogy az iskolák klasszikus

¹⁶⁸ J. Mabillon: *Traité des études monastiques*. Paris 1691.; latin fordításban U. Staudigl-től. Campoduni. 1702. 3. kt. 497. és köv. ll.; Hurter: *Nomenclator* IV. kt. 872. és köv. ll.

¹⁶⁹ V. ö. *Stemplinger*: Horaz . . . 14—15. ll.

¹⁷⁰ *Borinski*: i. m. II. kt. 17. l.

¹⁷¹ V. ö. fentt 22. jegyz. és *Gaume J.*: *Du catholicisme dans l'éducation*. Paris 1835.; főként *Ver rongeur des sociétés modernes*. Paris 1851.

auktorai helyébe az egyházi írók műveit tegyék. Legfőbb vádja az, hogy a humanizmus óta az iskolai klasszikusok terjesztik az európai vallástalanságot, a korabeli filológiai tanulmányok nyomán hasonlóképen csak vallástalan humanitás születik a lelkekben. Ez alkalommal a jezsuiták keltek a katolikus iskolákban hagyományos humanisztikus képzés és a klasszikusok védelmére.¹⁷²

A katolikus világ körében is nagy port vert vita IX. Pius pápa encylikája (1853.) után ült csak el, amely a katolikus és pogány írókat egyként ajánlotta az iskoláknak.

A háború után az újra több oldalról kikezdett humanisztikus nevelést XI. Pius vette a katolikus világ és iskolázás részéről hivatalos védelmébe.¹⁷³

B) Litterae renatae.

Az antik szellem a középkori kultúra egyes területeit (nyelv, irodalom, tudományok, jog stb.) lépésről-lépésre mindjobban meghódította. Hódító útjának kiemelkedő szakaszaiban nem egy kutató látott *protorenaissance* korokat, amelyek megkezdtek már a XIV. században megindult, merőben új európai művelődésnek alapvető munkáját.¹⁷⁴ A litterae renatae ideje csak akkor derült föl az iskolákra, amikor a közfelfogás megértő és megbecsülő érdeklődéssel fordult a klasszikusok felé. Igaz, hogy ez a jelenség a középkor folyamán is nem egyszer megismétlődött, mégsem állítható azonban minden mesterkéeltség nélkül, hogy a klasszicizmus minden második évszázadban visszatérő szellemi mozgalom a nyugati művelődés történetében.¹⁷⁵ Bajos dolog ez már csak azért is, mert különböző korok renaissancei nehezen hozhatók közös nevezőre; azonos vagy hasonló

(németül is 1852.) és *Lettres sur le paganisme dans l'éducation* 1852; (németül 1854).

¹⁷² P. Daniel: lásd 23. jegyz. és Stiglmayr: l. 14. jegyz.

¹⁷³ Lásd fent a 14. jegyz. kapcsolatban.

¹⁷⁴ W. Pater, Henzel, Singer stb. v. ö. Joel K.: *Wandlungen der Weltanschauung*. Graz. 1928. I. 224. l. és a külön kis tanulmánynak beillő jegyzetét.

¹⁷⁵ U. ott pl. Götz és Burdach.

jelenségek mögött ugyanis lényegesen más életszemlélet lakott.

A latintanítás szemszögéből tekintve a *középkori litterae renatae* mozgalmát Alcuinhoz, az Ottók uralkodásához, és a XII. meg XIII. század humanisztikus törekvéseihez szokták kapcsolni. E korszakok iskolai életének közös jellemvonása, hogy a klasszikus írók műveit forgatja a tanulni vágyó ifjúság, az antik kultúra szellemi vezéreinek pedig nagy tisztelet és tekintély jár ki.¹⁷⁶ Ennek a tekintélynek azonban első sorban történeti súlya van: azt kellett az antik íróknak igazolniuk, hogy a keresztény vallási igazságok egész serege ismeretes volt már a pogányok kiválóbbjai előtt is. Ez a felfogás avatta Cicerót a középkor jeles erkölcsbölcseletőjévé, Vergiliust pedig profétává.¹⁷⁷ Mindenesetre az ékes írás és a választékos latin beszéd mestereinek is tekintették a klasszikusokat, de ez az esztétikai szempont sohasem volt a legelső és döntő a középkoriak szemében. Bizonyosága ennek az is, hogy pl. Alcuin idejétől a klasszikusokban való jártasságot a theologiai tudományok bevezetésének szánták.¹⁷⁸ A XII. századbéli, éppen nem vallásos érzelmű *carmina* Burna-k pedig, általában semmi különösebb gondot nem vetnek a nyelv és forma művészi szépségére.¹⁷⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyáltalában nem törekedtek az antik minták utánzására, mert az „imitatio“ a középkori iskolákban is járta, legalább is ezen renaissancnak nevezett korszakokban.¹⁸⁰ A klasszikusok valamelyes esztétikus hatására kell visszavezetnünk ezenfelül azt is, hogy a poesis sohasem veszett ki teljességgel a középkori iskolákból, hacsak versfaragásban tengődött is évszázadokon keresztül. A retorika pedig más érvényesülési lehetőség híján a leveles könyvek „dictamina“ lapjain húzódott meg összezsugorított elméletével.

¹⁷⁶ V. ö. fent 101—5. jegyz.; *Schaarschmidt C.*: Joh. Saresberiensis. Nach Leben und Studien, Schriften und Philosophie. Leipzig. 1862. 82. l.; *Fináczy E.*: A középk. nev. tört. 123. l., ahol felsorolja a yorki monostori iskola könyvtárában meglévő művek szerzőit; 247. l. és jegyz., ahol Joh. Saresberiensis és Petrus Blesensis írásaiban idézett klasszikusokat sorolja föl.

¹⁷⁷ *Zielinski Th.*: Cicero... 96. l. és 316 l.

¹⁷⁸ *Roger*: 437. l.

¹⁷⁹ *Süssmilch H.*: 95. l.

¹⁸⁰ *Joh. Saresberiensis*: *Metalogicus* lib. I. cap. 24. „In prosis aut poematibus imitandis poetas aut oratores proponebat (magister Bernardus) et

Nem is pusztán csak a középkori iskola falain belül érezte hatását az antik szellem. A klasszikusok barátainak pogányságát talán kevesebb joggal, de éppen úgy ostromozták a középkori jámborok, akárcsak a skóla hívei vagy a hitújítók a humanisták bűneit. Az sem volt új dolog, hogy a múzsák apostolai latin vagy görög nevek alá rejtöztek; a humanista udvari történetíró szintén abban fáradozott, amiben középkori ősei, hogy a nemes familiák őseit az ókor neves hősei között lelhesse föl. Magasztalásban pedig egyformán csak a latin nyelvnek és beszédnek volt része.¹⁸¹

Mindez azonban csak csírájában maradt meg a középkori művelődés multjának során, olyan átütő erőre soha nem tett szert, amely a kor egész életszemléletének fordulóját okozhatta volna. Az antik szellem hatása elakadt már legtöbbször híveinek gyökeresen középkori gondolatvilágában, hangja pedig nem tudott nagyobb tömegeket megmozgatni. Ezért kapcsolódott mindvégig az iskolához, mely időnként ápolta, de egyházas céljaival mindenkor határát is szabta szabadabb kibontakozásának. A középkori litterae renatae vezéralakjai az iskolák világában élnek, de — gyakorta mutattak már erre rá — mindig költők vagy aesthetalelkek.¹⁸² Alcuinnal vagy az orléansi és chartresi iskola jeles mestereivel kezdődik az a sor, amelynek végén a neohumanizmus jelesei között a német költészet legnagyobb mestereit találjuk. Ezért van, hogy a művészi, formai vonásokat tartják a renaissance jellemző bélyegének. Az iskola latintanításában ez a stílus, a csiszolt és finom beszéd célkitűzését és uralmát jelentette a tárgy ismeretekkel szemben. Nem szokták azonban az újjáéledt antik kultúra lapjára könyvelni azt, ha egy-egy korszak iskolázása, bár nagy fokban, de a latinitásnak pusztán csak reális tartalmából merített.¹⁸³

---

eorum iubebat vestigia imitari ostendens iuncturas dictionum et elegantes sermonum clausulas." V. ö. *Schaarschmidt C.*: i. m. 66. l.

¹⁸¹ V. ö. 101—105. és 116. és köv. jegyzetet.

¹⁸² *Brandi*: i. m. 13—14. és 20. l.; *Borinski*: *Die Antike...* I. kt. 253. l. és 28, 3. jegyz.

¹⁸³ V. ö. pl. a természettudományok szempontjából az oxfordi iskolát. *Bauer L.*: *Die philos. Werke des Robert Grosseteste...* Beiträge z. G. der Philos. des MA. Bd. IX. München, 1912. Bevezetés; vagy az ókori bölcsélet hatását a skolasztikára.

A XIV. században megindult *renaissance* egyetemes voltát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy nem az iskola világában született és csak ádáz küzdelmek árán vívhatta meg az egyik iskolát a másik után. Alcuin vagy Herder az iskola emberei, eszméik közvetlenül formálják az iskolás művelődés eszményét. A renaissance az iskolától függetlenül születik meg, újításai az élet minden vonatkozásában gyökeres átalakulást sürgetnek.¹⁸⁴ Az iskola az új embereszmény nevelője, és megszerzése az új életeszmény fennmaradásának nélkülözhetetlen feltétele. Ezért kerül a nevelés ügye az érdeklődés középpontjába; egyháziak, világiak tolla alól egymás után látnak napvilágot a nevelésről írt tractátusok, a tollat forogatók között pedig alig akad, akinek legalább levelei közül valamelyik ne érintené e kérdést.¹⁸⁵

A latin tanítására a fordulatot az hozta, hogy az európai történet új korának küszöbén a vezérlő eszme újból az *antik szellem* lett. A renaissance az ókori kultúra visszahódításával újítja meg a lelkeket és segít el a fölemelkedéshez és a friss kibontakozáshoz.¹⁸⁶ A görög és római kultúra visszaidézése azonban nem merítette ki teljességgel az új célkitűzést, de mindvégig erjesztő kovásza volt e mozgalomnak. A renaissance lélek pedig, mely a klasszikus kultúra visszahódítására indult, fiatalos új erőktől duzzadt: az egyéniség fokozott tudata és érvényesülése, zabolátlan vágy a hírnév és dicsőség után, melynek kivívására a testet és lelket lehetőleg sok irányban kellett kiválóan kiművelni, a tekintéllyel szemben az egyéni belátás, az aszkéta elzárkózottság ellenében a világ, a természet, a szépség rajongó szeretete és hódolata töltötték el és voltak tipikus vonásai. A középkori humanista még mint objektív szemlélő szélesebb látókört vár a klasszikusoktól és törpének érzi magát, akit a klasszikus óriás vett a vállaira, hogy többet láthasson és tudhasson,¹⁸⁷ a renaissance embere nem elégszik meg ezzel, ra-

¹⁸⁴ *Fináczy E.*: A renaiss. k. nev. tört. 1. és köv. l.

¹⁸⁵ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 25—26., 45—47., és a jelesebbek 27—44. ll.; ugyanott a fontosabb irodalom felsorolva.

¹⁸⁶ V. ö. *Burdach*: i. m. 645. l.; *Martin A.*: Coluccio Salutati und das humanistische Lebensideal. A W. Goetz által kiadott Beiträge z. kult. Gescht. des MA. u. Renais. 23. kt. Teubner, 1916. 8. l.

¹⁸⁷ *Joh. Saresberiensis*: Metalog. lib. I. c. 24. „nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes, ut possimus plura iis et remotiora videre.

jongó szeretettel gyűjti egybe az antik kultúra foszlányait, hogy a foltokból új ruhát öltösn új életére.¹⁸⁸ Legelőször is a klasszikusok nyelvi köntösét terítette magára, azután megindult, hogy fölkeresse feledésbe ment írásaikat.¹⁸⁹ Ezekben látta a tudás foglalatát,¹⁹⁰ és a legnagyobb tisztelettel adózott megdöntöhetetlennek vélt *tekintélyük* előtt. Mondhatnók ez az egyetlen igazi tekintély e kor vezetői szemében; a klasszikusok értelmezéséből bontakozik ki az új világnézet, mely már nem a természetfölötti rendhez szabott, hanem a földön keresi boldogságát és boldogulását.¹⁹¹ A klasszikusok ezen abszolút tekintélye magyarázhatja, hogy nemcsak sűrűen történik reájuk hivatkozás, hanem valami idézési örület kap lábra. A középkor a Szentírásra — ez volt szemében a legnagyobb tekintély — utalt, most ennek helyébe az ókori írók kerülnek. Minél több klasszikus idézetet hordott össze az író, annál inkább fejet hajtott előtte a közvélemény alapos képzettsége elismerésül. Beszéd vagy levél nem lehetett el, sőt igazában hemzsegett a sok latin és görög (később héber) citátumtól. Az iskolai dolgozatok és beszédek jó része nem is egyéb, mint ilyen összehordott és egymás mellé rakott idézetek sora.¹⁹² Az öntudatra ébredt egyéniség rombolja le a középkori skóla latin nyelvének megszokott, minden szint nélküli egyformaságát. Ezentúl a finom és ékes beszédnek, a választékos nyelven tolmácsolt gondolatoknak kell fölhívniok a figyelmet, a beszélő műveltségére. A renaissance minden emberének sok a mondanivalója, ami nem fér bele névtelenül útnak indított traktátusokba, hanem egyéni formát kíván, aminő a levél és a szónoki beszéd. Mindakét irodalmi formának hihetetlen és előttünk ma már, a nyomtatott írás vi-

---

non utique proprii visus acumine aut eminentia corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea." V. ö. *Schaarchmidt C.*: i. m. 66. Petrus Blessensis is hasonlóképen nyilatkozik.

¹⁸⁸ *Col. Salutati*; v. ö. *Martin A.*: i. m. 211. l. „...quasi sarcinatores de ditissimis vetustatis fragmentis vestes, quas ut novas edimus, sarcimus.”

¹⁸⁹ *Eckstein*: i. m. 65—67. l.; *Wilamowitz-Möllendorf*: i. m. 10. és köv. ll.

¹⁹⁰ *Col. Salutati*; v. ö. *Schaarschmidt C.*: 208. l. „nec in aliquo videmus nostri temporis tantarum totque rerum esse notitiam, quot et quantarum fuisse decrevimus is antiquis.” *Borinski*: *Die Antike* . . . I. kt. 113—114. ll.

¹⁹¹ *Stoekert H.*: i. m. 26. l.

¹⁹² V. ö. *Burckhardt*: i. m. 207. l.; *Balassa B.*: Thurzó Imre retorikai dolgozatai. Magy. Paed. XXXVIII (1929). 248—258. ll.

lágában, szinte megfoghatatlan érvényesülési teret szerez a renaissance. Az iskola életében a tanulmányokat megnyitó és záró, ünnepélyes alkalmakat méltató, az új tanárok beköszöntő vagy a távozottak búcsúbeszédei igazolják a változást. A tanuló ifjúság pedig följújtja az ókori iskolák szónoki gyakorlatait, melyeket a középkor teljesen elejtett.¹⁹³

Igy kerül a renaissance nevelői elméleteinek élére az *ékesszólás*, mely, szintén antik mintára, Cicero és Quintilianus közvetítésével a műveltség egyetemes foglalatja. Az „eloquentia” a renaissance-nevelés elmélkedőinek értelmezésében egybeölel mindent, ami az emberi lelket kiművelheti, meggazdagítja és boldoggá teheti.¹⁹⁴ A renaissance sokoldalú és újszerű életszemlélete, igaz, nemcsak az ékesszólást várta meg az iskolától, hanem a klasszikusok beható ismeretében gyökerező gyakorlati bölcseséget (*sapientia*) is. Sőt a súlyt legalább is elméletileg erre vetették, a gyakorlat azonban hitük szerint azt igazolta, hogy a nehezebb föladat, különben ehhez húzott az *aesthetikus* fölfogás is, az ékesszólás elsajátítása. A helyes élet, az ékes beszéd, az alapos műveltség így lettek alapvető követelményei a renaissance pedagógiai elméletének.¹⁹⁵ „A végcél kettős volt: egyfelől az ,hogy a növendékek megtanuljanak művelt emberek módjára latinul beszélni és írni; másfelől az, hogy a klasszikus nyelvbe és irodalomba való behatolás humánussá tegye gondolkodásukat. A művelt és szép kifejezőmód elsajátítása és a klasszikus irodalmakban foglalt tartalmi értékek felismerése — úgy hitték — visszahat a lélekre: a kettő együtt finomítja a szépnek, a jónak, az igaznak megérzését, megnemesíti az ember ösztöneit.”¹⁹⁶

Az *önzetlen művelődés* eszménye így tehát antik kezdeményezésre a renaissance íróinál ölt kifejezettebb alakot. Az Egyház az Isten országának nevelt polgárokat, a világi ismereteknek a *theologia* szolgálóivá kellett szegődniök. A szabad

¹⁹³ *Paulsen*: i. m. I. kt. 355. l.; *Burckhardt*: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. 12. kiad. Geigertől. Leipzig. 1919. 209. l.; *Geiger L.*: *Renaiss. und Humanismus in Italien und Deutschland*. Berlin. 1882.

¹⁹⁴ *Stoekert H.*: i. m. 27. l.

¹⁹⁵ *Col. Salutati*: „bene vivere, bene dicere, bene docere”, v. ö. *Martin A.*: 208. l.

¹⁹⁶ *Fináczy E.*: i. m. 183—184. ll.

művészetek és az ékesszólás az egyénisége tudatára ébredt renaissance-ember szemében önmagukban is értékeseknek tündek föl.¹⁹⁷ A nevelés elmékedőinek írásaiban az új embereszmény jellemző vonásai között az élen az áll, hogy az ókor kultúráján kell a léleknek felnőnie. Ezáltal szerez az ember jártasságot a klasszikus nyelvekben, beszél és ír finom kifejező és ékes módra, a klasszikusok tanítják meg bölcsen gondolkodni, nemesen érezni, szeretni a világot, a művészeteket és mindent, ami szép. Így leszen hordozója az emberi élet a legnemesebb értékeknek, melyeket az antik kultúra áraszt.¹⁹⁸ Teljesen felesleges ennek igazolására a renaissance írói közül bárkit is külön kiemelniük, mert valamennyien egyek abban, hogy az ifjú nemzedék csakis az antik kultúra birtokbavételével bonthat szárnyat; éppen ezért az iskola legelső gondja, hogy a tanulók a klasszikus nyelveket alaposan elsajátíthassák, hangzatos, finom és díszes latin stílusra tegyenek szert és a klasszikus írók műveit behatóan tanulmányozzák. Legfeljebb az olvasmányok kiszemelésében mutatnak eltérést. Egyek abban, hogy a klasszikusok élére a nagy tiszetelettel bámúlt Cicerot és Vergiliust állítják, de nem marad ki azért a többi jeles író közül egy sem.¹⁹⁹ Igen sokan csak a klasszikusokat szánják az iskola olvasmányainak és ezek igazi vallásos nevelésről nem igen ejtenek szót; mások viszont (Maffeo Vegio, Aeneas Sylvius stb.) a pogányok ellensúlyozására azt kívánják, hogy az egyházi írók és költők kiválóbbjainak műveit is használja föl az iskola.²⁰⁰

Az iskolai oktatás keretében a *latinnyelvű* ékesszólás viszi századokig a vezető szerepet. A renaissance antik irodalma latin nyelven szólal meg először, történetének későbbi során pedig ez a nyelv válik uralkodóvá, mert a görög nyelv és kultúra hatása, egyes történeti szakaszokat és egyes országokat leszá-

¹⁹⁷ Poggio: Epist. 102. „ . . . nostris humanitatis studiis: eloquentiae et bonarum artium . . . (quae) studia per se appetuntur ad excolendum bonis moribus et virtute animum absque alterius rei additamento.” V. ö. Borinski: Die Antike . . . I. 278. l., 109. 4. jegyz.

¹⁹⁸ V. ö. Stoeckert H.: i. m. 27. l.; Reuchlin I.: De arte praedicandi, Basileae. 1540. 64. l. „nullos alios magistros, quam ut veteres illos habemus . . .”

¹⁹⁹ V. ö. Fináczy E.: i. m. 47. l.

²⁰⁰ Fináczy E.: i. m. 39. és 43. ll.; ugyanott a renaissance ped. fontosabb irodalmát is megadja.

mítva, háttérbe szorúl mellette.²⁰¹ A művelt világ századokon át ezentúl csak latinúl ír, beszél és gondolkodik; ez a nyelv tolmácsolja a tudományokat és erre tanít az iskola. Az európai szellemi élet teljesen ellatinosodik. Ennek a latin nyelvnek a mintaképe és forrása a klasszikusok irodalmi hagyatéka. Hogy a több, mint ezer esztendővel azelőtt élt antik írók díszes irodalmi köntöse nem takarhatta hiánytalanul a renaissance-kor emberének minden gondolatát, rövidesen kiütközött. Petrarca latin stílusa még nem tiszta, de mindenképen egyéni szint mutat.²⁰² Minél inkább közkeletűvé válik az a felfogás, hogy a latin beszéd leg-tökéletesebb és követendő mestere Cicero, annál jobban merevül a stilus és veszíti el egyéni jellegét. E kérdés körül viharzott az újítók belső harca: a Ciceronianizmus. Laurentius Valla írásaival kezdődik ez a küzdelem a XV. században, melyet diadalra Erasmus sem vihetett, mert a humanizmus iskolái gyakorlatilag később mégis csak a Tulliana facunditas-t szentesítették.²⁰³

A XV. század derekán indul meg a *küzdelem* a középkori szellem erősségeinek, az egyetemeknek és *iskoláknak birtokáért*. A vándortanítók egész serege viszi szerte Itáliából az új művelődés eszményét. Az újítók fegyvertárából nem hiányzik a régi iskolának és mestereinek legdurvább kigúnyolása és ócsárlása,²⁰⁴ és az új nevelés és oktatás fellengzős és felcicomázott kidícsérése. L. Valla részletes bírálat tárgyává teszi a régi latin-tanítás eredménytelenségét. Meg kellene szigorítani az iskolák

²⁰¹ A XV. sz. olasz és ált. a mozgalom francia története. V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 21. és köv. ll. 104 és köv ll.; *Zielinski Th.*: Cicero ... 324. l.

²⁰² V. ö. *Martin A.*: i. m. 217. l.; *Geiger L.*: i. m. 30. l.; *Zielinski Th.*: Cicero ... 223. l.

²⁰³ *Buckhardt-Geiger*: i. m. 218. l.; 327. l. Jacopo da Porcia: „Ciceronis epistulas audiant (iuvenes), his studeant, has sibi familiares faciant, bibant edantque cum illis; quum otium suppetit, has semper legant, has et loquendo et scribendo semper imitari nitantur“; *Erasmus*: „az összes íróemberek között nincsenek olyannyira kiállhatatlanok, mint a Cicerot majmolók.“ Levelei közül 326, 50; 531, 445; 1013, 80. Opera omnia. (Leydeni kiadás 3 kt. 1703—6); v. ö. *Huizinga*: i. m. 180—1 ll.; *Platina*: Vita Sixti IV. Muratori adta ki Scriptores rerum ital. III, 2, 1053 és köv. l. dedicatio-jában „Sed habeat hanc quoque auctoritatem aetas nostra vel Christiana theologia potius. Fingat nova vocabula, latina faciat, nec veteribus tantum modo id licuisse videatur.“

²⁰⁴ V. ö. Epistolae obscurorum virorum-ra vonatkozólag *Paulsen*: i. m. I. kt. 87. és köv. ll.; *Martin Hertz*: Helius Eoban Hesse. Ein Lehrer- und

rendjét, és csak azokat az ifjakat szabad az iskolába ereszteni, akiket tényleg az ismeretek és művelődés vágya, nem pedig mások parancsa visz oda. Műveletlenek a tanárok és még siralmasabbá teszi a tanítást, hogy elavult, régimódi könyvek alapján tanítják a latin nyelvet. A tanár és tanuló részéről egyaránt hiányzik a lelkesedés, mely a folytonos szónoki gyakorlatra ösztönözne, ezért nem kerülnek ki az iskolából jeles szónokok.²⁰⁵ A jó tanítók viszont nem foglalhatják el a katedrákat, mert nincs meg a különben pénzen is megvásárolható egyetemi fokozatuk, mellyel pedig a maradiak szemében rögtön tudós-számba megy az ember.²⁰⁶ A régivágású tanítóktól viszont semmit sem várhat az, aki az igazi műveltségre áhitozik. Amit a régi iskola adott, mindazt gyanus szemmel kell néznünk és elvetnünk, ha csak a klasszikus írókban újra meg nem lelhetjük.²⁰⁷ A régi iskola tanulmányi anyagának legnagyobb része nemcsak hogy értéktelen, de egyáltalában értelmetlen is.²⁰⁸

A támadáson kívül az újból életre keltett pogány írókat is meg kellett azonban *védelmezni* ismét a keresztény, jámbor közvélemény előtt. A régi vád kiújul megint, legfeljebb annyiban

Dichterleben aus der Reform.Zeit. Berlin. 1860. 20. és köv. ll.; *Borinski*: Die Antike... 2. l.; *Huizinga*: i. m. 109. l.; *Fináczy E.*: i. m. 186 l.; *Stigl-mayr*: Das hum. Gymn. 17. l.

²⁰⁵ *Laurentius Valla*: Lucubrationes aliquot ad linguae latinae restorationem spectantes. Lugduni. 1532. praefatio. „...veni ad gymnasia, quae et ipsa tantis esse malis cumulata dicebam, ut publicis legibus ad severiorem disciplinam revocanda viderentur...”

²⁰⁶ *Rudolphus Agricola*: De inventione dialectica. Coloniae. 1523. 2—3. l. „Teneas licet historias omnes, poetas cunctos intelligas, nihil sit in rhetorum libris, quod non excusseris, nisi tamen huc accesserit magisterium, nihil es. Contra si duobus aut tribus syllogismis instuctus, aureis aliquot mercatus es magisterium in artibus, hic demum cristas licet erigere, hic repente doctus evadis...”

²⁰⁷ *Rud. Agricola*: De formando studio. Heidelbergae. 1484. 8. l. „Fac, suspectum tibi erit, quicquid hactenus didicisti, damnes omnia atque abiicienda putes, nisi meliorum auctorum testimoniis et velut decreto rursus in eorum mittaris possessionem.”

²⁰⁸ V. ö. *Erasmus*: Opera I. kt. 890—94. Conflictus Thaliae et Barbarei c. dialogusát, (nem biztos, hogy E. tollából való). Epés iróniával teszi nevetségessé a régi iskolát. „Barb.: ... ut pauci admodum sint, qui eum capiant (Joh. Garlandia). Thalia: Immo nulli, nisi forte barbari sint et ipsi: quis enim illum facile capiat, qui ne se ipse intellegat satis.” V. ö. *Borinski*: Die Antike... II. kt. 320. l.

módosul, hogy ezentúl a kifogások súlya a klasszikusok írásai-
ban található erkölcstelenségekre esik. Az antik kultúra hívei-
nek védekezésében a vezető gondolat az, hogy a klasszikusok
tilalmazása egykoron megokolt, nevelő céllal birt; félnie kel-
lett az Egyháznak a pogányság feléledésétől, de az egyházatyák
jelesei akkor sem zárkóztak el mereven előlük. Manapság —
úgymond — teljesen keresztény világnézet uralkodik és pedig
oly annyira megszilárdult az is már, hogy a félelemre semmi
ok sem lehet. Az antik világ írói az emberi életnek a tükrét
tartják elénk, a maga erényeivel és bűneivel együtt, éppen ezért
szolgálnak okulásunkra. Természetesen vallásos érzést nem in-
nen, hanem az evangéliumokból kell merítenünk, de a Szent-
írástól sem fordulunk el azért, mert számos részlete nem az
ifjúság kezébe való. Ezen a bajon csak az okos és kellő tisz-
togatás és megválogatás segíthet (*editio in usum Delphini*). A
klasszikusokból merített tudás a teológiának is csak hasznára
válík, a műveltség pedig a babona legbiztosabb ellenszere.²⁰⁹

A XVI. század első évtizedeiben már kétségtelen, hogy a
vándortanítók serege meggyökerezett mindenfelé az új műve-
lődés eszményét, és hogy a nyugati iskolázás az új szellemben
folytatja további útját.²¹² A szabad művészetek régi mesterei
kiszorulnak az egyetemekről, az új nemzedék pedig az artes
ellenében az auktorokat segíti diadalra. Bámulatossá serénység-
gel és fanatikus lelkesedéssel folyik a munka, hogy az iskola
falai közül kisöpörjék a régi tanítás elavult tankönyveit²¹¹ és
hozzáférhetőkké tegyék a klasszikusok műveit. Az egyetlen
münsteri iskolából pl. Langen Rudolf és baráti köre közrebo-
csájtja Plautus *Aulularia*-ját, Cicero és Plinius leveleit, Pruden-
tius, Cyprianus, Caesar, Horatius, Juvenalis, Persius, Seneca,
Vergilius műveit.²¹² Alig akad az iskolák körül foglalatosságok
közül, aki egy vagy több munkával ne segítette volna elő a latin

²⁰⁹ V. ö. fent 153. és köv. jegyzeteket, *Christoph. Hegendorfius*: i. m. bevezető leveléből; Salutati védelmező írásait. *Martin*: i. m. 223. és köv. ll.

²¹⁰ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. I.—V. rész, melyekben országonkint mutatja be a r. terjedését; a németországi főiskolákra vonatkozólag *Paulsen*: i. m. I. kt. 78. és köv. ll.

²¹¹ Jellegzetes módon tükrözteti ezt a Doctrinale körül kifejlődött harc, lásd köv. fej. 1.

²¹² *Parmet A.*: Rudolf v. Langen. *Leben und gesammelte Gedichte*. Münster. 1869. 82. l.

tanítását és ne igyekezett volna kiszorítani így a régi iskola tankönyveit. Az új szellemmel töltekezett klasszikus képzettségű tanító-nemzedék diadalmaskodott tehát a megváltozott célt szolgáló tankönyveivel a régimódi tanítás fölött.

Az iskola latintanításának szemszögéből a küzdelmet, a végbement változást *Erasmus* szerepe és munkássága világíthatja meg a legáltalában. Mint a deventeri iskola növendéke még a középkori barbárság nyelvét tanulta, de kora ifjúságától szívós szorgalommal ássa ki magát ebből és lesz a *bonae litterae* lelkes apostola. „Hazája az egész világ; nyelve, amelyen gondolkodott, beszélt és írt, az egész világot összekötő latin; eszményei egyetemes-emberiek; . . . a műveltség, melyet értékel, társas és nemzetközi, . . . azt akarja, hogy a klasszikus ókor szellemi kincseiben a világ összes műveltjei részesedjenek. Hitt e szellemi kincsek átformáló erejének csalhatatlanságában.”²¹³ Ezen életszemlélet szülőföldjévé és nevelőjévé akarta tenni az iskolát, melynek ügyét elméleti írásaival és tankönyvnek használt munkáival segítette elő.²¹⁴ Ez utóbbiak a bizonyosságai annak, hogy az új művelődés eszménye *Erasmus* lelkében nem zsugorodott még össze a tiszta latin stilusra. A klasszikusokon nevelődött finom és művelt világi ember volt az ideálja. *Családias beszélgetései* a tarka és változatos emberi élet eseményeit adják elő elegáns latin nyelven, *a gyermekek művelt magaviseletéről* írt munkája útmutató a művelt és finom társaséletre, *a közmondások* gyűjteménye pedig a fölüljított antik szellem lelkesítő foglalatja. Az iskolák latintanítása évszázadokra magával vitte *Erasmus* ezen könyveit, és így valósította meg azt az eszményt, melyet a renaissance elébe tűzött és örökségül reá hagyott.

A renaissance a már biztosra vett győzelme utolsó pillanatában bukott el. Az Egyház kebelében kirobbant ellentétek, majd az ezek nyomán megindult hosszú harcok kivetették a renaissancet győztes állásaiból.²¹⁵ Módosult nevelési eszménye *humanizmus* néven az iskolákban élt tovább.

Nem volna helyes dolog a *renaissancet* és *humanizmust* szöges ellentétbe állítanunk. E fogalmak határvonalai közelségem oly

²¹³ *Fináczy E.*: i. m. 205.

²¹⁴ *Fináczy E.*: i. m. 193.

²¹⁵ *Paulsen*: i. m. 443. l.

elhatároltak és élesek, mert hiszen az egész élet átformálására fölkészült és gazdagabb tartalmú renaissance a humanizmusba mentí át értékeinek egy részét, itt azonban egybe kell olvadnia a kettéhasadt, keresztény világnézet újszerű tartalmával. Az érdeklődés újra a vallás ügyeire és problémáira terelődik, a viták, a támadó és védelmező könyvek és beszédek hosszú sora, a végeláthatatlan disputációk özöne azonban már a tisztább latin nyelven folyik. Amikor pedig a szakadás az Egyház kebelében végleges alakot ölt, az iskola mindakét oldalon nagy és odaadó gondozás tárgya. Ide gyökerezett-e legmélyebbre a renaissance eszménye vagy pedig a XVI. század emberének művelődési vágya nem áldozhatta már a vallási harcoknak oda a klasszikusokat, eldöntetlen dolog, mert végül is az a közös meggyőződés uralkodott, hogy az antik világ szellemi kincsein való iskolázás mindegyik tábor legégetőbb érdeke. Protestánsok és katolikusok lelkes odaadással karolták föl az iskolaügyet, bámulatra méltó figyelemmel és alapossággal készítik az iskolai terveket.²¹⁶ A nevelés célja a megváltozott viszonyok között lényegesen módosult, a harcos közfelfogás hitükhöz törhetetlenül ragaszkodó, művelt embereket akart nevelni. A renaissance nevelő eszményéből nem kallódott el sem az eloquentia, sem a sapientia, de ezentúl csak kísérője lett a vallásos jámborságnak. A sapiens atque eloquens pietas jelszava, melyet Sturm J. adott az iskolának, közös célkitűzés a katolikusoknál és protestánsoknál, csakhogy a keresztény jámborság alatt mindegyik fél a maga módján értelmezett evangéliumi vallásosságot értette.

Az iskola latinitására ez a fordulat azt jelentette, hogy a klasszikusokon való nevelődés önzetlen eszménye újból elbukott, a humanisztikus iskola eszközzé vált egy új küzdelemben. Ez az alárendelés karöltve járt a latinitás százados, de biztos sorvadásával. A változás első jele az volt, hogy a humanisták az új művelődés *hasznát* kezdték hangsúlyozni. Megtették ezt már azelőtt is, de ezentúl közkeletűvé válik annak kiemelése, hogy sem a pap, sem az orvos, vagy jogász stb. nem nélkülözheti a választékos finom, klasszikus beszédet. Az egyetemeken tar-

²¹⁶ *Vormbaum R.*: Evangelische Schulordnungen. 3. kt. Gütersloh. 1860 —64.; *katholikusokról a jezsuiták tantervei és az ezekből kialakult Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu. 1599. Pachtler G. M.*: Mon. Germ. Paed. II, V, IX, XVI. kt.

tott ünnepi szónoklatok közül nem egynek a tárgya az ékesszólás haszna, ugyanezt hajtogatják nyomatékosan az iskolák tantervei, az iskolai oktatásról írt értekezések pedig külön fejezetet szentelnek e kérdésnek.²¹⁷ Ez az utilitarista felfogás röviden nemcsak a tanuló ifjúság lelkesítésére szolgált, hanem érvényesült az oktatás keretén belül is. A latin nyelvi készség, melyet a magasabb egyetemi theologiai és jogi tanulmányok megkívántak, nem csupán a klasszikusok írásain és a humanisták tankönyvein nevelődött, hanem újból a Szentírásból és a keresztény írók művein is, melyekkel részben a pogány klasszikusokat szerették volna ellensúlyozni, részben pedig a vallásos érzületet táplálni. Az írásbeli dolgozatok témái is nem egyszer a vallás-tan köréből kerültek ki, ami hasznos lehetett a későbbi theológus számára, de semmi esetre sem vált hasznára a jó stílusnak.²¹⁸ Az iskola humanista latintanítása ezért idővel vallás-erkölcsi szint és ízt kapott, amit megértethet ez a kor, de egyben tükrözi is az eredeti klasszikus szellem elhomályosulását.

A latintanítás romlásának másik jelentős oka, hogy a *verbalizmus* irányába fejlődött. E kisiklás veszélyét még a renaissance bölcsőjéből hozta magával. A felújított antik eloquentia és sapientia viszonya kezdetől fogva úgy alakult, hogy az iskola az ékesszólás elsajátítására vetette főgondját. A szó és a tárgy, a forma és a tartalom vagy az iskola nyelvén szólva a nyelvi és tárgyi (realis) tanulmányok kérdésében az a fölfogás uralkodott, hogy a klasszikusok írásaiban való elmélyedés, a

²¹⁷ Így pl. már Celtis Konrád I. Miksa császárhoz intézett előterjesztésében vagy Hutten Ulrich. V. ö. *Stoekert H.*: 30. l.; *Hegendorfius C.*: i. m. bevezetése; *G. Salinus*: De utilitate eloquentiae c. akadémiai ünnepi beszéde; v. ö. *Borinski*: Die Antike . . . II. kt. 9. l.; *Joh. Sturmii*: De institutione scholastica . . . de literarum ludis recte aperiendis cap. I. Közli *Vormbaum*: i. m. 653. l. első fejezete, De literarum utilitate.; *Pachtler*: Mon. Germ. Paed. V. kt. 144. l. és köv. az 1586. évi Rat. Stud. De studiis humanitatis c. fejezetben a latin tanításának teljesen hasznossági szempontokból eredő megokolása; a prot. iskolai tantervek számtalan helyén pl. v. ö. *Vormbaum*: i. m. 5., 55., 66—67., 298. ll. stb.

²¹⁸ V. ö. *Pinloche A.*: Geschichte des Philantropinismus. (németül J. Rauschenfels és P.) Leipzig. 1896. 9. l. A königsbergi iskola latin dolgozatai 1689-ből. Krisztus születése helyének, idejének leírása; Krisztus szenvedéseivel kapcsolatban külön-külön dolgozat Krisztus lelkének, testének, fejének, szemének, arcának, kezének stb. szenvedései.

szép latin stilus elsajátítása művelté teszi a tanuló lelkét.²¹⁹ A renaissance és a humanizmus kiváló mesterei emellett az ókori írók kapcsán tekintélyes történeti, irodalmi és antiquarius ismeretet közöltek hallgatóikkal.²²⁰ Később kettős irányban folytatódtott ez a kezdeményezés. A legnépesebb úton jártak pl. a jezsuita iskolák is, amelyek fukarabban bántak a tárgyi ismeretekkel eruditio).²²¹ A másik végletbe számos német protestáns iskola tanára esett; ezek előadásában pedig a magyarázat dagadt oly bőségesre, hogy a klasszikusok érdemleges olvasására nem jutott már idő. Az eislebeni iskola tanárát 1679-ben azzal vádolták, hogy Hesiodos művének bevezetését egy negyedévig magyarázta. A védekezés során kitűnik, hogy a szöveghez fűzött megjegyzések, szép kifejezések, az imitatio és az erkölcsi okulásul előadott de vitanda superbia c. értekezés vette el a különben gondos tanár minden idejét.²²²

A tanítás formai, aesthetikai szempontja olyan *tanítási módot* teremtett, mely maga is elsodorta a latintanítást a renaissanceban kitűzött eredeti céltől. A klasszikus írók előadásmódjának és stilusának beható tanulmányozása, amely szükségesnek vélte a szövegben található nyelvtani és mondattani sajátságok, stilisztikai alakzatok megvitatását, a szövegben közölt gondolatok verses vagy prózai formában való átdolgozását stb., oly hosszadalmasnak bizonyult, hogy a tartalom könnyen elkallódott a tanítás ezen módja mellett.

Mindennek betetőzését abban kell látnunk, hogy a XVII.—XVIII. század közfelfogása elfordult az eloquentia eszményétől és elvesztette az ékes latin beszéd iránt régi rajongó tiszteletét. A XV. és XVI. század embere szentül hitte, hogy nincs magasabb és fenköltebb szellemi foglalkozás, mint a finom és választékos nyelvi ruhába öltöztetett ünnepi beszédek készítése vagy pedig az antik versmértékben kifogástalanul megszerkesztett költemények szavalása. Ezek szerzik meg a babért írójuk-

²¹⁹ Paulsen: i. m. I. kt. 74., 354. ll.; Col. Salutati: v. ö. Martin A.: i. m. 208. l.

²²⁰ A. Langen: i. m. R. v. Langenről, 145—147. ll.; Fináczy E.: i. m. Erasmusról, 197—8. ll.

²²¹ V. ö. Fináczy E.: i. m. 261. l.; Pachtler: i. m. Mon. Germ. Paed. XVI. kt. 116. l.

²²² Pinloche A.: i. m. 8. l.; Paulsen: i. m. I. kt. 665. l.

nak, a halhatatlanságot pedig az írással kitüntetett személyiségeknek. Az alkalmi beszédek és versek ideje azonban lassan lejárt, legfeljebb még az iskolákkal kapcsolatban éltek a fonyodóra vált humanizmusnak ezek a hervadó virágai.²²³ A közfelfogásnak ezen nagy változását kettős ok idézte elő. A latinítás emlőin megnemesedett a *nemzeti nyelv* és nagyra nőtt az európai népek hazai irodalma. A küzdelem ezentúl a nemzeti vagy faji nyelv és az iskolák meg a tudományok sáncai közé visszaszorított latin nyelv között folyt. A másik oldalról pedig a *reális ismereteknek* kívánt érvényt szerezni a megváltozott közfelfogás az iskolák tanulmányi rendjében. A renaissance-al megindult a történet, a földrajz, a természet dolgai után való érdeklődés. A javarészt minden kiforrottság és elrendezés nélkül való reális ismeret-anyag nagyobb súllyal bírt az egykorúak szemében, mint a klasszikusok minden tudománya.

Sokan tették felelősekké a humanizmus vezetőit és hívták tetemre az iskolák latintanítását azért, hogy a latin nyelv és beszéd tisztaságát, becsületét és érvényét éppen ők döntötték a sírba.²²⁴ A latint holt nyelvvé tették azáltal, hogy csak a több mint ezer évvel előbb élt klasszikusok szó és kifejezés kincsét tartották felhasználhatónak, írásaikat mereven másolandó példának tekintették, sőt ezen a ponton odáig jutott az iskola, hogy végezetül a gyakorlati oktatás egyes-egyedül Cicero utánzásához szegődött. Miközben erre a téves vágányra jutott a latintanítás ügye, elvesztette a faji nyelvekkel szemben az ütközetet, maga pedig végzetes zsákutcába jutott. A klasszikusok lezárt szókészletével nem szolgálhatta az újra skolasztikus irányba sodródott theológiát, s a XVII. századdal virágzásnak indult jogi és természettudományokat. Amennyiben pedig ezek számára engedményeket tett, hűtlenné vált purista felfogásához. A latin nyelv és beszéd ápolásában hasonló végzetes hibát róttak föl a humanista iskolának. A renaissance vezérei újszerű egyéniségüket bontották ki az antik világ feltámasztásával. Az újjászületés eredetileg nem ismerettartalom csak, vagy merev

²²³ Paulsen: i. m. I. kt. 607. l.

²²⁴ V. ö. Brandi: i. m. 22. l.; Burckhardt-Geiger: i. m. 218., 221. ll.; Zielinski: Cicero . . . 188—191. ll.; Joh. Müller: Quellenschriften und Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichtes bis zur Mitte des 16. Jhdts. Gotha. 1882. 221. l.

gondolatrendszer, melyet pontozatokba szedve tanítani és terjeszteni lehet, hanem új érzés- és gondolkodásmód. Ezt azonban a humanista iskola mesterséggé tette a nagyobb tömegek számára, de ezáltal a renaissance művészi felfogását ki is forgatta eredeti mivoltából. Az iskolás declamációk és a tanulók által századokon át faragott szánalmas versezetek a meggyőző bizonyítékai ezen eltévelyedésnek.

A nemzeti nyelv és a reáliák²²⁵ kapcsán tisztázható a vádak jogosultságának kérdése; itt elég legyen rámutatnunk arra, hogy merőben más korszellem emelte ezen kifogásokat a humanista iskola latintanításával szemben, mint aminő az iskolát megteremtette. Azokat a reformtörekvéseket pedig, melyek a latintanítás ügyén segíteni iparkodtak volna — a közfelfogás nagy hatására vall ez is — nem a humanisztikus szellem ihlette, hanem részben könnyíteni iparkodtak a tanítás nehézségein (Montaigne, Port-Royal, Oratoire tanárai; Ratichius, Comenius, Schupp B., pietisták, philanthropisták), részben pedig a reáliákat és az anyanyelv kiművelését szorgalmazták az újítók.

Egyedül *francia földön* fest másként a helyzet, ahol a valósi küzdelmek nem fojthatták el a renaissanceot, mely a francia kultúra fejlődésére az ókornak nemcsak latin, hanem helyén szellemi értékeivel is hatott. Ennek eredménye a gazdaggá és finommá vált francia nyelv, a klasszikusokon nevelődött²²⁶ hatalmas irodalom. A renaissance idején Itáliáé a vezetés, örökébe a XVII. század során a francia genie lép; ez vetette el legelőször az antik szolgai utánzásának meddő és sivár humanista gyakorlatát és látta a latintanítás feladatát a klasszikusok világos átértésében, gondolataik nemes tartalmának az ifjú lelkekbe való átplántálásában. (Port-Royal).²²⁷ Az oratorianusok hasonló célkitűzéssel szintén lelkesen olvastatják a klasszikusokat tanítványaikkal.²²⁸ Az olasz renaissance vagy a humanizmus élén kimagasló nagyokig (pl. Erasmus) kell vissza-

²²⁵ Lásd a köv. pontokat.

²²⁶ *Borinski: Die Antike . . .*

²²⁷ V. ö. *Compayré G.: Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le XVI. siècle.* 4. kiad. 2. kt. Paris. 1883. I. 229., 245. II.; *Fináczy E.: Az újkori nevelés története.* Bpest. 1927. 56. l.; *Borinski: Die Antike . . .* II. kt. 163—4. II.

²²⁸ *Fináczy E.: i. m. 61. l.; Compayré: i. m. I. kt. 216. l.*

mennünk vagy pedig a németországi neohumanizmus hiveire előretekintünk, hogy a klasszikusokon nevelődő iskolázás önzetlen eszményének oly finomlelkű, apostoli hirdetőjére és képviselőjére találhassunk, mint *Charles Rollin*. A XV. századbéli elődeitől az anyanyelv nagyrabecsülése, a neohumanistáktól pozitív vallásossága és a latin nyelvnek és beszédnek a korviszonyokban gyökerező elütő értékelése különbözteti meg. A cél szerinte is a klasszikus írók gondolatainak alapos, világos megértése, birtokbavétele, ebből adódik minden szép, jó és igaz, ami az ifjú lelket megnemesíti és gazdaggá teheti.²²⁹ Rollin jelentősége azért nagy, mert élete működése a francia iskolázás területére esik.

A gyakorlatias fölfogású *angolok* szemében azonban a renaissance latintanításának irodalmi és művészi célkitűzését röviden megmástitják a hasznosság mind hatalmasabban érvényesülő szempontjai. *Bacon* azt tartja, hogy a hagyományos nevelés a maga színhelyével, a humanista iskolával egyetemben, szintén csak idolum, melyet le kell rombolnunk. A szavak és a beszéd üres és avult börtönébe zárja az iskola az ifjúság szellemét és nem vet kellő gondot a beszéd tartalmára.²³⁰ A latin klasszikusokat nem illeti meg még a történet tanúinak kijáró tekintély sem, — mondja *Bacon* az antik világ bölcseségéről szóló értekezésében.²³¹

John Locke folytatója ennek a gondolatnak. Kora badarságai egyikének bélyegzi azt, hogy annyira belebolondultak az antik költészetbe és irodalomba. Az úri ember nem lehet el anélkül, hogy meg ne értse a latinúl írott könyvet; többre azonban: a latin szónoklásra, fogalmazásra, főleg a versfaragásra semmi szüksége sincs.²³²

A XVIII. századbéli *felvilágosodás* az utilitarista közfö-

²²⁹ *Fináczy E.*: i. m. 72., 74. ll. megadja a fontos irodalmat is; *Compayré*: i. m. I. 444—45. ll.

²³⁰ *Nerrlich P.*: Das Dogma vom klassischem Altertum in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig. 1894. 157. l.; v. ö. *Borinski*: Die Antike . . . II. kt. 32. l.

²³¹ *Fischer K.*: Francis Bacon und seine Schule. Heidelberg. 1923. 275. l.

²³² *Fináczy E.*: i. m. 87. l.; *Nerrlich*: i. m. 173. l.; *Borinski*: Die Antike . . . II. kt. 117—118. ll. v. ö. *John Locke*: Über den menschlichen Verstand. Recl. Ausg. II. kt. Anh. 496. l.

fogás diadalát jelentette. Lassankint az a fölfogás válik uralkodóvá, hogy csak azt érvényesítse az iskola latintanítása a nyelv és irodalom lelketművelő kincseiből, ami a hasznosság mérlegén nyomott még valamit e kor szemében. Már a nevelés angol elmékedőinél elveszíti a latinitás igazi irodalmi és esztetikai értékét. *Fleury* pedig már a XVII. század vége felé, nem kíván mást a latintanítástól, mint hogy elsegítse az ifjút a latin könyvek megértéséhez és megtanítsa arra a nyelvre, amelyen minden idegennel érintkezhetik.²³³ Hogy a latinitásnak szellemet, erkölcsöt és szépérzékét nevelő erői is vannak, arról mit sem tud e kor racionalista fölfogása.

Rousseau eredeti módon öleli egybe és fokozza végsőikig mindazt, ami az iskola latinitását Bacontól és Descartestól kezdve aláásta. Emiljét a megromlottnak tartott emberi kultúrából tépte ki, melyet teljesen át- meg átszőtt századok folytonos munkájával az antik szellem. Erre nincs tehát az új nevelésnek szüksége, mely különben is nem nyelveket, hanem tárgyi ismereteket tanít, nem beszédre, hanem cselekvésre nevel. Az ízlés fejlesztése céljából azonban mégis inkább a kevésbbé romlott antik irodalmat illeti az elsőség, mert ez közelebb áll a természethez, mint a modern. *Rousseau* itt azonban inkább azt hangsúlyozza, hogy neveltje mily finom és érzékeny lelkülettel veszi majd kezébe a klasszikus írók műveit, mintsem azt, hogy mit is fog azokból meríthetni. Emil kiművelt ízlése nyilvánul csak meg az antik olvasmányokkal kapcsolatban, nem pedig azoknak a lelket nevelő hatása. Ez érteti meg *Rousseau* ama kijelentését, hogy a klasszikusokra végső elemzésben nem nagy szükség van, akár sikerrel forgatja könyveiket Emil, akár nem, nevelése nem ilyen gyerekes dolgokon fordul meg.²³⁴

Francia földön a latinitás ezen legforrongóbb szakában újra beigazolódott, hogy az antik szellemen nevelődött kultúra sohasem tagadhatja meg teljesen régi művelődési forrásait. *La Chalotais* javaslatában nem a latintanítás uralkodik az iskola tanulmányaiban; az ifjúságnak azt a felét, mely nem a tudós pályát választja hivatásának, föl is mentené a latin tanulása alól, de a latint mégsem zárná ki teljességgel, mert még a racio-

²³³ *Compayré*: i. m. I. kt. 383. l.

²³⁴ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 131—132. ll.; ugyanott idézve is.; *Nerrlich*: i. m. 204—5. ll.

nalista francia felfogás is oly értéket lát benne, melyet nem nélkülözhet. „A szépművészetek nemcsak a szellemnek nyújtanak táplálékot, hanem az egész világ okulására és díszére is válnak. Plato és Cicero, kortársaik tanítói voltak egykor, de ma is ragyognak az egész földkerekségen; és még a késői utókor is hasznot húz majd szellemi hagyatékukból. Minden államban meg kell becsülni a szépművészeteket, az emberi és polgári erények forrásait és támaszait, és jaj annak a nemzetnek, amelynek kebelében az értők való lelkesedés valaha is megcsappant.”²³⁵

Mégsem a franciák megértőbb értékelése segítette el a latin-tanítást újabb fordulójához, hanem a hasznosság elvének az a racionalista szélsősége, melyet a német *philanthropisták* vallottak. Mivel az iskolás művelődés egész anyagát szigorúan a hasznosság és szükségesség szempontjából mérlegelték, a klasszikus nyelveknek és irodalmaknak nem sok értékét látták. Még kedvezőtlenebbé tette ezen felfogásukat az a tévedés, hogy azok szempontjából döntötték el a latin iskola jogosultságának kérdését, akik a gyakorlati életre készülnek és ezért a latinnak kevés, szerintök semmi hasznát sem látták volna. A reális és tárgyi ismeretek kerültek tehát itt is az élre és a következetesség úgy kívánta volna, hogy a klasszikus nyelveket teljesen zárják ki iskolájukból, mely elé azt a célt tűzték, hogy az ifjúságot lássa el 15—16 éves koráig a mindenki számára egyetemesen hasznos (gemeinnützig) ismeretekkel. Valójában a philanthropinum tanításában a legtöbb idő, ha nem is a legtöbb gond, mégis a latinra esett, mert a XVIII. század végén még a szélsőséges újítók sem találtak oly megoldást, mely a latin nyelv ismerete nélkül belekapcsolhatta volna a szellemet az egyetemes emberi kulturába. Az elv és a gyakorlat ezen ellenmondása tette hangsúlyozottá azt a tételüket, hogy minden idegen nyelv, a latin is, csak szükséges rossz, mert nem gyarapítja a szellemet, mint az ismeret, hanem csak eszköz a gondolati tartalom megjelenítésére és másokkal való kicserélésére.²³⁶ A nyelvtanításnak semmi köze sincsen az értelem ki-

²³⁵ *La Chalotais: Essai d'éducation nationale ou Plan d'études pour la Jeunesse par . . . 1763.*; v. ö. *Jules Dalvaille: La Chalotais Éducateur.* Paris, 1911. 19. l.

²³⁶ *Trapp E.: Unterricht in den Sprachen.* „Erlernung fremder Sprachen ist ein nothwendiges Übel, nothwendig, wegen des nothwendigen Ver-

műveléséhez, éppen ezért az elmének sem ad oly iskolázottságot, mely az élet minden viszonylatában önmagában véve is értéket képviselhetne.²³⁷ Az antik műveltség tartalma elavult és jó részben hasznavehetetlen már a mi számunkra — mondja Basedow, — mert a mai kor a hasznos, reális ismeretek után áhítozik. Különben is a klasszikusok finom és magvas gondolatai nem lehetnek az éretlen és még csak fejlődő gyermek vagy ifjú, hanem csak a meglett férfikor komoly tanulmányainak tárgyai.²³⁸ Mi tehát a philanthropinum célja a latin nyelv tanításával? Értse meg mások latin beszédét a tanuló és tudjon maga is folyékonyan latinul beszélni, olvashasson latin nyelvű műveket.²³⁹ Ez nem a klasszikusoknak a humanistáktól föltámasztott tiszta latin nyelve, hanem gyakorlati célok szolgálatába szegődött eszköz, a közönséges társalgás és érintkezés nyelve, melyből Basedow az internacionális szellemi és társas élet összekötő kapcsát szeretné megteremteni.²⁴⁰ A klasszikus nyelvek és irodalmak behatóbb tanulmányozását az egyetemek föladatának tartják a philanthropisták.²⁴¹ A latinitásnak az az aprólékosságba vesző tanulmányozása, melyet a korabéli iskolák és egyetemek közül nem egy tekintett föladatának, nemcsak hogy az általános polgári műveltséghez nem szükséges, hanem még a tudóstipusú ember fáradságára sem érdemes.²⁴²

---

kehrrs der Nationen mit einander, — ein Übel, denn die Zeit und Kraft, die auf Erlernung der Sprachen verwendet wird, muß der Vermehrung und Verbesserung des Ideenschatzes entzogen werden." Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher. XI. kt. 217. l.

²³⁷ *Pinloche*: i. m. 188. l.; *Fináczy E.*: i. m. 199. l.

²³⁸ V. ö. *Basedow J. B.*: Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einfluß in der öffentlichen Wohlfahrt. 105. l. V. ö. *Pinloche*: i. m. 421. l.

²³⁹ *Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker*. Altona u. Bremen. 1770. IX. 21. „...die lateinische Sprache, sofern man die Fertigkeit, Bücher und Unterredungen zu verstehen und sich selbst verständlich auszudrücken, zur Absicht hat, ...“

²⁴⁰ *Vorstellung*; 223. l.

²⁴¹ *Trapp E.*: „... ein größeres Maas davon den reiferen Jahren der philosophischen Sprachgenies auf der Universität, oder wo es sonst wäre, überlassen.“ *Allg. Rev.* XI. 84. l.

²⁴² *Vorstellung*, 142. l. „Die Verständlichkeit aller Stellen alter Bücher

A boldog élet megteremtésére kell fölkészülnie a tanuló-
nak az iskolázás évei során, hogy a sivatagot paradicsommá
tudja majd maga körül változtatni, nem pedig arra, hogy Ovi-
dius valamelyik sorát helyesen értelmezhesse — toldja hozzá a
különben philanthropista társainál kissé jobbindulatú Salzman.²⁴³
Ő volt ugyanis az egyetlen, aki az elmélet területén is azt
az álláspontot vallotta, hogy a még nem tudós pályára készülő
ifjúságnak is szüksége van a latinra. Igaz, hogy a megokolása
teljesen utilista, de végső megállapítása figyelmet érdemel, hogy
t. i. a műveltség kívánja meg, hogy a kultúrát képviselő társa-
dalmi osztályok számára a latin sohasem legyen teljesen ismer-
etlen nyelv.²⁴⁴

A philanthropinisták, mint számos egyéb pedagógiai kérdést,
a latintanítás ügyét is nyilvánosság bevonásával tárgyalták
meg az Allg. Revision lapjain. A kérdés elméleti megvitatója
Trapp Ernő, aki két értekezésben tárja elő a latintanításra
vonatkozó nézeteit.²⁴⁵ E helyütt a kérdéssel kapcsolatban kiala-
kult vita nyomán a XVIII. századvégi felfogás képét kívánnók

---

zu befördern, ist nur ein Nebenzweck, dem man nicht so viel Zeit und
Mühe opfern muß. Warum soll ein jeder Gelehrter alle, auch die ent-
behrlichen, unnützen und schädlichen Stellen alter Bücher genau ver-
stehen! Sind denn nicht im Notfalle zum Nachschlagen antiquarische
Wörterbücher da?"

²⁴³ Noch etwas über die Erziehung, nebst Ankündigung einer Erziehungs-
anstalt. 1784. 88—90. ll. „Einem wirklich handelnden Menschen, dergleichen
ich zu erziehen gedenke, der in der Welt, in der er ist, glücklich sein und
glücklich machen will, ist es wahrhaft nützlicher zu wissen, wie er die
Einöde, die er bewohnt zum Paradiese umschaffen soll, als der richtige
Verstand einer Ovidianischen Stelle.“

²⁴⁴ *Salzman Ch.*: Ameisen Bücklein oder Anweisung zu einer vernünftigen
Erziehung der Erzieher. 1806. Richter kiadásában. 52. l. „Es wird
immer gewöhnlicher, diejenigen Knaben, die nicht zum Studieren be-
stimmt sind, von Erlernung dieser Sprache loszuschälen. Ich kann dies
nicht billigen. Mehrere europäische Sprachen sind doch aus dieser ent-
standen, und werden leichter gelernt, wenn man in jener einen guten
Grund gelegt hat; überdies ist sie nun einmal so allgemein, daß man nicht
leicht ein Buch in neueren Sprachen lesen kann, in welchem nicht hier
und da Brocken davon befänden, welche Lesern, die damit ganz unbe-
kannt sind, immer Steine des Anstosses sein müssen. Dadurch wird es
nothwendig, daß den gebildeten Ständen diese Sprache nicht ganz fremd
sein darf.“

²⁴⁵ *Trapp E.*: Unterricht in den Sprachen és Über das Studium der

bemutatni. A latintanítás problémája két élesen elkülönült táborra osztja a nevelő iskolázás híveit. Az egyik oldalon (Trapp is) tisztán hasznossági szempontok az irányítók és az a törekvés, hogy az iskolából teljesen kirekesszék a latint. Okfejtésük abból indul ki, hogy a klasszikusokra már semmi szükségünk nincsen. Az értelmet egyáltalán nem iskolázzák, vagy ha igen, azt elvégzi az anyanyelv is, és ami szép, igaz és nemes tartalom akad írásaikban, az föllelhető a modern írók műveiben is. Trapp dilemmába fogta össze okoskodásukat: Vagy nincs a klasszikusokban semmi sajátos, másutt nem lelhető kiválóság, vagy van. Az első esetben teljesen el kell ejtenünk őket, de az iskola szemszögéből a másik esetben is, mert az már csak olyan lehet, amit a tanuló ifjúság átlagosan közepszerű elméje föl nem fog és belőle meg nem temékenyül. Tehát, ha mindenképen szükségesnek tartjuk a műveltséget plántáló iskola számára az idegen nyelv tanulását, az csak modern nyelv lehet. Ez pedig vagy fölér a klasszikusokkal, vagy nem. De még az utóbbi eshetőség is kielégíthet bennünket, mert ma élő népek gondolatvilágához és szükségleteihez mért ez a nyelv, amely a legmegfelelőbb a mindennapi élet iskoláiban a közönséges élet munkájára készülő átlagembernek.²⁴⁶

Az ellentábor válasza és vádja új korszakot jelent már a latintanítás történetében és azt bizonyítja, hogy a latinitás újra megtalálta feladatát az anyanyelvet és a tárgyi ismereteket nagyra értékelő XVIII. századbéli korfelfogás keretében. Az új programot, mellyel ismét úrrá lesz az iskola életében, a *neohumanizmus* neve foglalja egybe.²⁴⁷

---

alten Sprachen. Az Allg. Rev. 11. kt. 258—524. II. ill. VII. kt. 309—553. II.

²⁴⁶ *Trapp E.*: Unterricht . . . Allg. Rev. XI. kt. 408. I. „dem ungeachtet noch immer dem Ideenvorrath der Völker, die sie reden, gleich, und den Bedürfnissen dieser Völker genughuend angemessen bleiben“ és éppen ezért „in gewöhnlichen Schulen die gewöhnliche Köpfe zu gewöhnlichen Geschäften des Lebens verarbeiten sollen, den alten Sprachen nicht nachgesetzt werden.“

²⁴⁷ A fontosabb irodalmi tájékoztatást megadja *Fináczy E.*: i. m. 210. I. és az azóta megjelent *Leser H.* Das pädagogische Problem in der geistesgesch. der Neuzeit c. mű II. kötete Die deutsch-klassische Bildungsidee, mely mai napig a legalaposabb és legrészletesebb földolgozása e mozgalomnak.

Sokszor vetették már egybe a *neohumanizmust a renaissanceal* és mutattak rá azokra a lényeges különbségekre, amelyek a XVIII. század egyéb művelődési eseményeitől élesen elválasztották.²⁴⁸

Az iskola latintanítására nézve újból az vált döntővé, hogy a naturalista és a hasznossági szempontokat érvényesíteni kívánó racionalista közfelfogás ellenében ismét a humanisztikus szellem kerekedett felül. Igaz, hogy csak a német kultúra keretein belül vagy a vele szorosabb szellemi kapcsolatban álló területeken. Hatásának köre így tehát szűkebb és korlátozottabb, mint az egész nyugati műveltséget átjárt renaissanceé. Viszont azonban a német új humanizmus mélyebben gyökerezett le az antik kultúra eredetibb hellén rétegébe, mint három századdal előbb virágzó elődje és éppen ezért neohellenizmusnak is nevezhető. A középkori litterae renatae korszakaira emlékeztet végül az a szoros viszony, amelyben az iskolás művelődés és a neohumanisztikus mozgalom mindvégig állottak. A német egyetemekről indult útnak, ezekben nevelődtek hívei és apostolai, az iskolával (gimnázium) ver gyökeret és hódítja meg a közvéleményt a XIX. század során.

A klasszikusok XVIII. századbéli lelkes barátai azonban a *renaissancetól eltérő*, lényegesen megváltozott szemszögből nézték az antik kultúra szellemi hagyatékát. Emez a lelkes és művészi rajongás ideje volt, a neohumanizmus ellenben már a közben lepergett pár száz esztendő tanulságain nevelődött. Német és holland földön időközben nagyra dagadt már a philológiai tudás anyaga, a történeti kutatás világánál a klasszikusok kora is némi történeti távlatot nyert, a virágzásnak indult nemzeti nyelv és irodalom lehetetlenné tett minden meddő és sivár utánzást, a racionalista életszemlélet pedig hangsúlyozottan megkivánta az ifjúságtól, hogy sokoldalú és alapos lelki iskolázottsággal lépjen ki az élet porondjára. A humanisztikus nevelés hagyományos célja ezekkel a követelményekkel olvad egységes harmóniába azon új

²⁴⁸ *Fináczy E.*: i. m. 210. és köv. ll.; *Stoekert H.*: i. m. 50., 90. és köv. ll.; *Paulsen*: i. m. II. kt. 191. és köv. ll.; *Leser*: i. m. II. kt. Einleitung.; *Hensel P.*: *Der Neohumanismus. (Vom Altertum zur Gegenwart.)* Leipzig. 1919. 61. és köv. ll.

művelődési eszményben, melyet a neohumanizmus tűzött az iskola elé.

Ez a magyarázata egyben annak, hogy az új mozgalom minden szöges ellentéte mellett is nem egy közös vonást mutat a felvilágosodásban gyökerező didaktika szélsőséges újításaival. Maga is azt vallja, hogy a latin iskola nem való mindenkinek, főleg azoknak nem, akik a gyakorlati életpályákra készülnek.²⁴⁹ A klasszikusok beható tanulmányozása mellett kapút kell tárnia az iskolának a reális tárgyak előtt is. Végezetül pedig a kor uralkodó felfogásával egyértelműleg *elitéli* az iskolák latintanításának szokásos módját és rendjét. A főhibát éppen a racionalista hasznosság sűrűn hajtogatott elvei okozták. A jövődő theologus csak azt akarta olvasni a klasszikusokból, aminek későbbi tanulmányai során közvetlenül hasznát láthatja, a görög nyelvet éppen azért az újszövetségi Szentíráson tanútták; az orvosokat a sok görög szakkifejezés miatt rászorították a görög tanulására, a jogászok számára viszont teljesen feleslegesnek tartották. A latin tanításában csak az a cél lebegett a tanár és tanulószereg szemei előtt, hogy latin nyelven kölcsönösen kicserélhessék gondolataikat, megérthessék a latinul írott könyveket és le tudják írni latinul azt, amit a hivatalos vagy mindennapi élet megkíván. Ezért van, hogy a szülők nagyon megelégedettek, ha gyermekeik a latin nyelvben való illetén jártassággal hagyják el az iskolát, ahol viszont e téves célkitűzés miatt a frazeológiáknak, a latin kifejezések és az írás-minták különböző gyűjteményeinek van nagy keletjük. Ezen felfogás mellett igazán könnyű belátnunk, hogy a klasszikus írók műveire egyáltalán semmi szüksége az iskolának.²⁵⁰

²⁴⁹ v. ö. *Fináczy E.*: i. m. 215—16. ll.; ugyanő 213., 221., 223., ll. jegyz. megadja a fontos irodalmat is. *Gesner*: *Isagoge*, II. 408—9 ll. „... Az én fiam — mondják (a panaszosok) — vadászattal, a kereskedéssel, a cipész-mesterséggel stb. fog foglalkozni, minek hát neki a latin nyelv?...” „... Mit használ a vargának, ha tudja, hogy ez a latin szó... himnemű?”

²⁵⁰ V. ö. *Ernesti I. Aug.*: *M. T. Ciceronis opera omnia*. Halis. Sax. 1773. Vol. I. *Dedicatio*. L. I. „Sed nulla capitalior pestis, nulla maior corruptela invadere ingenia potuit, quam absurdae et pueriles quaedam de utilitate ex veterum auctorum lectione capiendae opiniones, quae plerorumque animos occupaverunt... ex quo fit illud, ut parentes quidem nihil se magnopere a filiis e schola reportari velle dicant praeter Latine scribendi facultatem, sive uti solent dicere, stilum. Ab hac opinionis pravitate Phraseologiae, the-

Mi tehát a teendő? E kérdés megoldásában kerültek szöges *ellentétbe a filantrópistákkal* és tettek tanúbizonyságot az antik kultúrát nagyrabecsülő meggyőződésükről. A renaissance régi jelszavát írták zászlójukra és ezzel hódították meg a közfelfogást: vissza kell térnünk újból az eredeti klasszikus forrásokhoz, mert csak az antik szellem hagyományos kincseinek birtokbavételével bonthat egészséges szárnyat az egyéniség, fejlődhetnek ki az ifjú lélek összes kiváló képességei. Az ifjúságnak — mondták — a legjobb szellemi táplálékon kell felnőnie. Ezt pedig egyesegyedül a klasszikus írók nyújtják. A nyugati művelődés története igazolja, hogy erőteljes és gazdag szellemi élet a multban mindig az antik források visszahódításával vette kezdetét.²⁵¹

A *latintanítás sorsában* az újjáéledt humanista felfogás útját vágta a lehető fejlődés azon további útjának, hogy t. i. a tudós világ gyakorlati nyelvévé alakult latinságot a nemzeti nyelvek térhódítása teljesen kiszorítsa az iskolából. A neohumanizmus ugyanis az eladdig kevés haszonnal és keveset forgatott klasszikus íróknak újra tekintélyt szerzett, azok műveiben látta ismét a lelketművelő erők foglalatát, az iskolák közkeletű latinsága helyett a pura latinitást ápolta. Minthogy azonban a kezdet után a német új-humanizmus a hellén ideál hatása alá került, a latin — első eset a keresztény nyugati művelődés iskoláinak történetében — legalább is súlyában és tekintélyében a görög nyelv és irodalom mögé került. A mozgalom történetének második szakaszától kezdve ezért esik sokkal kevesebb szó az iskola latintanításáról.

Sokat nyert azonban a latintanítás azzal az új célkitűzéssel, melyet a neohumanizmus legelső hívei a francia (főleg Rollin) és holland humanisták nyomait követve állítottak az iskola

---

sauri formularum, Imitationes Cornelianae aut Caesarianae profectae sunt, quibus citius corrumpi pueros, quam iuvari dixerim." v. ö. ezenfelül *Fináczy E.*: i. m. 224. l. *Herder* bírálatát a weimari iskoláról.

²⁵¹ *Ernesti*: i. m. Vol. I. Dedicatio. „Fuit haec semper doctorum opinio... omnem veram solidamque doctrinam, omnem ingenii cultum ac liberalem disciplinam ex Graecis Latinisque auctoribus petendam esse... Itaque nullum tempus fuit, quod non plane ab humano cultu defecisset, totumque ad barbariem dedisset, quo, qui tum litteris in universum, tum vero iuvenili aetati consultum cuperent, non auctores Graecos et Latinos, quos quidem caperet ea aetas, inprimis Ciceronis libros ei praeponendos ab eoque terendos ediscendosque putarent.“

munkája elé.²⁵² A klasszikusok olvasásának ezentúl az a célja, hogy megértsük a műveikben fősorakozó gondolatokat, azok összefüggéseit, egész írásaik tartalmát, ezáltal fejlesszük és élesítjük ítélőképességünket, mélyítsük erkölcsi felfogásunkat, nemesítsük a finom és választékos nyelvi forma láttán ízlésünket. A klasszikusok ilyen formában való értékesítését már a filantrópisták, nevezetesen Trapp ellenében is hangsúlyozták az antik művelődés hívei, ugyancsak tőlük eredeztethető a nemes értelemben vett „formális képzés” jelentőségének éppen a humanisztikus oktatással kapcsolatos kiemelése.²⁵³

A neohumanizmus történetének előkészítő szakaszára a klasszikus írók olvastatásának ez az egész-embert kiművelő és megnemesítő felfogása esik. Gesner, Ernesti, sőt még a finom aestheta-lelkű Herder is meggyőződéssel nyitnak kaput a *reális ismereteknek* az új-humanizmus iskoláiba. A klasszikusok olvasása közben pedig a szöveg helyes megértését nyomon kell követnie utasításaik szerint az alapos tárgyi magyarázatnak.²⁵⁴

Ettől a meggyőződésüktől később sem állottak el a mozgalom vezérei, akkor sem, amikor az új-humanizmus történetének második, virágzó szakaszában a „formális képzés” fogalmát az egész emberre terjesztik ki. Humboldt értelmezésében a kiforrott alakot öltött humanitás eszménye magában hordja az egyetemesség, a teljesség és az egyéniség vonásait. Egyetemes, mert az egész emberiségre és az ember örök lényegére vo-

²⁵² v. ö. *Spranger E.*: W. v. Humboldt und die Reform des Bildungswesens. Die grossen Erzieher. herausg. R. Lehmann. IV. kt. Berlin. 1910. 5. l.; *Fináczy E.*: i. m. 220. l.

²⁵³ *Gedike*: Allg. Revis. VII. kt. 418. l. jegyz. „Das Bestreben die Alten zu verstehen, könne oder solle nicht bloss die Folge haben, dass man sie wirklich verstehe, sondern es wecke, bilde und schärfe mehr als jede andere Art des Studierens alle Kräfte der Seele, wenn unter der Leitung eines nicht pedantischen Lehrers dies Bestreben als das glücklichste Hülfsmittel zur intellektuellen und moralischen Ausbildung des Jünglings genützt werde.” v. ö. u. itt a humanisták érveit 387., 407., 418., 493. ll. jegyz. Ehlers, *Gedike*; *Spranger E.*: i. m. 6. l., hol *Heubaum* ezirányú kutatásairól számol be Heyne, Sulzer, *Gedike*, Meierotto szerepével kapcsolatban.

²⁵⁴ *Ernesti*: i. m. I. Vol. LXXX. l. „Post interpretationem ipsam proxima rerum cura esse debet... Omnes, qui aut in interpretandis, aut legendis auctoribus versantur, earum rationem primam habeant, ut magis rerum quam verborum causa eos et interpretandos et legendos arbitrentur.” v. ö. *Fináczy E.*: i. m. 212—16. ll.

natkozik; teljes, mert a lélek összes képességeinek oly fokú kibontakozását sürgeti, melynek csak az egyéniség természetes adottsága szab határt.²⁵⁵ Az „általános emberképzésnek” ez az ideája olvad össze az elképzelt antik, illetve hellén művelődési eszménnyel és nyer megalapozást és kifejtést a neohumanizmus történetbölcseletében, esztétikájában és humanisztikus etikájában. Ezáltal kristályosodott ki a görögség abszolút-voltáról szóló dogma.²⁵⁶

Ennek az eszménynek kialakítására megszületett iskola a szerint bírálta el a művelődés anyagát, ahogy azt az összes szellemi képességek harmonikus és tökéletes kifejtésére alkalmasnak találta.²⁵⁷ A legtökéletesebben a klasszikus kor íróinak művei ütötték meg a mértéket,²⁵⁸ mert ezek a forrásai az értelmet, erkölcsi érzületet és ízlést nevelő alaki és tárgyi ismereteknek.²⁵⁹

A *nyelvtanulás*, melyet a kor racionalista felfogása szükséges rossznak tartott, a Humboldt-féle elgondolásban az értelem kiművelésének egyik legkiválóbb eszköze. Nem csupasz grammatikát értettek rajta, hanem a nyelv szerkezetének alapos átértését, a nyelvet kialakító lelki erők ismeretét. Ezért tekintett a neohumanizmus az antik kultúra minden megnyilvánulása kö-

²⁵⁵ *Spranger E.*: i. m. 14. l.

²⁵⁶ *Spranger E.*: i. m. 59. l. és *W. v. Humboldt und die Humanitäts-idee*, Berlin, 1909. 469. l.; *Nerrlich P.*: i. m. 236. és köv. ll.; *Leser*: i. m. II. kt. 174. és köv. ll.

²⁵⁷ *Humboldt*: „Die Übung der Kräfte auf jeder Gattung von Schulen allemal vollständig und ohne irgendeinen Mangel vorzunehmen, alle Kenntnisse aber, die sie (d. h. die Übung der Kräfte) überhaupt wenig oder zu einseitig befördern, wie notwendig sie auch sein mögen, vom Schulunterricht auszuschliessen und dem Leben der speziellen Schulen vorzubehalten.” v. ö. *Spranger E.*: i. m. 137. l.

²⁵⁸ *Fichte*: Aphorismen über Erziehung. Werke VII. kt. 354. l. „Für die Entwicklung der Geisteskraft... haben wir Neueren nichts zweckmäßigeres, als die Erlernung der alten klassischen Sprachen.” v. ö. *Georg Boss*: Erzieherium im Sinne Goethes und Fichtes. München, 1927, 192. és 194. ll.; *E. Stempflinger u. H. Lamer*: Deutschtum und Antike. Aus Nat. u. Geisteswelt. 689. kt. Teubner. 1910. 91—3. ll.; ahol Goethe hasonló nyilatkozatait sorolják föl. További irodalmat l. *Fináczy E.*: i. m. 228.—9. ll. jegyz.

²⁵⁹ *Humboldt*: u. ott 167. l. „Man liest die Alten, teils um Sprache aus ihnen zu lernen, teils um Sachen, Geschichte, Beredsamkeit, Menschenkenntnis daraus zu holen, teils um den Geschmack aus und durch sie zu bilden.”

zött legnagyobb tisztelettel és hódolattal a nyelvre.²⁶⁰ Ebben az elgondolásában azonban tagadhatatlanul bennerejlett az a veszedelem, hogy az iskola nyelvtanítása lelketlen munkává fajul, bár ez semmiképen sem volt az új-humanizmus vezéreinek szándéka vagy hibája.²⁶¹

A XIX. század művelődésének ez az eszménye öltött testet a humanista gimnáziumban és szabta meg a latintanítás irányát jóidőre. Ebből adódott, hogy különös gondot vetettek a nyelvnek az értelmet kiművelő voltára, az iskola olvasmányi anyagát a klasszikusok műveiből válogatták össze. Mivel pedig a humanizmus önzetlenül, minden hasznossági és gyakorlati mellékcél nélkül kiművelt embereszményét tekintették a reális élet problémáira is a legrátermettebbnek, jóidőre biztosított volt a gimnázium sorsa és vele együtt a latintanítása is.²⁶²

C) Latin nyelv és anyanyelv.

Az iskola latintanításának korszakot alkotó fordulóit az anyanyelv érvényesülésének szempontjából *két parancsoló körülmény* idézte elő: az egyik sajátosan iskolai, didaktikai gondolat, a másik pedig faji és nemzeti erő.

A kereszténnyé vált nyugati művelődés azáltal vesztette el lába alól a latinitás anyanyelvi talaját, mert a román népek nyelve az irodalmi latinságtól eltérő irányban fejlődött tovább. Európa népvándorlásbéli jövevényei számára pedig a keresztény kultúra kulcsa teljesen idegen és új nyelv. Az iskolára várt tehát a feladat, hogy ezt a nyelvet, ezentúl már mesterségesen, továbbszármaztassa. E feladatának megoldásában föl kellett használnia a művelődést áhító tanulóifjuság anyanyelvi ismereteit, legalább is addig, míg az a latin nyelv oly mérvű szó-

²⁶⁰ Leser: i. m. II. kt. 153. és köv. ll.; Spranger E.: i. m. 170. l.

²⁶¹ Spranger E.: i. m. 171. l. „Was spätere Zeiten daraus gemacht haben, wie sie die formale Sprachbildung in eine klägliche und monotone logische Gymnastik oder ein psychologisches Experimentierspiel verlegt haben, kann Humboldt nicht zur Last gelegt werden und hat mit seinen Absichten nichts zu tun.“

²⁶² v. ö. Spranger E.: i. m. 14. l.; Stoeckert H.: i. m. 99. l.

kinsével és kifejezésbeli fölkészültségével nem rendelkezett, amely elegendő volt a további magyarázatok céljából. Az anyanyelv iskolai szerepe tehát szükségképen abban az arányban nőtt, amily mértékben halt el az anyanyelvi latin beszéd Európa területén. Az iskola belső életére vonatkozó gyéren fönmaradt emlékeink között még inkább ritkábbak azok, amelyek ennek szolgáltatnák bizonyosságát, mindenesetre azért is, mert az iskola ezt a nehézséget jórészen élőszóval oldhatta meg. Általában az angol-szász iskolázás hagyományai között szokták föl- említeni, hogy a latin nyelvtan és a latin szavak tanításában segítségül hívták a tanulóifjúság anyanyelvét is. A VIII.—IX. századokból fennmaradt kódexek közül nem egyet látott el egykorú kéz anyanyelvi glosszákkal vagy a latin sorok fölé írt fordítással.²⁶³ A XIII. és XIV. századból már több francia és angol nyelven glosszált latin-nyelvtan maradt fenn.²⁶⁴ Ezek azonban csak egyes szavak, legfeljebb mondatok fordítását adják, melyeket vagy a sorok közé vagy a lap- szélekre rótt írójuk. Teljes fordítások alig akadnak, mert elnyűtte őket az iskolás élet. Ezenfelül nem is érez- hették ilyen teljes fordítások égető szükségét azok a korok, amelyekben a gyermek a grammatikai tanulmányokhoz csak némi latinnyelvi ismeret után fogott.²⁶⁵ A német iskolázás történeté- ben a XI. századból ismeretes ugyan már a latin nyelvtan kife- jezéseinek fordítása, az anyanyelvnek a tanításban juttatott ki- adósabb szerep azonban még oly megütközést kelt, amelyet jó- nak lát alapos védelembe részesíteni az újító. Az anyanyelvi magyarázat vagy fordítás célja a gyorsabb és alaposabb megér- tetés. A középkori iskolázás, bár mindenkor arra törekedett, hogy a tanuló minél hamarabb megtanuljon latinul beszélni, nem utasította el mereven az anyanyelv által nyújtott segítséget. Az

²⁶³ *Specht F. A.*: i. m. 92. l.

²⁶⁴ v. ö. *Thurot*: i. m. 89., 121. ll.

²⁶⁵ *Specht*: i. m. 220. l. és 91. jegyz. a latin nyelv elemi ismereteit tar- talmazó tankönyvekre vonatkozólag.

Müller I.: *Quellenschriften und Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichts bis zur Mitte des 16. Jhdts.* Gotha, 1882. 1. l. Ruodpert sanctgalleni szerzetes levele; Notker (III.) levele 1015-ből: „Sunt ecclesiasticí libri et praecipue quidem in scolis legendí . . . ad quos dum accessum ha- bere nostros vellem scolasticos ausus sum facere rem *paene inusitatam*, ut

iskola falain kívül már Alcuin idejében hangzott el megrovás a latin beszéd lelkes szorgalmazása ellen,²⁶⁶ a latintanítás azonban ügyet sem vetett az anyanyelv ápolására,²⁶⁷ jóllehet didaktikai célokból hova-tovább mind kevesebb aggodalommal értékesítette.

Alexander de Villa Dei híres *Doctrinale*-ja figyelmezteti a tanítót, hogy a kezdők számára anyanyelvi magyarázatokat fűzőn a szöveghez.²⁶⁸ Thomas Cantipratensisnek (XIII. sz.) tulajdonított *de disciplina scholarium* c. írás pedig az anyanyelvre való fordítás nagy jelentőségét hangsúlyozza.²⁶⁹ A XV. század végéig ismeretlen az anyanyelv szigorú tilalmazása a latin iskola legkisebb növendékeinél, sőt a gyermekkor első hét esztendejében éppen ennek alapos elsajátítását tartják a legkívánatosabbnak.²⁷⁰ Visszás dolognak tartják, hogy idegen, még nem értett nyelven tanítsanak ismeretlen dolgokat.²⁷¹ A bresloui iskola

---

latine scripta in nostram (sc. linguam) conatus sim vertere... scio tamen quia primo abhorrebitis quasi ab insuetis, sed paulatim forte incipient se commendare vobis, et praevalebitis ad legendum et ad dinoscendum, quam cito capiuntur per patriam linguam, quae aut non integre capienda forent in lingua non propria." 196. és köv. ll.

²⁶⁶ v. ö. fennt 105. jegyzet.

²⁶⁷ *Servati Lupi*: epist. 41. Opera ed. Baluzius. Paris. 1664. 81. l. írja, hogy ő a fuldai iskolában "... (me) ad oblivionis remedium et eruditionis augmentum libros pauculos paravisse, nec Germanicae linguae captum amore, ut ineptissime quidam iactaverunt, sarcinam subiisse tanti tamque diuturni laboris." v. ö. *Specht*: i. m. 102. l.

²⁶⁸ *Reichling D.*: *Das Doctrinale des A. de V. Dei*. Mon. Germ. Paed. XII. kt. 7—10. sor.

„si pueri primo nequeant attendere plene,
hic tamen attendet, qui doctoris vice fugens,
atque legens pueris laica lingua reserabit;
et pueris etiam pars maxima plana patebit.”

²⁶⁹ *Leyser P.*: *Historia poetarum et poematum medii aevi*. Halae-Magdeb. 1721. 1000. l. „Animadvertendum est is instructione ut fideli subiacet resolutioni latina traditio in discentis ydiomate verbotenus explicata; fundamenti enim tenacitatem oportet in his constituere.”

²⁷⁰ *Aegidius Romanus* (†1316) de regimine principum. *Bibl. der Kath. Paed.* XV. kt. Freiburg 1904. 1—63. l. „Si aliquid illo tempore (az első 7 évben) addiscere possunt pueri, hoc est idiomata vulgaria”. v. ö. *Bitschin Konrád*: *De vita coniugali*. IV. könyv. R. Galle: K. Bitschins Pädagogik. Gotha. 1905.

²⁷¹ *Tractatus* dans modum teutonisandi casus et tempora. Münster. 1451. írja „... malus mos, quo scholarium rectores uti solent, ut pueris etiam illis,

szabályzata pl. még 1528-ban sem kívánja meg a kezdőktől (elementaristák és donatisták) a latin nyelv kizárólagos használatát.²⁷²

A *renaissance* és *humanizmus* térhódítása változtat ezen a helyzeten. Az a felfogás kezd lábrakapni, hogy a latin beszéd folytonos gyakorlása segíthet csak el az öntudatlan és helyes nyelvi készséghez. Ebből a szempontból inkább kívánatos a rossz latin, mint a kifogástalan anyanyelvi beszéd.²⁷³ A haladottabbaktól a középkori iskola mesterei is megkövetelték a latin beszédet, mely a középkori egyháziak körében uralkodott. A monostori és klerikusi iskolák erre vonatkozó szigorú szabályait nem egyszer szószerint újítják föl a humanisták.²⁷⁴ Míg a skolasztikus szellemű ulmi iskolában a XVI. század fordulóján még az utolsó-előtti tagozatban is németül magyarázzák Donatust,²⁷⁵ Wimpfeling I. már előbb a humanisták latintanításának elvét hangsúlyozza, amikor a tanítókat búzditja, hogy a latin beszédre kényszerítsék rá növendékeiket.²⁷⁶ Quintilianus mintájára sajnálják, hogy a gyermek nem a bölcsőben kezdi tanulni a latin beszédet, mert hisz az anyanyelv a mindennapi életben úgyis rátapad. Luther M. maga is azt hangsúlyozza, hogy az élő-

---

quibus vix omni adhibita diligentia materna lingua latini sermonis sensum imprimerent, non vulgariibus, sed latinis verbis latinum exponant, sicque pueros docere conentur, quod nesciunt, per verba, quae non intelligunt”.

²⁷² v. ö. Müller I.: i. m. 201. l.

²⁷³ Hauer G.: *Puerilia Grammatices*. Augustae Vindel. 1514. előszava rójja ezt föl. „... pueros cogunt magistri quocunquemodo loqui, nova rebus fingere vocabula, modo vernacula lingua abstineant; quorum in ore hoc creberrimum est: melius esse malum latinum, quam bonum teutonicum”. Joh. Altenstaig: *Opus pro conficiendis epistolis*. Hagenoae. 1512. „Nullus vestrum teutonice loquitur vel lingua vernacula, sed latinum in ore vestro semper sit. Latinus enim sermo et eloquentia usu et exercitatione loquendi et scribendi latine potissimum comparabitur. Et citra usum omne quod didicistis, facile obliviscemini et dediscetis...”

²⁷⁴ Müller I.: i. m. 198—9. ll. és jegyz. A nürnbergi iskola szabályzata 1485-ből, „Dazu sollen diese Knaben In der schul, auf dem Kirchhof, zu Chor, Kirchen und procession nichts dann latein reden”. v. ö. Vormbaum: i. m. I. kt. 8. l. a szász isk. tervet 1528-ból.

²⁷⁵ Müller I.: i. m. 202. l. „zu tütsch mit vocabeln darzugehörig”.

²⁷⁶ Wimpfeling I.: *Isidoneus Germanicus*. Strassburg. 1497. cap 19. „Imprimis praeceptor cogat assidue suos adolescentulos latinae loqui. Nisi enim haec exercitatio assit, frustra quaevis ars et institutio praeceptaque dantur.”

szó és folytonos gyakorlat a nyelvek legjobb mestere.²⁷⁷ A meg-
rögzött humanista felfogás pedig odáig jut, hogy az anyanyelvű
városi iskolák látogatását egyenesen károsnak tartja azok szá-
mára, akik a latin beszédet akarják később elsajátítani.²⁷⁸ Az
anyanyelv folytonos tilalmazása ellenére is meglehetősen zavar
uralkodott az iskolák nyelvtanítása körül, mert a reformáció óta
a latin és görög mellé odakerült a héber nyelv is. E sokfelé kap-
kodó nyelvi oktatásnak szabott irányt Luther és Melanchthon az
1528. évi százsz iskola tervben.²⁷⁹

Főleg az egész gondolatvilágukban ellatinosodott német
humanisták körében uralkodott olyan felfogás, mely kereken
elutasította, nem egyszer mélységesen lenézte mindazt, ami a
faji nyelv köntösében jelenhetett csak meg. A latintanítás
keretében ez a meggyőződés sugallta a németül-beszélőkre ki-
rőtt tilalmakat. Az olasz renaissance vezéreinek hatása tört
részt ezen a német merevségen: Petrarca és Dante szintén rajon-
gói a latinitásnak, de két nyelven írnak mégis: olaszul és lati-
nul, *urbi et orbi*, ezáltal a renaissance-mozgalomnak egész Euró-
pában apostolai, de emellett az olasz irodalom vezérei is.²⁸⁰
Az olasz iskolákban már csak azért sem találkozunk e fajta
tilalommal, mert az akkori olasz nyelv a *volgare* nevével is hir-
dette a latin nyelvvel való rokonságát és közelállóságát.
Az olasz iskola közel-sem idegenkedett éppen ezért annyira
az anyanyelvtől, mint a német és szívesen hívta segítségül is
a nyelvtanítás megkönnyebbitésére. Az *olasz grammatika-írók*

²⁷⁷ *Gedike Fr.*: *Luthers Paedagogik*. Berlin. 1792. 46. l. Luther: „Es lernet jedermann gar viel besser deutsch oder andere Sprachen aus der mündlichen Rede, im Hause, auf dem Markt und in der Predigt, denn aus den Büchern. Sage mir, wo ist jemals eine Sprache gewesen, die man aus den Grammatiken recht und wohl habe reden lernen; ist es nicht wahr, dass auch die Sprachen, so die allergewissesten Regeln haben, als die Lateinische und Griechische, vielmehr aus Übung und Gewohnheit, denn aus Regeln gelernt werden?“

²⁷⁸ *Musler I.*: *Von Schulzuchte*. Nürnberg. 1529. azt állítja, hogy „aus eigener, auch meyner meyster erfahrung, das die, so am ersten in die teutschen zu lernen haben angefangen, hernachmals zum lateyn und andern zungen, vngeschickter und tölpischer gewesen seyen“.

²⁷⁹ *Vormbaum*: i. m. I. kt. 5. l. „Erstlich, sollen die schulmeister vleiss ankeren, das sie die kinder allein lateinisch leren, nicht deudsch oder greekisch, oder ebreisch, wie etliche bisher gethan...“

²⁸⁰ *Burckhardt*: i. m. 218. l.

műveiben találják a német humanisták a középkori példát arra, hogyan kell megkönnyíteniök az anyanyelv segítségével a latin nyelvtan és beszéd tanítását.

Már a késői középkor iskolájában is szerepelt az anyanyelvre lefordított Donatus,²⁸¹ az olasz humanisták is ennek olasz kiadásával kezdték működésüket és az ő nyomukban jártak a németek.²⁸² Majd az olaszok grammatikai tankönyveit veszik át azzal a módosítással, hogy a bennük található olasz példák és magyarázatok vagy fordítások helyébe németet tettek.²⁸³

A didaktikus szempontból segítségül hívott anyanyelv három formában mutatkozott e tankönyvekben: mint teljesen csiszolatlan, legtöbbször hézagos és a sorok között meghúzódo szószerint való fordítása a latin szövegnek,²⁸⁴ vagy mint folyékony és jó anyanyelvi átültetése a latinul mondottaknak,²⁸⁵ vagy pedig mint kiindulás, amennyiben mindenütt elül áll a német ill. olasz szöveg és azt követi a szép és pontos latin fordítása.²⁸⁶ Turmair J. grammatikája pl. meggyőzően igazolja, hogy az anyanyelv magyarázó szerepében az olasz humanisták hatását kell látnunk.²⁸⁷

A több ország iskoláiban is használatos, tehát legelter-

²⁸¹ *Thurot*: i. m. 2 francia fordítást ismertet. 51—3. ll.; v. ö. u. ott 168., 250., 272. ll.

²⁸² *Müller J.*: i. m. 222. l. 1476 és 1499-től való olasz, illetve olasz-latin Donatust; 1500-ig hat német Donatus ismeretes.

²⁸³ *Müller J.*: i. m. 256. l. A németek kezdetben átveszik az olaszok latin nyelvtanait: *Nicolao Perotto*: *Optima Grammatices Rudimenta*, Mediolan. 1477?, Basel. 1499.; *F. Niger*: *Grammatica . . .* u. ott. 1499.; *Ant. Mancinelli*: *Grammatica . . .* u. ott. 1501.; *Aldi Manutii R.*: *Institutionum Grammat. libri IV.* Tübingae. 1516.

²⁸⁴ *Pl. Grammatellus pro iuvenum erudicione (!) cum glossa almanica* (kb. 1470).

²⁸⁵ *Mürmellius J.*: *Pappa Puerorum. Colon.* 1513. új kiadása *Bömer A.*: *Ausgewählte Werke d. Münster. Humanisten J. M. Heft. IV.* Münster. 1894.

²⁸⁶ *Stephani Flisci*: olaszból fordított és sok kiadást ért *Sententiarum variationes . . . Colon.* 1475.

²⁸⁷ *Aventini J.* (Turmair): *Grammatica omnium utilissima . . . praefatio.* „Nec erubui vernacula lingua loqui, cum id doctissimos itales facere videam et saepius aliquid uno verbo teutonico rudis accipiet quod ambages in lingua latina eidem obscurius facerent . . .”

jedtebb nyelvtani könyvek szerzői a tanítóra hagyják a latin szöveg anyanyelven való kifejtését.²⁸⁸ Az anyanyelv a latin nyelvtan-megértésében azonban korántsem indult el hódító útjára. A humanizmus számos híve, ha talán nem zárkózhatott is el teljességgel az előszóval adott magyarázataiban hasznosítása elől — bár ilyenek is akadtak,²⁸⁹ — a tankönyvekből mégis kirekesztették.²⁹⁰ A tankönyvek jórésben később is csak latinul magyarázzák a latin nyelv szabályait és az iskola mindenkori tanítóitól függ, hogy mekkora teret engedtek az anyanyelvnek az oktatásban.

A grammatika mellett az iskolában használatos könyvek közül még a *szótárak* és a szép latin *kifejezések gyűjteményei* engedtek némi teret az anyanyelvnek. A külön könyvekbe másolt középkori glosszák gyűjteményei és a későbbi szótárak első sorban az etymológiai és tárgyi ismeretek foglalatjai voltak. A humanizmus csak a középkori kezdeményezés folytatója, amikor az anyanyelvi glosszák helyébe a latin szónak vagy kifejezésnek megfelelő olasz német szót teszi.²⁹¹

Az anyanyelvnek a latintanításban való didaktikai szerepe a grammatikával kapcsolatosan nem tudott jóideig intézményesen érvényesülni. Jóval hathatósabb és maradandóbb eredményt biztosított azonban az anyanyelv számára a humanisták egy másik didaktikai gondolata: a *latinból való fordítás*. Kettős hasznot akartak ebből húzni: könnyed latin beszédkézséget, mely nem akad fönn annak kifejezésében, amit a beszélő eset-

²⁸⁸ *Despauterius J. Nini.*: Commentarii Grammatici. 1537. lyoni kiadás előszavából. 3. l.: „Vernaculum nusquam adieci, hanc provinciam praeceptoribus relinquens, aut qui non nostratibus solum hoc opus scripsi, verum etiam Gallis, Hispanis, Anglis.”

²⁸⁹ *Hauer G.*: Pueritia Grammatices. Ingolst. 1515. „Quis . . . risum conhibet, cum audierit miserum interpretem clamantem assiduo id est, id est . . . pater id est parens genitor, mater id est genitrix . . . Respue igitur ingenue praeceptor hos glossarum inutiles acervos, rem germana lingua aperi, ne quoque et tu interprete egeas.”

²⁹⁰ *Pl. Timan Kemner*: Compendium aureum . . . Deventr. 1502.; *J. Brassicanus*: Institutiones grammaticae . . . Strassburg. 1508. v. ö. *Müller J.*: i. m. 269. l.

²⁹¹ V. ö. *Müller J.*: i. m. 204—206. II. Ismerteti a használatosabb szótárakat; ezenfelül *Wackernagel*: Litteraturgeschichte; *G. W. Panzer*: Annales typographici ab artis inventae origine ad annum 1536.; *E. Weller*: Repertorium typographicum alapján összeállítja ezek jegyzékét.

leg anyanyelvén elgondolt és ezenfelül azt, hogy eszméljenek rá a tanulók a két nyelv különböző szellemére, mert csak így kerülhetik el a barbár-latinságot.²⁰² Kijelentéseik hallatára egy pillanatig sem lehetünk kétségben a felől, hogy ez eljárásukat nem valami mélyebb elgondolás javalta, hanem egyesegyedül az, hogy a latin beszéd ölelje föl a tanulók egész gondolatvilágát. Hasonlóképen a latin szöveg teljes átértésének célja sugalmazta, hogy a fordítást latinra, de latinból az anyanyelvre is gyakoroltassa az iskola.²⁰³ Minthogy az anyanyelvről latinra való fordítás élesebben emelte ki két nyelv különbségét és elütő szellemét, a tanítás alsó fokán — oda szóltak csak ezek a gyakorlatok — a fordításnak ez a fajtája vált a gyakoribbá.

A faji vagy nemzeti nyelvnek ez a didaktikai segítő-szerepe tudatosabbá és terjedelmesebbé a XVII. század folyamán válik. *Ratke* (Ratichius) Farkas azt a gondolatot szövi tovább, hogy az ismert anyanyelv lehet csak a helyes kiindulópontja

²⁰² *Agricola R.*: De formando studio. (1484) Lucubrations . . . Basileae. 1533. 10. l. „Quidquid apud emendatos auctores leges, utilissimum fuerit ad ipsum quam maxime propriis et idem significantibus verbis reddere vernaculo sermone; hac enim exercitatione assequeris, ut quoties dicendum tibi aliquid scribendumve fuerit, quando concipiendis verbis apud animum tuum, sese quo natura fert, vernaculus sermo protulerit, statim quoque Latina lingua iam pridem illi hoc usu accomodata sequantur.” *Wimpheling J.*: *Isidoneus Germanicus* (1497). cap. 17. „Saepiusque interrogentur discipuli quonam modo hunc vel illum sermonem vernaculum latine loqui conveniat idque etiam atque etiam admonemus.” cap. 19. „In copulandis vero latinis vocabulis premonentur pueri, non omnia posse latina conformari vernaculo nostro sermoni . . .” *Bebel H.*: *Opusculum de institutione puerorum*. Strassb. 1513. 7. l. „Interim dum legitur vernacula lingua exponatur, ut mos est apud nostros Tubingenses, pueri crebra lectione bene pronunciare consuescunt.” *Hauer G.*: *Instituendorum puerorum ratio*. Augsb. 1516. „Monet assiduo teutona latinis iungas, quod omne negotium tuum eo pertineat, ut quae puer vernacula lingua eloqui possit, valeat quoque latine.”

²⁰³ *Hermannus Torrentinus*: *Commentum in primam doctrinalis Alexandri partem*. Colon. 1508.; közli *Müller J.*: 17. l. „Notandum est diligenter, quod noticia grammaticae seu linguae latine tria preclara habet officia. Primum est conceptum nostrum non barbaramente non inepte sed apte latineque exprimere. Secundum est idioma maternum in latinum vertere. Tertium e contrario ipsum latinum in idioma maternum traducere. [Cum] his duabus traductionibus si preceptores diligenter pueros exercitent, mirabilem fructum brevissime percipient.”

a tanuló előtt még ismeretlen latin nyelv elsajátításának;²⁹⁴ a latin tanításának általa hangoztatott egybevető (latin és német fordítása) módja pedig lényegében a középkori sorok-közötti fordításokba gyökerezik vissza, mellyel egyébként már az olasz renaissance-kori nevelők is megpróbálkoztak.²⁹⁵ Még jelentősebb mértékben óhajtaná érvényesíteni az anyanyelvet a tanítás során *Comenius*. Szemében az anyanyelv minden világos és alapos megértetés kulcsa, ezért kell az anyanyelven megírt nyelvtanból tanítania az iskolának a latint, mely az oktatás folyamán később sem szakadhat el ezen legtermészetesebb talajától.²⁹⁶ *Comenius* különben már teljesen új hűrt is megpendített. Panszofikus felfogásából nőtt ki az az óhajtása, hogy mindenki hozzáférhessen a tudományokhoz, ennek pedig úgy szándékozott utat vágni, hogy az összes ismereteket a nemzeti nyelveken kívánta volna megszólaltatni. „Esdekelve óhajtjuk, hogy a tudományok ezentúl ne csak latin nyelven adassanak elő, s ekként mintegy az iskolák börtönében fogva-tartassanak, ahogyan eddig a népek és a nényelvek legnagyobb sérelmével történt. Ellenkezően, kívánjuk, hogy minden nemzetnek a maga nyelvén adjanak elé mindent és így mindazoknak, akik emberek, alkalom adassék arra, hogy ezekkel a szabad tanulmányokkal foglalkozhassanak.”²⁹⁷

A latin nyelv egyedüli uralma ellen az iskola falai közül intézett ez a támadás nem kecsegtethetett semmi reménnyel. *Comenius* óhaja jó későre megvalósult ugyan és a latintanítás sorsában is lényeges fordulatot okozott, de ezt nem az iskolás élet teremtette meg, hanem a *nemzeti nyelvel és irodalommal* kapcsolatos mozgalmak. A renaissanceal gyökeres változás állott ugyanis be latin nyelv és anyanyelv között. A középkor folyamán a latin beszéd az iskola, az egyházi rend és az egyetemes érintkezés nyelve, amely egyrészt maga is eleven életet élt és folyton fejlődött és változott, másrészt pedig

²⁹⁴ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 14. l. „omnia primum in lingua vernacula.”; *Nerrlich P.*: i. m. 163—4. ll.; *Paulsen*: i. m. 472—477. ll.

²⁹⁵ V. ö. *Fináczy E.*: A renaiss. nev. tört. 59. l. 3. jegyz.

²⁹⁶ *Comenius Amos*: *Didactica Magna*. 112. l.; v. ö. *Fináczy E.*: Az új-kori nev. tört. 38. l.; *Nerrlich P.*: i. m. 166—7. ll.

²⁹⁷ *Comenius A.*: *Opp. didactica I.* kt. 454. l.; v. ö. *Fináczy E.*: i. m. 39. l. *Fináczy* fordítása.

nem vágta útját az anyanyelv érvényesülésének (pl. városi iskolák). A renaissance és a rákövetkezett humanizmus latinításával a klasszikusok holt nyelve támadt föl újra és hódított magának nagyobb területet a középkorinál. Költők és művészek voltak visszahódítói; ezért kiséri bölcsőjétől kezdve nagy érdeklődés a forma, a nyelv, a ritmus iránt. Az antik világ jeles szellemi alkotásai utánzásra készítetnek, az ókori nyelvek pallérozott finomsága a nemzeti nyelv bárdolatlanságára hívja föl a figyelmet. A renaissanceal indul meg a nemzeti nyelv és irodalom lelkes művelése; a minta természetesen a megcsodált és körülrajongott antik irodalom.²⁹⁸ Rövidesen azonban kinő a nemzeti nyelv és irodalom a pusztá „imitatio” gyerekcipőiből és némi kritikával tekint a klasszikus óriásokra. Ez éppen francia földön szembeötlő, ahol a latin és hellén kultúra ekéjével a legmélyebbre szántott a renaissance és ahol kezdettől (Pléiade) idegennek tekintették az antik szellemi kincseket, melyeket maguknak akartak elrabolni.²⁹⁹ A folytonosan csiszolódó faji nyelv és gazdagodó nemzeti irodalom mögött a népek ébredő öntudata áll és a hanyatló humanizmus sötét szellemi konturjaiból élesebben ötlük a szemekbe a maguk alkotásainak értéke. Mind hangosabban nyilvánul meg az a vélemény, hogy az antik világ irodalma sem tekinthető abszolút tökéletesnek, a nemzet nagyjai nemcsak megközelítették, de nem egy ponton fölül is múlták őket.³⁰⁰ A haladásnak indult természetkutatás eredményeit Bacon, Descartes, Leibniz és mások még hangsúlyozottabban emelik az antik világ ismeretei fölé.³⁰¹ Ez a fölfogás fokozódik a XVI. század elejéig, főleg a renaissance által leginkább megtermékenyített francia földön oly annyira, hogy Descartes már nemcsak franciául ír tudományos értekezést, de nyíltan is azt vallja, hogy művelt

²⁹⁸ *Brandi*: i. m. 20. l.; *Borinski*: i. m. I. kt. 35. l.

²⁹⁹ *Borinski*: i. m. II. kt. 18. l.

³⁰⁰ V. ö. *Stempflinger E.*: Horaz . . . 72—3. II. *J. C. Scaliger* (1561): „Non omnia ad Homerum referenda tamquam ad normam, sed et ipsum ad normam.” *Franç. Habert* (1556) azt mondja: „Egyáltalán nem látom be, hogy miért állanak a francia költők az ókoriak mögött.”

³⁰¹ U. ott. 74. l. verulami *Bacon*: *Novum Organum*. 1620. mondja, hogy a világ az idő előrehaladtával öregebbé, tapasztaltabbá és gazdagabbá vált.

embertől éppen úgy nem követelhető meg a latin vagy görög nyelv tudása, akárcsak a svájci vagy breton tájszólásoké.³⁰²

Mind több oldalról érik támadások az ókoriaknak eladdig megingathatatlan tekintélyét. A XVII. sz. utolsó negyedében a művészetek, a nyelv és irodalom, a tudományok külön területeiről útnak indított kritikákat *Perrault*-nak a francia akadémiában elmondott költeménye: „Le siècle de Louis le Grand” foglalja egybe és avatja egyetemes művelődési problémává. A klasszikusok ellenében hirdetett ezen hadüzenetét Perrault egy 1688-ban kiadott műve tetőzi be,³⁰³ melyben azt fejtegeti, hogy XIV. Lajos kora a haditechnika és a művészetek terén felülmúlta az antik világot. Ebben is, de főleg a *Paralleles utolsó* kötetében kárhoztatja, hogy az ifjúságba belénevelik, hogy nincsen tökéletesebb az antik világ alkotásainál. Nem csoda, — úgymond — hogy ezáltal a klasszikusok tisztelete szinte vallásos hitté és kritikátlan rajongássá nőtte ki magát. Ez az oka annak is, hogy a klasszikusok legjelentéktelenebb írásait is remekműveknek tartják, a nemzetieket pedig lenézik. Sorra bírálja az ókor jeles íróit és szembeállítja, gyakorta följük emeli a franciákat. Nem ellensége a humanisztikus nevelésnek, de meg kell értenie már az iskolákban az ifjúságnak, — mondja Perrault — hogy a nemzeti irodalom és nyelv is nagy érték, a klasszikusok utánzásának ideje lejárt, mert följük kerekedtünk és még inkább felül kell múlnunk őket.³⁰⁴

Nem lehet feltűnő, hogy ezzel a fölfogással kapcsolatban idővel megváltozott a latintanítás és a francia nyelv iskolai viszonya. A *Port-Royal* tanárai a klasszikusokat a francia nyelv és

³⁰² A *Discours de la méthode*-ban; v. ö. *Stempflinger E.*: i. m. 74. l.

³⁰³ M. Perrault: *Parallèles des anciens et des modernes*. 4. kt. Paris. 1688—1697.

„La belle Antiquité fut toujours venerable,
Mais je ne crus jamais qu'elle fust adorable.
Je voy les Anciens, sans plier les genoux.
Ils sont grands, il est vray, mais hommes comme nous.
Et l'on peut comparer sans craindre d'estre injuste
Le Siècle de Louis au beau Siècle d'Auguste.”
a *Paralleles*... kt. végén.

³⁰⁴ *Paralleles*... II. kt. 245. és köv. ll.; III. kt. 180—228. ll.; és v. ö. *Borinski*: i. m. I. kt. 233—4. ll.; II. kt. 173. és köv. ll.; *Nerrlich P.*: i. m. 175—179. ll.; *Stempflinger E.*: Horaz... 75. és köv. ll.

stilus tanítására használták föl. A szép és finom francia fordítás volt a latin olvasmányok végső célja. „Szégyen volna — mondja Coustel — ha a gyermekek saját hazájokban barbárok volnának s az allobrogok vagy németek módjára beszélnének franciául, mikor az összes nemzetek vetekednek egymással, hogy e nyelv minden szépségét mentől tökéletesebben elsajátítsák.”³⁰⁵ Ebbéli igyekezetök annyira ment, hogy a szép francia nyelvezet kedvéért még a fordítás hűségét is föláldozták. A fordításnak is csak a latinból franciára való fajtáját tartották nagyra, a latin versgyártást pedig elítélték.³⁰⁶

Rollin, bár a klasszikusok lelkes híve, a francia nyelvnek mégis hasonlóképen magasztalója; a latintanítással kapcsolatban pedig szintén azt vallja, hogy szégyenletes dolog mellette az anyanyelvet és annak irodalmát elhanyagolni. Azonban az iskola tanításának a francia még nem külön tárgya. Ezért *Rollin* is, mint a *Port-Royal* tanárai, nemcsak a latinnal együtt kívánja az anyanyelv gondozását, hanem azt óhajtja, hogy a nemzeti irodalom legjelesebbjeit is olvastassa és magyarázza az iskola. A tanítás célja az ókori és nemzeti klasszikusok olvasása közben azonos: értse meg és tegye magáévá a tanuló az olvasott nemes gondolatokat, ezeken élesítse elméjét, nemesítse erkölcsi fölfogását és finomítsa ízlését.³⁰⁷

A nemzeti nyelv és irodalom megváltozott értékelése fordulóhoz vitte legalább is a francia iskolákban a latintanítás ügyét. Közvetlenül a fordítással áll a változás szoros kapcsolatban, de félreismerhetetlenül kitetszik, hogy ennek keretében már nem a humanisták latin nyelvének, hanem a nemzeti nyelvnek és irodalomnak alapos megismerése a fődolog. A francia *culture litteraire* az antik irodalom újjászületésével veszi kezdetét, nő naggyá és indul európai hódító útjára.

A renaissance esztétikai jellege jobban veszendőbe ment Angliában és Németországban, ahol inkább gyakorlatias szempontok váltak uralkodókká a hanyatló humanizmus

³⁰⁵ *Fináczy E.*: i. m. 57. l.; F. fordítása.

³⁰⁶ *Compayré*: i. m. 245—6. ll. M. de Sacy nem is tagadja ezt Terentius fordítása címében: „Comédies de Térénce, rendues très-honnêtes, en y changeant fort peu de chose.” A római tulajdonnevek elé gondosan oda-tették Monsieur.

³⁰⁷ *Compayré*: i. m. I. kt. 443—45. ll.; *Fináczy E.*: i. m. 71—72. ll.

idején. A hasznosság a XVII. századtól kezdve, amikor a latin nyelv a hivatalos és mindennapi élet nem egy területéről kiszorul, úgy kívánja, hogy az iskola az anyanyelvi ismereteket tudatosítsa és művelje ki, a latin nyelvre pedig azokat tanítsa csak meg, akik tudományos pályára készülnek. Minthogy művelt ember bizonyos tudományos ismeretek nélkül nem lehet el — mondja *Locke* — ezért értenie kell latinul és nem akadhat fönn latin könyvek olvasásán. A latin nyelvű fogalmazás, szónoklás, de főleg a latin versek gyártása teljesen fölösleges. A nyelvi tanulmányok fősúlyának azonban az anyanyelvre kell esnie, mert ezt követeli meg az élet elsősorban valamennyiönkül.³⁰⁸

Német földön a westfáliai béke után kialakult helyzet állított az iskolák elé új művelődési eszményt. A közhivatalokra törekvő nemesség nem elégedhetett már meg a humanisztikus iskolázás latinos műveltségével, a jogi és reális ismereteken kívül a német és francia nyelvben való alapos jártasságot is megkövetelte a hivatali és udvari élet.³⁰⁹ Igaz, hogy a művelődés ezen irányát új iskolatípus szolgálta, a lovagakadémiák, de ezen a réven lassan a latin iskolák régi rendjével szemben is követelőleg lépnek fel az új korfölfogás követelményei és ezek során az anyanyelv iskolás gondozása is.

Rendkívül lassú és hosszas fejlődési folyamat az, míg a latin iskolák tanulmányi anyagában az anyanyelv külön tárgyként jelent meg. A humanisztikus iskola hagyományos keretei oly szilárdak és merevek, hogy a korfölfogás kívánalmái még a XVIII. század közepén is csak új iskola-formában, a reális iskolákban, valósúlhatnak meg. A latin iskola rideg elzárkózása azonban csak siettetni saját romlását, eljárt fölötte az idő; az anyanyelv esetében pedig kénytelen mégis teret engedni abban a mértékben, amint a latin beszéd kiszorul a mindennapi és hivatalos élet tereiről. A tudományok egyik-másik ága is az anyanyelven szólal már meg, ezeket azután az iskola is ezen a nyelven (pl. történet, földrajz) kénytelen tanítani. Végezetül már

³⁰⁸ *Fináczy E.*: i. m. 87., 89. ll.; *Hecke G.*: Systematisch-kritische Darstellung der Paedagogik John Locke's. Gotha. 1898.; *Marion H.*: Locke, sa vie et son oeuvre. 2. kiad. Paris. 1893. 69—83. M.; *Borinski*: i. m. II. kt. 117—8. ll.

³⁰⁹ *Fináczy E.*: i. m. 168. l.

csak a latin iskolára és a tudományos életre korlátozódik a latin beszéd uralma. A nemzeti nyelvet hódító útján semmi sem képes tovább már feltartóztatni. Értéke és becsülete mindjobban nő. Mikor Thomasius 1687-ben német nyelven hirdetett és tartott előadásokat Leipzigben, ezen eljárásával még az orthodox tudós világ éles ítéletét és megbotránkozását hívta ki. Azt rótták föl neki, hogy a tudós világ nyelvét, a latint ennyire meg merte gyalázni.³¹⁰ Csaknem egy századdal később is még szinte a mentegetőzés hangján jelenti a darmstadti iskola rektora, hogy az iskolában bevezette a német nyelv tanítását, amelyet nem tartott feleslegesnek még azok számára sem, akik járatosak a klasszikus nyelvekben.³¹¹

Az anyanyelvnek és irodalmának értéke és érvénye a XVIII. század vége felé a fölébredt nemzeti és faji tudat hatása alatt mind több jogot követel. Oly kincset látnak benne az újítók, amelyet a klasszikusok tanulmányozása nem adhat meg.³¹² Perrault Parallèles-jének egy századdal későbbi visszhangja ez, melyből azonban már teljességgel hiányzik az a megértés is, amely az esztétikailag finomabb francia lélekből sohasem veszett ki. A filantrópisták, a naturalizmus és felvilágosodás szél-

³¹⁰ *Nerrlich P.*: i. m. 169—70, II.

³¹¹ v. ö. *Peinlich A.*: i. m. 6. l. „Gut deutsch reden und schreiben ist auch dann noch für einen Teutschen eine Pflicht, wenn er schon Griechisch und Lateinisch genug verstünde. Ich habe daher dieses Stück der Unterweisung in einer lateinischen Schule gar nicht für überflüssig gehalten.“ „...aber ich habe es mehr praktisch getrieben.“ A meissenai szent Afra iskolában 1773-ban kezdenek külön német nyelvet tanítani.

³¹² *Trapp E.*: Allg. Rev. XI. kt. 325. l. A klasszikusok műveit — úgymond — nem tekinthetjük az emberi tudás tárházainak, „das Magazin für die Menschheit, wo theils alles Wissenswürdige und Schöne schon liegt, theils das hineingelegt werden muß, was noch hinzukommt und des Aufbewaltens werth ist...“ „Deutschland ist einem Deutschen wichtiger als Rom und Griechenland; das neue Rom wichtiger als das alte, der Dreissigjährige Krieg wichtiger als der Peloponesische. Wo haben wir dann nicht nur einen lateinischen Shakespeare, Voltaire, Richardson (!), sondern auch einen lateinischen Lessing und Klopstock? Wie viele der schönsten Stücke des Altertums wiegt nicht der einzige „Nathan der Weise“ auf!“ *Jean Paul*: „Wozu überhaupt dem Alten und Ausländischen den Vorzug vor Modernen und Einheimischen einräumen? Nur an den eigenen Dichtern, an der eigenen Geschichte erbaue sich die Jugend!“ v. ö. *Stemplinger E.*: Horaz... 82. l.

sőséges követői az elsők, akik az iskola latinitását szeretnék hagyományos trónjáról letaszítani, hogy helyébe a nemzeti nyelvet és irodalmat ültethessék.³¹³ Ez akkor még forradalmi kívánságszámba ment, de megérte ezt a XIX. század gimnáziuma, amelyben az anyanyelvnek és irodalomnak az útát a neohumanizmus vezérei, a német költő fejedelmek és a nemzeti művelődés eszménye egyengették.³¹⁴ Az élő latin beszéd utolsó állásait is elvesztette: az iskolát, a tudományokat. A latintanítás ezzel egyik legjelentősebb fordulójához jutott, mert a latin beszédre nem kellett többé megtanítania az ifjúságot.

D) Latintanítás és reáliák.

A középkori latintanításra vonatkozó följegyzések között alig akadnak olyanok, amelyek az iskola munkáján azt kifogásolták volna, hogy pusztán csak nyelvet és szavakat tanít, a tárgyi ismeretek közléséről pedig teljesen megfélekedezik. A középkornak már ismertetett általános felfogásában, illetve az eszerint alakított latintanítás egész rendjében leli ez mélyebb magyarázatát. Az iskola csak klerikusokat nevel, tanulmányi rendjét, anyagát kezdettől fogva ahhoz szabhatja, hogy növendékei egyazon élethivatásra, az Egyház szolgálatára készülnek elő.³¹⁵ Legelső gondja tehát, hogy ezen életpályához és ennek további tanulmányaihoz szükséges latin nyelvi készség birtokához elsegítsen. A középkori művelődés eszménye is, — bár egyes korszakok másként színezték is — azonos: a latin tudásnak, a bölcséleti iskolázottságnak a theologiai ki-

---

³¹³ *Trapp E.*: Allg. Rev. XI. 316. l. „Lasst uns den nur ernstlich wollen! Lasst uns nur der Muttersprache und unsern guten Schriftstellern die Herrschaft einräumen, die das Latein und ehemals auch das Griechische und wo man ganz toll war, auch das Hebräische in unsern niedern und hohen Schulen usurpirte, die Herrschaft des allgemeinen Sprechens und Schreibens, verbunden mit einem so sorgfältigen Studium, als man bisher auf das Latein gewandt hat: dann ist es mir für das Leben unserer Sprache und unserer guten Schriftsteller gar nicht bange.“

³¹⁴ *Stempflinger E.*: Horaz ... 83. l. v. ö. Herderre és Goethere vonatkozólag.

³¹⁵ *Hörle*: i. m. 2. l.

műveltséghez kell elvezetnie. Ez a fölfogás szülte azt a mindvégig maradandó értékelést, mely a filozófiát a theologia ancillájává, a latin tanulmányokat pedig a Szentírás és hittudományok előkészítő iskolájává, anyagát pedig antiquárius adattárrá avatta.³¹⁶

Ezért merevedhetett az iskolás művelődés anyaga évszázadokra a trivium és quadrivium hagyományos kereteibe, melyekben időről-időre változott ugyan a klasszikus írók műveinek kijutott szerep, de soha vita tárgyát nem képezte, hogy fölhasználják-e az antik tudományoknak a Szentírás magyarázataiban értékesíthető történeti, filológiai, földrajzi, egyszóval antiquárius ismereteit.³¹⁷ Ez utóbbiaknak mindig megvolt a keletük. A középkori gyűjtemények, florilegiumok szerzői összehordták mindezt a pogány klasszikusok munkáiból, hogy így kaptárba gyűjtsék az antik kultúra íróinak gyakorta mérgezőnek tartott virágairól a jámbor lelkek táplálására alkalmas szinmézet. Az ókori írók olvasására vonatkozó tilalmak is mindig csak ezek eredeti műveire, soha a belőlük theológiai vagy aszketikus kiszemeléssel készült tartalmi kivonatokra korlátozódtak.³¹⁸ A középkori keresztény iskola a maga céljaira nemcsak a *latin grammatikának* a klasszikus írótól összeszedett hagyományos példáit selejtezte ki és helyettesítette szentírásiakkal, hanem ezek írásainak tartalmából is kirostálta a neki értéket: a tárgyi ismereteket. Ahol pedig ez az egyszerű eljárás nem vezetett eredményhez, a naiv képzelet allegórikus magyarázatai hámozták ki Vergilius Aeneis-éből az Atya és Fiu-Isten külön személyűségét, a lélek halhatatlanságát, az Egyház alapításának isteni, már a pogányoktól megsejtett voltát.³¹⁹

Az iskola latintanítása nem veszíthette el a reáliákkal való kapcsolatát már azért sem, mert be kellett vezetnie növendékeit az egyházi és mindennapi élet összes viszonylatát átfogó és tolmácsoló latin beszédbe. Ezt az iskolai célt szolgáló *colloquiumok* közül az angol-szász iskolák egy fennmaradt

³¹⁶ V. ö. *Borinski K.*: Die Weltwiedergeburtsidee in den neueren Zeiten. I. Sitz. Bericht d. bayer. Akad. d. W. philos.-philol. und hist. Klasse. Jhg. 1919. I. Abth. 21. és köv. ll.

³¹⁷ *Roger*: i. m. 322., 437. ll.

³¹⁸ *Hörle*: i. m. 14. l.

³¹⁹ *Martin A.*: i. m. 223. és köv. ll.

példánya mutatja, hogy e tanulók számára írt dialogusok felölelték a középkor egész tarka, színes életét. Beszámolt ezekben szerszámairól, munkájáról, élethivatásáról pl. a szerzetes, a vándor, a földműves, a vadász, a halász, a szakács stb.³²⁰

A *klasszikusokból* vett olvasmányokat a vocabulariumoknak, a glosszáknak és egyéb magyarázatoknak az antik kommentárokból összehordott, mindmáig feldolgozatlan anyaga igyekezett megvilágítani. Hogy mennyire uralkodott a középkori iskola tanulmányain ez a materiális szempont, a legjobban talán a vándordíákság költészete igazolhatja, amely pedig a középkori litterae renatae egyik legértékesebb és a klasszikusokat nyelvi és stílusbeli szempontból is értékelő szakaszára esett. Megelevenednek ezek verseiben az ókori történet és mythologia eseményei; egyetlen vers a szerencse forgandóságát Darius Pompeius, Troia, Carthago, Graecia, Róma történetével példázza,³²¹ a szerelmes diák Orpheus alakját ölti magára, futó szerelmei Phyllis, Corinna és Thais nevéhez fűződnek.³²²

Ha akadt *panasza* a középkori iskolának, az csak abban állott, hogy sokan nem végezték el a hagyományos iskolai tanulmányokat, különösen a tárgyi ismeretekben gazdagabb quadriviumot és némi theologiai tudással félig műveletlenül már munkába állottak.³²³ Ezért tagozódott a középkori klérus hármas szellemi rétegre: az alapos, tudós műveltségűek és a pusztán csak elemi ismeretekkel rendelkező falusi papság közé odaékelődött a valami kis irodalmi fölkészültséggel megelegetettek tábor.³²⁴ Ez a panasz azonban jóideig állandó maradt a középkor után is. Az iskolák belső tagozódása és tanulmányi rendje korántsem öltött még oly kikristályosodott és szabályok szerint elhatárolt formát, hogy útját vághatta volna annak, hogy a félig végzett latiniskolából ne nyithatott volna a tanuló be az egyetemre.³²⁵

³²⁰ V. ö. *Aelfricus*: Colloquium ad pueros linguae latinae locutione exercendos. Közli Thorpe: Analecta Anglo-Saxonica. London, 1834. 101—118. ll.; v. ö. *Specht*: i. m. 77. l.

³²¹ Carm. Burana LXXV. *Schmeller*: i. m. C. B. 45. l.

³²² V. ö. *Schmeiler*: i. m. Carm. B. CLIV., 217. l.; LXV., 155. l.; CXCIX., 7. l.; v. ö. *Süssmilch H.*: i. m. 86—88. l.

³²³ *Specht*: i. m. 79. l.

³²⁴ *Roger*: i. m. 164—6. ll.

³²⁵ *Dresser M.*: M. T. Ciceronis Orationes. Lipsiae. 1621. Epist. dedicatoria. „ . . . plerique neglecta scribendi dicendique facultate nihil nisi

A *renaissance* költő-vezérei az *aesthetika* szemüvegén át nézik a klasszikusokat és a csiszolt finom latin nyelvnek az antik művekről másolt formáknak, a *rhythmus*nak, a *stilus*nak juttatták a döntő szerepet. Az új embereszménynek azonban nem egyetlen vonása az „*eloquentia*”.³²⁶ Quintilianus szónoka, — pedig erre történik a legsűrűbb hivatkozás — sokoldalú művelt ember; ezért kívánnak a *renaissance* és a korai *humanizmus* nevelésének némely elmélkedői nagy, szinte *fantasztikus* tárgyi tudást is a középkori ideáltól elfordult embertől. Ismerje meg az eget, földet, a tengereket, hegyeket, folyókat, népeket, történetükkel, szokásaikkal egyetemben, a fák és növények világát. Erasmus lelkében is a *bonae litterae* nem csupán a *klasszikus latinság* nyelvkészsége, hanem jelent *irodalmat*, *tudományt*, *nemes erkölcsöt*, *életet*, amelyeknek megszerzéséhez nem elég a latin nyelv pusztá elsajátítása.³²⁷

A *humanisztikus iskolázás tragikuma* abban rejlett, hogy a hangsúlyt mégis kezdettől a nyelvi tudásra, a tárgy ismerete helyett a szóra tette.³²⁸ A visszásság tehát a természetes sorrend megcserélése miatt mindvégig fönnállott. A *humanisták* az ókor magas kultúrájú népei kifinomult nyelvének átvételével *iparkodtak pótolni és átültetni* oly tudást és műveltséget,

---

artes, vel Theologiam vel Jura, sibi cognoscenda arbitrantur . . .”: v. ö. *Paulsen*: i. m. 560. és köv. ll. a XVIII. századra vonatkozólag.

³²⁶ V. ö. 195. jegyz. és a vele kapcsolatban mondottakat.

³²⁷ V. ö. *Agricola R.*: De formando studio. 1484. bázeli kiad. 1533. 8. l. „Non ego auditum tantum primaque initia harum artium praecipere te velim . . . sed res ipsas attingendas censuerim, tam terrarum, marium, montium, fluviorum situs, naturas gentiumque in his mores, terminos, conditiones, imperia vel accepta vel probata, tam arborum herbarumque vires . . . persequendum . . .”; *Huizinga*: Erasmus. 100. l.; *Stoekert H.*: i. m. 30. l. *Celtis C.*, *Hutten Ulrich* hasonló nyilatkozatait; *Vives-re* vonatkozólag lásd *Fináczy E.*: i. m. 159. l.

³²⁸ *Erasmus*: Opera I. kt. 521. A. „ . . . duplex omnino videtur cognitio, rerum et verborum, verborum prior, rerum potior; cum res nonnisi per vocum notas cognoscantur . . .” v. ö. *Fináczy E.*: i. m. 201. l. jegyz.; *Sturm*: De literarum ludis recte aperiendis. *Vormbaum*: i. m. 655. l. „Nam tametsi studiorum nostrorum finis sit rerum cognitio, tanem si a doctrina et literis vita dissideat, quid . . . utilitatis habet elegans ac liberalis institutio? . . . Sed rerum cognitio absque sermonis elegantia barbara et foeda esse solet . . . Ad loquendum enim homines, quam ad cogitandum iudicandumque promptiorem naturam habent: . . .”

mely egykoron az ókori nyelveket megalkotta és kifinomította. Nem járt ez addig különösebb veszedelemmel, amíg pl. Erasmus szellemében a latin nyelv összekapcsolta a tanulót a való élet tárgyaival és a klasszikus olvasmányok gondolati tartalmával. Erasmus kolloquiумai a pura latinitas nyelvi köntösében a középkori iskola hagyományaiba gyökereznek vissza, Adagiума és illemtana pedig sok tárgyi ismeretet ölelnek föl és a való életre készítik elő az iskola növendékét.³²⁹

Tárgy és szó végzetes fölcserélése folytán a renaissance poeta doctus-ából, a humanizmus eloquens orator-a, később pedig aprólékos filológus vált. A latintanítás pedig áthajlott lassan az üres szótanulásba, *verbalizmusba*. Innen származik a humanizmus iskolájára mért legnagyobb vád, hogy a renaissance életerős és sokat ígérő nevelői mozgalmát elsekélyesítette és az üres fecsegés irányába terelte.³³⁰ E súlyos kifogást túlságosan tömören fogalmazták és amennyiben a humanizmus egész iskolázására vonatkoztatják, igazságtalan is. Az igaz, hogy a renaissance nevelő eszményéből az önzetlen művelődés vonásának hamarosan el kellett tűnnie, mert főleg a német humanisták ajkán hangossá vált az ékesszólás *hasznának* dicsérete. Azonban akár a tanítóság, akár a diákság lelkületéből igyekezzünk is erre magyarázatot keresni, el kell ismernünk, hogy az új világgal éberré vált sokoldalú érdeklődés és kutatás tárgyai: a történeti, a jogi, a theologiai, a természeti ismeretek után való vágy erősen élt a XVI. század iskolás világában és ezek ismeret-anyaga ott kavargott a maga egészében a humanista iskola, főleg a humanisztikus egyetem körül. Más érvényesülési tere a latintanításon kívül nem lévén, ahhoz kapcsolódott tehát az ókori és nemzeti történet (a németeknél pl. Tacitus Germaniájával kapcsolatban) a mythologia, a régiek és újak természettudománya stb.³³¹

A latinitás további *fejlődése kettős irányt* mutat: a szövegmagyarázatot kísérő reáliák chaotikus tömegéből kiválnak az iskola egyes tantárgyai, a XVI. század során pl. az

³²⁹ *Fináczy E.*: A renaiss. nev. tört. 193. és köv. ll.; *Paulsen*: i. m. I. kt. 68. és köv. ll.

³³⁰ *Brandi*: i. m. 22. l.

³³¹ *Scherer Cl. E.*: Geschichte u. Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten. Herder. 1927.

egyetemen a történet, ez gyökerezik le lassan a latin iskolákba, és bokrosodik szét, egyetemes és egyház történeté, historia litteraria-vá; amit ritkán szoktak a latintanítás érdemének számítani. A latinnal kapcsolatban megmaradt antiquarius és filológiai elem másrésről oly nagyra nő, hogy a hosszadalmas és kínos beszédtanítás mellett a klasszikusok érdemleges olvasása lehetetlenné vált.

Ezt a képet kell azon reformjavaslatok és bírálatok mögé vetítenünk, amelyek jó kétszázad latin iskoláit érik.

Montaigne a renaissanceal telített francia lélek kiábrándulásának szószólója. Nem veti el a humanisztikus iskolát, de folytonosan csak azt hangoztatja, hogy igazi értékeit óriási áron (a nyelvtanulással) kell a tanulónak megvásárolnia. Az ékesszólás *Montaigne* szemében nem más, mint szavak zuhataga, mely legfeljebb fecsegésre tanít. Ennek pedig, mint az orvoszernek, csak beteg államokban van keletük. Ha a tanítónak megvan a kellő tárgyi tudása, a szavak maguktól jönnek; akinek világos és tartalmas gondolatai vannak, kifejezi az magát, akár tájszólásban, akár, ha néma, mutogatással. Erényre, életbölcseiségre és a maga lábán járó gondolkodásra neveljen az iskola.³³²

Montaigne közvetlenül nem is tárgyi ismereteket kíván, hanem a renaissance rajongó antik-tiszteletével szemben az önálló kritikai szellemet hangsúlyozza, ennek pedig az a föladata, hogy életbölcseiséget, okosságot teremtsen. Bírálata, mint a későbbi újítók egész soráé, abban hibázik, hogy úgy rójja föl és kárhoztatja a latintanítás hosszadalmas voltát, mintha a latin beszéd elsajátítása és a klasszikusok alapos ismerete nélkül is lehetett volna *Montaigne* korában valaki művelt ember.

³³² *Montaigne: Essai. Leclerc kiad. I. kt. 135. és 105. és köv. II. „ . . . négy-öt éven át arra kényszerítenek bennünket, hogy szókat hallgassunk és mondatokká rójjuk őket össze (grammatika); ugyanannyi időt fodítunk négy-öt részből álló nagy testnek arányos szerkesztésére (rhetorika), s még legalább öt évet arra, hogy megtanuljunk, miképen kell a szavakat hamarosan elkeverni és furfangos módon összebogozni (dialektika) . . . S nézzük csak meg, hogy tizenöt-tizenhat esztendei tanítás után miként jön haza (az ifjú) az iskolából. Nincsen semmi, ami a munkára oly alkalmatlan volna, mint ő. Legföljebb még azt vesszük észre rajta, hogy latin és görög nyelvi tudása még butábbá és önhittebbé tette, mint amikor a szülői házból távozott vala . . .” V. ö. *Fináczy**

A végső következtetést a reáliák fokozottabb kiemelésével *Descartes* vonta le. A klasszikusok nyelvét semmire sem becsüli; mindegy, hogy a tudás milyen nyelvi köntösben jelenik meg. A fő a gondolati tartalom, ez azonban világos és szabatos legyen.³³³ Ez utóbbit a tanítás módjára vonatkoztatva a *Port-Royal* és *Oratoire* tanárai értékesítették a franciául írt latin nyelvtan megszerkesztésével. Ugyancsak ezek *Descartes* hatása alatt behatóbban tanították a matematikát és geometriát.³³⁴ *Perrault* *Paralleles-je* a tárgyi oktatás szemszögéből szintén azt emeli ki, hogy kora nem elégedhetik meg a klasszikusok tudományával, melyet nemcsak a nyelv és irodalom, de a bölcselet és természettudományok minden más terén is sokszorosán felülmult már.³³⁵

A nevelés francia elmélkedőinek és bírálóinak közös vonása, hogy nem ellenségei a humanisztikus iskolázásnak, csak több korszerűséget, főleg tárgyi ismeretet követelnek az iskolától. Kivétel az egyetlen *Descartes*, akinek német földön *Leibniz* a követője. A művelt embertől tapasztalatokban gyökerező tudást és önálló gondolkodást vár. Ez pedig — mondja *Leibniz* — a klasszikusok műveiből nem meríthető, mert 100 klasszikus írótól sem tanulhat az ember annyit, mint 10 év újságainak gyűjteményéből. A latin, mint beszédnyelv, annyira üressé vált, hogy komoly és súlyos reális ismereteket nem is közvetíthet.³³⁶ Ez a fölfogás egyáltalán nem számolt a XVII. század szellemi életével, mely a latin beszédet még nem vethette el ily könnyű szerrel.

A század többi elmélkedői helyesebben mérlegelték a latin nyelvnek és a latin beszédnek korabeli jelentőségét és nélkülözhetetlenségét. Ezért nem is a latin nyelv ellen hadakoznak hanem az iskola tanulmányi anyagát és a tanítás módját teszik

---

E.: i. m. 134. l. *Fináczy* fordítása. „Mi meg tudjuk mondani mindenesetre, hogy így szólt *Cicero*, ezek *Platon* erkölcsi eszméi . . . De az a kérdés: mit mondunk mi magunk? mit teszünk? hogyan ítélünk? megismételni valamit a papagály is tud.” *V. ö. Nerrlich P.*: i. m. 155.—156. ll.; *Stoekert H.*: i. m. 143. l.; *Compayré*: i. m. I. kt. 96. l.

³³³ *Stieglmayr*: *Das hum. Gymn.* 19. l.; *Nerrlich P.*: 162. l. v. ö. jegyz.

³³⁴ *V. ö. Fináczy E.*: *Az újkori nev. tört.* 58. l.; *Compayré*: i. m. I. kt. 216., 254. ll.

³³⁵ *V. ö.* 303—4. jegyzet.

³³⁶ *Stieglmayr*: i. m. 19. l.; *Nerrlich P.*: i. m. 162. l.

bírálat tárgyává. A latintanítás és reáliák küzdelmének szempontjából Bacon ismeretelméleti elvei a didaktikára jelentettek nyereséget, de utat nyitottak a reális tárgyak iskolai érvényesülésének is. Bacon a tekintélyen alapuló tudással és a szótanulmányokkal szemben veszi föl a harcot. A beszéd, a szó — úgymond — csak az ismereti tárgyakról mondhat el valamit, az igazi tudás forrása azonban maga a dolog, amelyet a tapasztalat tesz számunkra hozzáférhetővé. A tárgyak gazdag világára kell tehát kutatásunknak irányulnia, hogy tudásunk az élet hasznára válhassék. Az antik kultúra ismeretvilága azonban nem szabhat határt már az európai művelődésnek, amely azt már többszörösen fölülmúlta.³³⁷

Comenius Bacon elveinek figyelembevételével sürget reformokat. Rámutat a humanisták iskoláinak nagy hibájára, mely fölcserélte a szó és az ismereti tárgy szerepét és sorrendjét és ezáltal a verbalizmusba süllyedt. A tárgyi oktatás követelményeinek Comenius elsősorban még nem reális tantárgyakkal kíván eleget tenni: ezek az ő szemében pl. a történet, földrajz csak másodrangú fontossággal bírnak. Az iskola tanításában a nagy változásnak a latintanításában kell végbemennie: ebben kösse mindvégig elszakíthatatlan kapocs össze a szavakat a tárgyakkal. A szó ugyanis a tárgy ismerete nélkül csak héj mag nélkül. Beszélni tudni, de nem tudni azt, hogy miről, a nemtudással ér föl. Ezért szorgalmazza Comenius a szemléletes latinnyelvi tanítást és ennek szolgálatába állítja jeles tankönyveit.³³⁸

Comenius tankönyveivel közvetlenül a latintanítás vált realisabbá. A XVII. század második felétől kezdve azonban erőteljesebben sürgetik, hogy a latin iskola az eredményesebb tárgyi oktatás céljából reális tantárgyakat is vegyen föl tanulmányi rendjébe. A nevelés elmélkedői szemében az életrevalóság és a hasznosság gondolata e követelmények belső mozgató rugója. A hasznosság szempontja az uralkodóvá nőtt racionalizmus idején pedig vezérlő elvvé lesz. Az angol *Locke* vagy

³³⁷ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 8—11. ll., u. ott az irodalmat is megadja. *Borinski*: i. m. II. kt. 32. l.; *Stempflinger E.*: Horaz . . . 72—73. ll.; *Nerrlich P.*: 157—158. ll.

³³⁸ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 27., 35—37. ll.; u. ott számos idézet is; *Nerrlich P.*: 165—7. ll.

a francia *Fleury* szerint az iskolának az a föladata, hogy az életben szükséges és hasznos ismeretekkel lássa el növendékeit. Azt tanítsák csak, ami ésszerű, ilyenek azonban csak a hasznos ismeret tekinthető. Mi most már a hasznos? Ennek elbírálása csak úgy lehetséges, ha a tanterv tekintetbe veszi a tanuló későbbi élethivatását. Nagyon sok az olyan életpálya, amelyen nincsen szükség a latin nyelvre, vagy legalább is a latin beszédre. A művelt ember azonban — ebből világlik ki, hogy a józan értékelés, mily jelentősnek találja a latin beszéd szerepét a XVII. század végén — tudjon latinul, ha nem is kell philologusnak lennie, de tanulmányainak súlya mégis inkább az anyanyelvre, történelemre, földrajzra, politikai, jogi, gazdasági stb. ismeretekre essék, mert a mindennapi élet ezeket a latinnál is fokozottabb mértékben követeli majd meg tőle.³³⁹

Nem a racionalizmus, hanem az ellanyhult és külsőségek felé hajlott vallásosság visszahatásaként jelentkezett *pietizmus* tör először szélesebb útat a reáliáknak a latin iskolákba. *Francke*, a hallei iskolák alapítója, az erényes és munkás életre való előkészítés célkitűzésével szerzett érvényt a kor megkívánta gyakorlati követelményeknek a pietizmus iskoláiban. A gyakorlati okosság és az evangélium szellemében való munkálkodás eszménye a hasznos ismeretek oly tömegét véteti föl az iskola tanulmányi rendjébe, amely ezidétt másutt még teljesen ismeretlen. Az alapos anyanyelvi studiumok mellett ott szerepelnek a történet, a földrajz, a természetrajz, fizikai, matematikai és geometriai ismeretek stb., a rendkívüli foglalkozások sorában pedig különféle ipari mesterségek. A hasznosság követelte meg, hogy a tanuló jövő élethivatását szem előtt tartsa az oktatás, ezért kell külön iskola a nemesség és a polgárság gyermekeinek. A hallei iskolai rendszer élénken tükrözi a XVII. századvégi német társadalom rétegződését. Halleban még *Francke* személye, a pietista vallásos szellem és a közös alapítás egy keretbe foglalja mindezt. Nem kellett azonban sok ahhoz, hogy a humanisztikus iskola hagyományos anyagához hozzáerőszakolt és szorosan nem kapcsolt reáliák tömege önállósuljon a reáliskola formájában. Ezért nem lehet szembeötlő, hogy a pietizmussal rokonságban ugyancsak Halle látta

³³⁹ *Fináczy E.*: i. m. 88., 62. ll.; *Nerrlich P.*: 163—4. ll.

megszületni az első reáliskolát (1708).³⁴⁰ A reáliák és a latinítás ezen összeolvadási kísérlete nem járt tehát végleges eredménnyel. A gyakorlati életre iparkodók mindjobban növekvő seregének igényeit az egyideig még eligazodást kereső reáliskolák próbálják kielégíteni és ezzel levezetik azt a művelődésre váró tömeget, amelynek nem való volt a latin iskola. Másrészt a pietizmus hatása alatt intézményessé vagy alaposabbá válik egy két reális tantárgy tanítása (történet, földrajz stb.) a latin iskolákban.

A *racionalizmussal* egyenlő lépésben nő a reáliák becsülete is és fogy a latintanítás önzetlen lelketművelő jelentőségébe vetett hit. Már a XVII. század utolsó évtizedeiben hallatszottak hangok, amelyek a politikus-udvari embernek, az új művelődési eszménynek hasznára kívánják fordítani a humanista iskola irodalmi és esztétikai tanulmányait is. Az a fölfogás válik uralkodóvá, hogy a költészet pl. csak annyiban ér valamit, amennyiben az udvari vagy politikus embert a még mindig hasznosnak tartott ékesszólásban segítheti. Szerepe csak alárendelt, mint a külső díszé, éppen ezért az ifjúság ne arra törekedjék, hogy jó költő, hanem, hogy jó prédikátor vagy udvari tanácsos lehessen. Az ókori könyveknél sokkal előnyösebb módon sajátítható el a hasznos tudás a maiakból. Általában az egyes tantárgyakat annyira értékeljék, amennyi hasznot várhatnak belőlük. A poetikában — ez ellen nagy elszántsággal küzd a XVII. századvégi protestáns közvélemény — külön emelje ki a tanár, hogy az ifjúság ennek tanulmányozásától semmi hasznot ne várjon.³⁴¹

³⁴⁰ Spranger E.: W. v. Humboldt u. die Reform . . . 10. és köv. ll.; Fináczy E.: i. m. 168—9. ll.

³⁴¹ V. ö. Christian Weise: Curiöse Gedanken von deutschen Versen, welcher Gestalt ein Studirender in dem galantesten Theile der Beredsamkeit was anständiges und practicables finden soll, damit er gute Verse vor sich erkennen, selbige leicht und geschickt nachmachen, endlich eine kluge Masse darinn halten kann; wie bisher die vornehmsten Leute gethan haben, welche von der klugen Welt nicht als Poeten sondern als polite Redner sind aestimirt worden. (2 kt. 1675.) Az 1691.-i kiadás címe ez. „ . . . die Erkenntnis Gottes und die Lehre der politischen Klugheit etwas deutlicher und verständlicher in unseren Büchern enthalten . . .“; „ . . . in effecto bey diesem studio (Poetik) kein Verdienst zu hoffen ist.“ I. kt. 13. l.

Rousseau Emiljének naturalista módra elgondolt nevelésében is a súly a reális ismeretekre esik. A földrajz, a természetrajz és általában a természet világra vonatkozó ismeretek körébe tartoznak Emil tanulmányai, ha ugyan Emillel minden tervszerűség nélkül közölt ismereteket ezeknek nevezhetjük. Bár Rousseau az esztétikai nevelésről nem feledkezik meg, a régi humanisztikus iskola klasszikus íróinak mégsem juttat jelentős, mással nem pótolható szerepet.³⁴²

A felvilágosodás és Rousseau naturalizmusának hatását együttesen tükrözik a *philanthropisták* újító törekvései. Rousseau örökségéből elsősorban a technikai és külsőséges elem, a racionalizmus eszmeköréből az életközelség, a gyakorlatiaság és hasznosság gondolata ragadja meg őket.³⁴³ Az iskola latintanításának szempontjából ismeretes már álláspontjuk: a latin nyelv és a tudományos pályán nélkülözhetetlen latin beszéd szükséges rossz, amellyel az iskolának egyidőre még számolnia kell. Az oktatás fősúlya azonban a tárgyi ismeretek közlésére essék. A klasszikusok írásain való művelődés — mondja Basedow — nem felel már meg a tárgyi ismeretek után vágyó mai kornak.³⁴⁴ A nyelv csak pusztá eszköz, a tárgyi ismeret adja az értékes tartalmat. A humanisztikus iskola legnagyobb hibáját éppen abban látják a *philanthropisták*, hogy pusztán csak a nyelvtanításra vetette magát és teljesen elmelőzte a sokkal inkább szükséges és hasznos tárgyi ismeretek közlését.³⁴⁵ A latin nyelvet egyelőre csak elvben száműzheték az iskolából, de iparkodtak reális ismeretek közvetítőjévé tenni. Ezt a célt szolgálta az *Elementarbuch* is.³⁴⁶ Az ízlés és formaérvék megnevelésére szokták megkivánni a klasszikuso-

³⁴² V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 125., 131., 141. ll.

³⁴³ V. ö. *Spranger E.*: *W. v. Humboldt* . . . 4. l.

³⁴⁴ *Basedow*: *Vorstellung* . . . 105. l.

³⁴⁵ *Methodenbuch* IX. 21. l. „Noch immer wird in öffentlichen Schulen der einzigen lateinischen Sprache und zwar mehrentheils mit dem grössten Verdrusse vermittelst einer unnatürlichen Methode der wichtigste Theil des Lebens aufgeopfert. Wie sehr wird die nöthigere Sachkenntnis, die jugendliche Übung in den Geschäften des bürgerlichen Lebens und die Bildung der Herzen der Jugend darüber versäumt!“

³⁴⁶ V. ö. *Pinloche A.*: „ . . . Die Sachkenntnis mit Übungen in der lateinischen Sprache zu verknüpfen.“ 218. l.

kat — mondják az újítók, — de ez téves fölfogás, mert a szép nincs meghatározott formához kötve és az ízlést nevelő erő nem a külsőségben, hanem a gondolati tartalomban rejlik. Ezért fejezhető ki a szép minden nyelven, sőt az igazi szép gondolat még tökéletlen nyelvi öltözetben is megragadja a hallgatóságot, mint ahogy a szép művelt lélek a testi fogyatékosok ellenére is fölismerhető. Ezért hasznosítható a klasszikusok minden szellemi és esztétikai értéke jó fordításokból is.³⁴⁷ Az oktatás súlya tehát a tárgyi ismeretek közlésére essék, ezt önkéntelenül követi a nyelvi kifejező készség, a szép és nemes tartalom pedig kineveli az ízlést is.³⁴⁸

Mit tanítson tehát az iskola? Elsősorban azt, ami mindenki számára szükséges és hasznos, azután pedig, ami csak a magasabb szellemi pályákra készülőknél nélkülözhetetlen. Az iskola tanulmányi anyagának ezen szempontból megejtett ki- szemelése első sorban a reális tárgyaknak juttat helyet. Ezek között nemcsak a földrajz, történet, egészségtan stb. sorakoznak föl a legegységesebb ismeretek után, hanem a legkülönbözőbb emberi foglalkozások, házi teendők gyakorlati elsajátítását is szükségesnek látták a philanthropinumban, mert csak így tesznek szert a növendékek az áhított élettapasztalatra. A philanthropinum növendékeitől megkívánták, hogy tudjanak főzni, ruhát tisztogatni, baleseteknél segítséget nyújtani, hogy ügyesen forgassák, használják a mesteremberek szerszámaikat stb.³⁴⁹ Ha hozzávesszük, hogy mindezek mellé latinul is kellett tanulniok, érthetővé válik, hogy a reális és humanisztikus tanulmányok e chaotikus zavarából a kivezető utat a kortársak már nem valami pedagógiai újítástól várták, hanem az iskolai művelődés terén mindent gyökerestől fölforgató forradalomtól.³⁵⁰

A kibontakozás útját a reáliák kérdésében is a *neohumanizmus* kezdte egyengetni. A gyakorlati életpályákra törekvő-

³⁴⁷ Trapp E.: Allg. Rev. XI. kt. 86, 87; VII. kt. 313. l. „sowie sich eine schöne Seele auch durch den unvollkommensten Körper zu erkennen geben kann.“ Trapp E.: Allg. Rev. VIII. kt. 372. l.

³⁴⁸ Trapp E.: Allg. Rev. XI. kt. 28., 32., 52., 62. és v. ö. Methodenbuch 260. l.

³⁴⁹ V. ö. Fináczy E.: i. m. 198. l.

³⁵⁰ Kant: An das gemeine Wesen c. cikke a Königsberger gelehrte und politische Zeitung 1777. évi 25. számában. „Es ist aber vergeblich,

ket a reáliskolákba utasította, a latin iskolában pedig megfelelő teret engedett a tárgyi oktatásnak és ezzel kapcsolatban a reális tantárgyaknak. Az ókori írók olvasása közben különös gondot kívántak ezentúl fordítani a bennök lelhető tárgyi ismeretekre.³⁵¹ Egyelőre azonban még kísért az a gondolat, hogy az iskolai művelődés egységes iránya megmenthető azáltal, hogyha a latiniskola egyes évfolyamai különösképen a reáliák szolgálatába szegődnek és csak a felsőbb osztályokban veszik át a vezető szerepet a klasszikusok.³⁵²

A további fejlődés során a latin iskola mellett a szintén nevelő céllal alakult önálló reáliskolák és a konkrét életpályákra előkészítő szakiskolák tanulmányi rendjében nyugszik el a humanisztikus és reális nevelő-oktatás küzdelme.

A neohumanizmus vezéreinek érdeme, hogy a latinitás és reáliák kérdésében meglátták és megvilágították a legvégső problémát, hogy t. i. ez nemcsak a XVIII. és XIX. századok fordulójának, hanem az emberi művelődésnek örök problémája. Nem az iskolatípusokon és tanterveken fordul és dől el ez a kérdés, hanem az egyes korok szellemén és közfölfogásán, aszerint, hogy a gyakorlati vagy esztetikai embertípus fogant-e meg nagyobb számmal az idők méhében.³⁵³ Mi sem bizonyíthatja jobban mindkét iskola fönmaradását, mint az, hogy két különböző, de mindig élő embertípus eszménye ölt testet a humanisztikus és reális iskolában.

---

dieses Heil des menschlichen Geschlechts von einer allmählichen Schulverbesserung zu erwarten. Sie müssen umgeschaffen werden, wenn etwas Gutes aus ihnen entsehen soll; weil sie in ihrer ursprünglichen Einrichtung fehlerhaft sind, und selbst die Lehrer derselben eine neue Bildung annehmen müssen. Nicht eine langsame Reform, sondern eine schnelle Revolution kann dieses bewirken."

³⁵¹ V. ö. *Ernesti*: i. m. III. kt. előszava és fent a 254. jegyz.

³⁵² *Herder*: *Ideal einer Schule*. 1769. *Schulreden*. I. kt.; v. ö. *Pinloche A.*: 446. l. „ . . . die untern Klassen Realschule für nützliche Bürger, die oberen ein wissenschaftliches Gymnasium für Studierende werden sollen“ „Keine Schule ist gut, wo man nichts als Latein lernt; ich habe ihm zu entweichen gesucht, da ich drei völlig unabhängige Realklassen errichtet, wo man für die Menschheit und fürs ganze Leben lernt.“ V. ö. *Fináczy E.*: i. m. 215., 224. ll.

³⁵³ *Herder*: i. m. u. ott. „Es wird immer einen ewigen Streit geben zwischen lateinischen und Realschulen: diese werden für einen Ernesti zu wenig Latein, jene für die ganze Welt zu wenig Sachen lernen.“

SÁRKÁNY NYOMDA R. T.
BUDAPEST, VI., HORN EDE-UTCA 9.
TEL.: AUT. 221-90

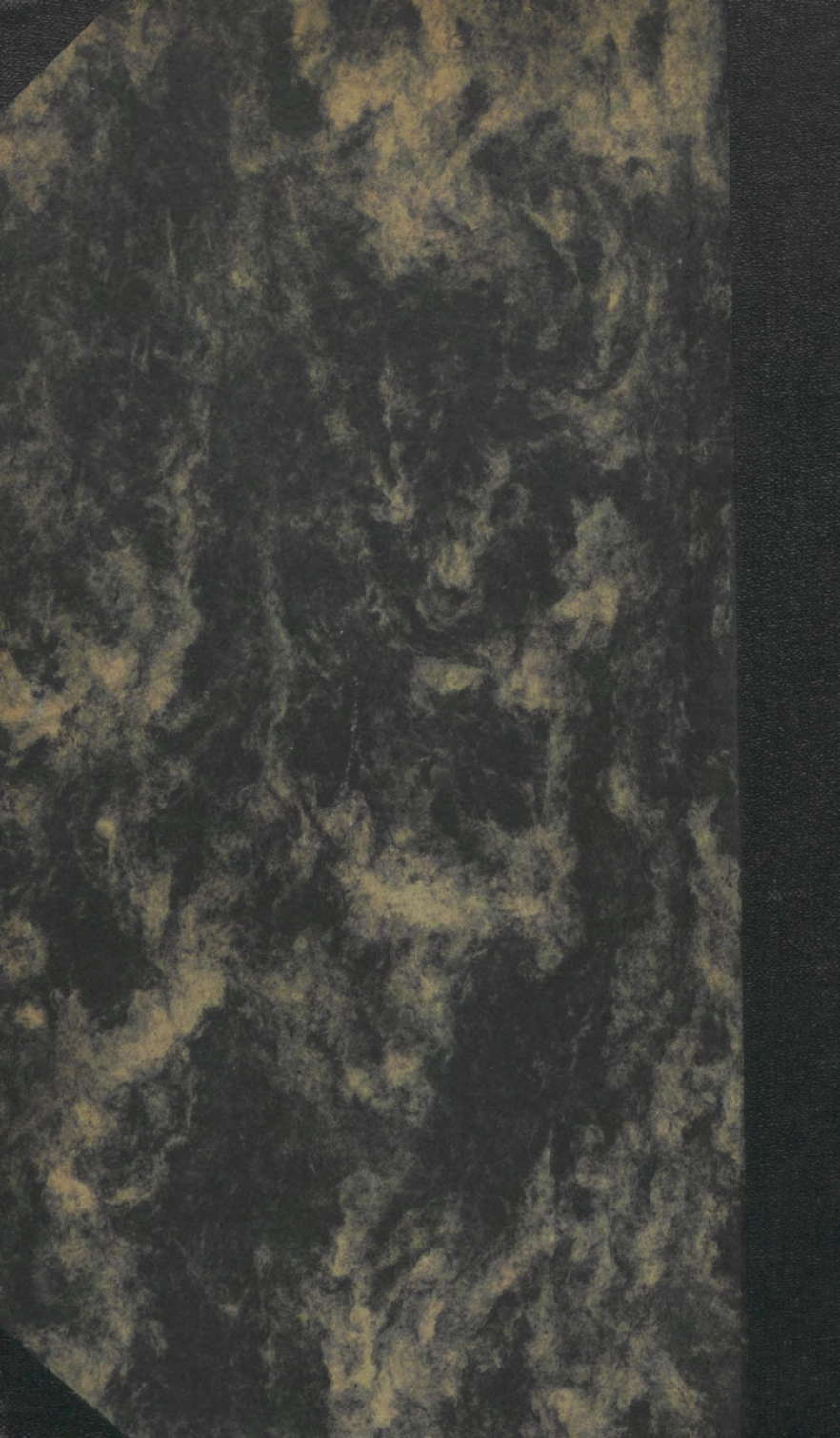

1941 SZEP. - 7.

BALASSA

A

balintanítás
története

I

N M